I. D. LĂUDAT

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ — BUCUREȘTI [illegible]

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA" — IAȘI

I. D. LĂUDAT

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

PARTEA A III-A

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI, 1968

PREFAȚĂ

În acest al treilea volum, continuăm studiul literaturii noastre vechi început în celelalte două părți, apărute în 1962 și 1963.

Ne ocupăm, astfel, de celelalte scrieri istorice apărute în veacul al XVIII-lea, ca și de literatura religioasă din același veac, literatură ce a contribuit la ridicarea prestigiului limbii române, pînă la introducerea ei generală în cultul religios și în cancelaria de stat.

Ne-am oprit cu expunerea în preajma anului 1780, dată la care considerăm că începe o fază de tranziție spre literatura română modernă, fază numită și „epoca luminilor".

Analizînd aceste scrieri, am ținut seama că ele se studiază într-un curs de istorie literară și de aceea am subliniat cu toată atenția fenomenul artistic, acolo unde el poate fi relevat. De asemenea, nu am neglijat viziunea istoricului literar.

Nu am stăruit în cercetarea noastră asupra tuturor scrierilor epocii, cîte se cunosc pînă astăzi, ci ne-am ocupat de cele mai însemnate dintre ele. Din studiul lor am urmărit să desprindem faptul că în secolul al XVIII-lea, cultura românească s-a dezvoltat în cele trei țări românești în direcții asemănătoare.

Ca și în volumele precedente, am studiat literatura vremii în strînsă legătură cu condițiile economice, politice și sociale. Nu am raportat-o însă mecanic la baza economică, ci i-am căutat explicația în ideologia epocii. Am scos în evidență de fiecare dată ceea ce era înaintat și am explicat caracterul retrograd al unor idei din cuprinsul scrierilor respective, efectuînd în felul acesta o reconsiderare a moștenirii literare din veacul al XVIII-lea.

În privința bibliografiei, am avut în vedere cercetările noi, cîte le-am putut cunoaște, privitoare la literatura acestei epoci. Au fost valorificate și lucrările din trecut în care am găsit elemente pozitive legate de interpretarea fenomenului literar sau o serie de date importante de istorie literară.

I. D. LĂUDAT

ALŢI CRONICARI AI VEACULUI AL XVIII-LEA DIN MOLDOVA, ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI TRANSILVANIA

AXINTE URICARIUL

Axinte Uricariul era de prin părţile Vasluiului. Din documente se vede că era fiul Candachiei, din satul Scînteia. Nu ştim nici cînd s-a născut, nici cînd a murit. Deoarece în unele pagini ale cronicii povesteşte fapte istorice petrecute tîrziu, către anul 1766, se deduce că a murit după această dată[1]. Numele de familie i-a rămas necunoscut. Şi-a spus Uricariul după cariera îmbrăţişată mai tîrziu. În tinereţe a fost vătaf de sat. În a doua domnie a lui Constantin Duca, la 1702, ajunge pisar la cancelaria domnească. În 1707 este uricar la logofeţie, iar în 1708 primeşte şi însărcinări de hotărnicie. În timpul celei de a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat, domnitorul îl însărcinează să-i scrie cronica domniei, integrată în istoria Moldovei[2]. Din limba folosită în cronică, se vede că ştia latineşte, greceşte şi turceşte. Cunoaşterea limbii latineşti o atestă reproducerea scrisorii lui „Stanislau rex", adresată lui Nicolae Mavrocordat, pe cînd Stanislau se afla la Tighina. Textul latin este urmat de traducerea lui în limba română[3]. În altă parte reproduce inscripţia latinească de pe presupusele monede bătute de Carol al XII-lea: „occulis dormitat apertis", pe care o traduce: „cu ochii doarme deschişi"[4]. Cunoaşterea celorlalte limbi se deduce din citatele făcute. Astfel, îl citează pe „Euripide, scriitorul de tragedii", pentru cugetarea: „Nu este nevoie sau urgie dumnezeiască pe care să n-o poată suporta firea omenească"[5]. Multe cuvinte turceşti folosite în text ne duc la presupunerea că ştia şi turceşti.[6]

---

[1] G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea,* vol. I. Cronicarii moldoveni şi munteni, Bucureşti, Socec, 1926, p. 61.

[2] I. Lăzărescu, *Valoarea literară a cronicii lui Axinte Uricariul,* în: „Studii şi cercetări ştiinţifice" Filologie, X, fasc. 1-2 Iaşi, Editura Academiei, 1959.

[3] Michail Kogălniceanu, *Cronicile Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei.* Tom. II, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1872, p. 157.

[4] Ibid, p. 166.

[5] Ibid, p. 158.

[6] G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea,* Op. cit., p. 61—62.

Lui Axinte Uricariul i s-au atribuit două scrieri :

1) *Letopisețul* în care se povestește istoria Moldovei dintre anii 1661 și 1709.

2) *Letopisețul Moldovei dintre anii 1711 și 1716,* în care este redată a doua domnie a lui N. Mavrocordat.

Cu privire la *Letopisețul Moldovei* (1661—1709), C. Giurescu a demonstrat pe larg și convingător că el aparține unui anonim neidentificat[1] I. Lăzărescu, în articolul citat, este de părere că Axinte Uricariul, cel care a copiat acest letopiseț, a adăugat în manuscris anumite pasaje sau a intervenit în textul respectiv, mai ales în relatarea evenimentelor dintre anii 1702 și 1709. Pe acestea le cunoștea bine, fiind pisar în cancelaria domnească. Identificarea acestor pasaje se face după „fraza curgătoare" specifică Uricariului, precum și după insistența asupra unor fapte bisericești, „scene pioase, lacrimogene, care-i plăceau lui Axinte Uricariul". În concluzie, *Letopisețul Moldovei* (1661—1709) nu-i aparține lui Axinte Uricariul. El l-a copiat doar, adăugînd unele pasaje, care se pot identifica. Copia sa privește perioada 1661—1711, incluzînd deci și letopisețul lui Nicolae Costin despre domnia lui Nicolae Mavrocordat și D. Cantemir, dintre anii 1709 și 1711.

Letopisețul de necontestat al lui Axinte Uricariul este acela în care el povestește istoria Moldovei dintre anii 1711 și 1716, din timpul celei de a doua domnii a lui Nicole Mavrocordat în Moldova, continuînd cronica lui Nicolae Costin. Domnitorul fanariot Nicolae Mavrocordat se interesa de istoriografia țărilor peste care stăpînea. Scopul unui asemenea interes îl reprezenta dorința de a integra relatarea domniilor sale în letopisețul țării, care prezenta domniile pămîntene. Astfel, domnii fanarioți apăreau drept continuatori firești ai voievozilor români. În acest scop, l-a adus pe Axinte Uricariul *să copieze* letopisețul care continua povestirea istoriei Moldovei de la 1661 încoace pînă la 1711 și apoi *să scrie* în continuare despre a doua domnie a sa, urmînd s-o aducă la zi.

Data cînd a început să-și scrie cronica o aflăm din însuși letopisețul său, în care mărturisește : „am început (a scrie despre a doua domnie a lui Nicolae-vodă) după ce au trecut trei ani din a doua domnie a

[1] C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian,* București, Atelierele Grafice, 1914 ; I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi,* Partea I, București, E.D.P., 1962, p. 287—293.

măriei sale şi am intrat în al patrulea an" (octombrie, 1714)[1]. A terminat de scris cronica, tîrziu, după anul 1766. G. Pascu s-a ocupat în mod mai atent de timpul cînd şi-a scris cronica Axinte Uricariul, ajungînd la concluzia că cea mai mare parte a ei este scrisă pînă către sfîrşitul anului 1715. Partea ultimă este alcătuită mai tîrziu, către anul 1766. Aceasta se deduce din faptul că este menţionată fuga lui Stanislau Leszczynski, regele Poloniei, la Danzig şi de acolo în Franţa, întîmplată în anul 1734, şi apoi moartea lui în Lotoringiea (1766)[2].

Menţiunea acestor fapte istorice în cronică este făcută, bineînţeles, după 1766. Prezenţa lor conduce la ideea că Axinte Uricariul voia să ducă istoria Moldovei mai departe decît a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat.

CUPRINSUL CRONICII.
VALOAREA EI DOCUMENTARĂ ŞI LITERARĂ

Cronica domniei lui Nicole Mavrocordat cuprinde evenimentele dintre anii 1711 şi 1716. Scriind din porunca domnitorului, el a folosit sugestiile acestuia. La ele a adăugat: mărturiile boierilor vremii, date extrase din actele oficiale, „gazeturi", „avisii", „scrisori", toate cîte erau favorabile domnitorului.

Cronica lui Axinte Uricariul este lipsită de obiectivitate, avînd factura unei cronici domneşti. Axinte face din personajul principal al scrierii sale — fără a filtra faptele prin spiritul său critic — un domnitor ideal. Pe drept cuvînt se poate spune că, dacă vrem să aflăm date multe despre Nicolae Mavrocordat, le putem găsi cu uşurinţă în cronica lui Axinte; dacă am vrea însă să cunoaştem adevărul despre acest domnitor, va trebui să-l căutăm în alte izvoare istoriografice.

Descriindu-i domnia, Axinte Uricariul îl urmăreşte din ziua cînd s-a despărţit de Moldova — în prima domnie (1700) — pînă la sfîrşitul celei de-a doua domnii în Moldova (25 decembrie 1716). Plecînd din Moldova, N. Mavrocordat se duce „drept la casele părinteşti pe care le avea în Fanar". Acolo veneau prietenii săi „şi-l mîngîiau pentru întîmplarea maziliei". Multe cuvinte de mîngîiere „i-a zis Vizirul", apreciindu-i domnia „credincioasă sultanului" şi că „fără zăbavă i se va da din nou, tot lui"[3].

În modul în care este redată, foarte pe scurt, domnia lui D. Cantemir, se vede că Axinte Uricariul nu a înţeles gîndirea înaintată şi noua orientare politică a învăţatului domnitor.

---

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicile Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, II, Op. cit., p. 121.
[2] Ibid, p. 166.
[3] Ibid, p. 121.

Trecînd la cea de a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, el povesteşte numai acele fapte care conveneau domnitorului. Astfel, de la început se evidenţiază simpatia cronicarului, care afirmă (bineînţeles în mod eronat) că, dacă n-ar fi fost păstrat la Constantinopol ca o rezervă pentru vreo eventuală surpriză, turcii ar fi trimis un paşă în Moldova, după decepţia pe care au avut-o cu Dimitrie Cantemir. Numai fidelitatea faţă de turci a lui N. Mavrocordat i-a făcut pe aceştia să ia hotărîrea „de este să mai trimită domn creştin în Moldova, apoi nu se va trimite altul decît Nicolai-vodă“[1]. Chemîndu-l la învestire, sultanul i-a zis: „Iată că din nou te-am miluit cu domnia Moldovei. Să cauţi să ne slujeşti iarăşi cu credinţă“.

După această prezentare introductivă favorabilă domnitorului (care nu pomeneşte însă de adevăratele motive ale venirii unui domn fanariot în Moldova, anume că, după lupta de la Stănileşti, Poarta a profitat de ocazie şi a renunţat la numirea unor domni pămînteni, în care nu mai avea încredere, punînd în scaunul domnesc al ţărilor româneşti elemente care depindeau de ea, în speţă greci ţaringrădeni cu vechi merite în sprijinirea politicii turceşti), urmează povestirea în acelaşi spirit a altor fapte referitoare la atitudinea lui Mavrocordat faţă de boierii ţării şi chiar faţă de ţărănime. Astfel, Axinte Uricariul relatează că, pentru liniştirea spiritelor în ţară, N. Mavrocordat s-a gîndit să trimită veşti boierilor şi ţăranilor pribegiţi „ca să iasă din bejenii şi să vină să se aşeze pe la casele lor şi să nu aibă nici o temere de nimeni“. Ba mai mult: „scris-au şi la boierii care au pribegit ştiindu-se vinovaţi că l-au pîrît la Constantinopol ca să nu se teamă, că i-au iertat pe toţi, şi să nu aibă nici o grijă, şi să meargă pe la casele lor, că-i va avea pe toţi în dragoste, zicîndu-le că cele trecute le-a dat uitării. Scris-au şi la cei care vor fi pribegit ştiindu-se că au făcut niscaiva greşeli împotriva turcilor, pe vremea cînd erau ruşii în ţară, adeverindu-le şi acestora că nu vor avea nici un necaz“[2].

Relatările vădit exagerate în favoarea lui Nicolae Mavrocordat continuă. N. Mavrocordat intră în Moldova prin Galaţi. Aici nu este întîmpinat de obişnuitul alai, fiindcă ţara era pustiită. Boierii pribegeau în ţările vecine sau erau ascunşi prin munţi. Satele erau pustii. „Mare jale şi durere la inimă avea Nicolae-vodă văzînd ţara care cu un an înainte o lăsase tocmită şi îmbelşugată, iar acum o găsea pustiită de oameni, cu casele şi bisericile risipite şi arse; şi se ofta de la inimă văzînd pe ticăloşii pămînteni cîţi scăpaseră din robie goi şi lipsiţi, şi

[1] Ibid, p. 126.
[2] Ibid, p. 129.

despărțiți bărbați de femei, părinți de feciori și frați de surori"[1]. În fața acestei dezolante situații, Nicolae Mavrocordat, „făcîndu-i-se milă" de toți, „îi mîngîia cu vorbe bune, adeverindu-le cum că se va sili cît va putea pentru odihna lor".

În ziua de 8 noiembrie 1711, N. Mavrocordat a ajuns la Iași. S-a dus la biserica Sfîntul Nicolae, unde i s-a citit „molifta de domnie". De aici a mers la curtea domnească. Acolo, șezînd în scaun — după ce s-a ascultat citirea „firmanului de domnie" — „au mers boierii de i-au sărutat poala, urîndu-i să domnească cu pace întru mulți ani".

După cîteva zile a chemat pe boieri și le-a împărțit boieriile. Cu această ocazie, domnitorul a făcut „masă mare", ospătîndu-i pe toți. „Și s-au sculat boierii de la masă și au jucat în casa cea mare, că acolo se pusese masa"[2].

Scrisorile trimise boierilor pribegi au avut un ecou favorabil. Mulți dintre aceștia s-au întors în țară. Domnitorul a avut grijă și de țăranii luați în robie de tătari după dezastrul de la Stănilești. A trimis oameni de încredere, cu aprobarea sultanului, „prin Bugeac, Kilia, pe la Brăila și unde găseau moldoveni robiți, bărbați și femei îi trimiteau în țară. Și se scoteau sute de oameni și muieri și fete, și copii mici și-i duceau înaintea lui Nicolae-vodă de-i vedea pe toți ; și poruncea de le făcea îmbrăcăminte, că-i aducea goi și vai de dînșii, și le da bani de cheltuială. Celor căsătoriți le făcea cărți de socoteală, ca să n-aibă nici o supărare. Și așa îi trimitea pe la casele lor".

Comparînd aceste pasaje din cronica lui Axinte Uricariul cu cele relatate de Ion Neculce în letopisețul său despre aceeași domnie, constatăm o deosebire simțitoare, ceea ce ridică un semn de întrebare în legătură cu obiectivitatea cronicarului oficial al lui Mavrocordat.

Hotărîrea lui N. Mavrocordat de a scăpa țara de jafurile armatei regelui Carol al XII-lea al Suediei aflat în exil politic la Bender pe Nistru, și ale armatei poloneze de sub comanda lui Stanislau Leszczinski care se găsea în aceeași situație, este comentată tot pozitiv[3]. Ambele armate străine pricinuiau mari pagube moldovenilor : „bat, căznesc, omoară pe oameni, își rîd de femei și de fetele oamenilor, jefuiesc nu numai prin case, ci și pre călători". În fața acestei situații, N. Mavrocordat înștiințează Poarta. Sultanul a dat poruncă să fie scoase din Moldova ambele armate. Regele suedez s-a opus. A fost nevoie de o adevărată bătălie, soldată cu răniți și morți, în urma căreia sue-

---

[1] Ibid, p. 120.
[2] Ibid, p. 131.
[3] Stanislau Leszczinski, rege polon între 1704 și 1709, a luat tronul cu ajutorul lui Carol al XII-lea. A fost izgonit din scaun de August II Frederic, ajutat de Petru cel Mare.

dezii au părăsit pămîntul Moldovei. Însuşi Carol al XII-lea „a fost rănit de un turc la mînă" şi de altul „zgîriat la nas de o suliţă"[1]. În cele din urmă l-au prins şi l-au dus în apropiere de Constantinopol, de unde apoi a plecat „la ţara lui"[2]. Axinte Uricariul povesteşte şi moartea acestui rege, care-şi spunea „leu nebiruit", petrecută la 11 decembrie 1718, cu ocazia asedierii unei cetăţi daneze. Tot aici este descrisă şi plecarea armatei lui Stanislau Leszczinski. Aceasta „a trecut pe la Oituz în ţara Ardealului, apoi prin ţara ungurească şi au mers la Pomerania. Acolo, cu multe meşteşuguri au căutat să-l scoată din domnie pe craiul August, dar nimic nu a putut face". La un moment dat era să fie prins de ruşi, care sprijineau pe August". Scăpînd, aceştia au mers la ţara franţuzească, la craiul de acolo, ce-i era ginere. De aici l-au trimis craiul Franţei la ţara Lotaringiei şi acolo au fost pînă la sfîrşitul vieţii sale în 1766"[3].

Aceste note de istorie universală sînt împletite cu cele referitoare la activitatea lui Nicolae Mavrocordat.

Pentru a-i defini personalitatea — în sensul vederilor domnitorului — Axinte Uricariul indică şi alte aspecte ale activităţii lui Mavrocordat, exagerîndu-le însemnătatea. Astfel, pentru a-i scoate în evidenţă grija faţă de boieri şi cler, el arată că vodă a hotărît „să se ridice desetina de pe capul lor (al boierilor — n.n.) şi al mînăstirilor"[4]. De asemenea, „a ridicat dajdea preoţilor din toată ţara ca să nu mai dea doi galbeni pe an". La fel, a iertat „dajdea arhiereilor şi a mînăstirilor"[5]. Această atitudine politică a lui Mavrocordat, avea la bază însă un interes personal al domnitorului, anume acela de a-şi apropia aceste pături sociale de care avea nevoie în conducerea ţării.

Pentru a-i atribui cît mai multe trăsături pozitive, Axinte Uricariul îl arată pe domnitor preocupat şi de starea grea a ţărănimii, care-l făcea să fie „trist şi cu voie rea"[6]. Înduioşat — zice cronicarul — Mavrocordat a hotărît scăderea unor biruri. A scăzut „vădrăritul de la patru bani de vadră la doi bani", iar altă dată a suprimat „pogonăritul viilor" şi „alte obicee" care apăsau pe umerii ţărănimii[7]. Cu privire la scăderea acestor biruri, observăm că ele priveau un număr mic de ţărani. Boierimea şi mînăstirile, care dispuneau de domenii întinse de

---

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicile Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei,* II, op. cit., p. 149—150.
[2] Ibid, p. 165—166.
[3] Ibid, p. 166.
[4] Ibid, p. 138.
[5] Ibid, p. 165 şi 170.
[6] Ibid, p. 137.
[7] Ibid, p. 166—167.

vii, beneficiau mai mult de aceste înlesniri, venite, cum am mai spus, nu din mila lui vodă, ci din interes.

Grija lui Nicolae Mavrocordat faţă de ţară este urmărită şi pe alt plan, cel al progresului cultural. A clădit un local tipografiei la biserica Sfîntul Sava „şi a aşezat *tipografia* acolo, şi în scurtă vreme au început a se tipări cărţi"[1]. Tot acolo a rînduit şi *şcoală domnească* cu dascăli de greceşte, slavoneşte şi româneşte. „Adus-au şi doi dascăli de carte elinească şi unul de carte slavonească, şi altul ca să înveţe pe înţelesul moldovenesc. Şi le-a rînduit dascălilor plată precum se cade ca să ia pe an din veniturile domneşti".

Caracterizarea domniei lui N. Mavrocordat în momentul cînd era transferat în Ţara Românească în aceeaşi calitate, reprezintă o mostră a tonului apologetic folosit în cronică : „Nicolae-vodă a domnit în a doua domnie a sa patru ani şi trei luni, apărînd ţara de multe rele, făcînd multe bunătăţi, multe obiceiuri proaste ridicînd. Că în această domnie a lui Nicolae-vodă s-a ridicat să nu dea dijmăritul mănăstirile, boierii şi mazilii. S-au ridicat pogonăritul viilor. S-au ridicat dajdea preoţilor, mai pe urmă a arhiereilor şi a tuturor mînăstirilor. S-au ridicat doi bani de vădrărit. Giupînesele sărace nu dau dare nici un ban. Boierii aveau cinste şi trecere. Cinul preoţesc era cinstit. Slujitorii îşi luau meritele şi lefurile deplin. Pe săraci nu-i călca nimeni, nici îi mînca precum altă dată. Şi alte bunătăţi multe erau în ţară[2]".

Ca să lase impresia că tot ce-a spus despre Nicolae Mavrocordat este adevărat, cronicarul aduce în sprijinul afirmaţiilor sale şi mărturiile altora. Astfel, Uricariul povesteşte ca despre un lucru foarte rar în vremea aceea că Iusuf-paşa — vizirul — îl preţuia în mod deosebit pe Nicolae Mavrocordat. Semnul preţuirii îl constituia faptul că îi scria scrisori, „dar nu aşa cu mărire cum scriu alţi viziri, ci, foarte cu blîndeţe, ca cum ar scrie la un prieten, şi-l numea voitor de bine a împărăţiei, care tituluşuri nu sînt obişnuite a se da domnilor creştini, nici le-a scris vreodată aceste cuvinte vreunui domn alt vizir"[3]. Şi nu numai aceasta, ci şi „muhtiul Ebezadea Efendi îi scria lui Nicolae-vodă şi-i da tituluşuri foarte de cinste, care şi acesta este neobişnuit la turci, că muhtiul nu scrie carte niciodată de la sine la vreun creştin, măcar de ar fi domn cît de mare"[4].

---

[1] Ibid, p. 162.
[2] Ibid, p. 171—172.
[3] Ibid, p. 132.
[4] Ibid, p. 133.

Concepţia despre lume prin care cronicarul analizează faptele descrise este cea teologică. Domnitorul este prezentat ca un sfînt. El îi atribuie trăsături de caracter de care vorbesc numai scrierile hagiografice. Astfel, cînd autorităţile turceşti îi adresau cuvinte de laudă, cronicarul zice: „el nu se înălţa cu firea, ci cu smerenie spunea: acestea sînt vînt sau fum, Dumnezeul meu, la tine îmi este toată nădejdea“ ; iar cînd vreun boier în lăuda pentru vreo treabă că a chivernisit-o bine, el răspundea cu cuvintele proorocului David: „eu sînt vierme şi nu om, mila lui Dumnezeu face toate cele bune“.[1] Iată şi altă împrejurare din care vedem concepţia despre viaţă a cronicarului. Nicolae Mavrocordat este pus la închisoare de turci pentru scurt timp, după prima domnie. La eliberare, turcii îl obligă să plătească pe deasupra ploconului care li se cuvenea pentru eliberare încă 50 de pungi de bani rămase datorie de la Dimitrie Cantemir, de pe vremea cînd acesta era la Constantinopol. Axinte Uricariul face următoarea reflecţie: „Nu este de mirare că i-a trimis Dumnezeu închisoare şi năpasta altuia, căci poate să fi greşit cu ceva, ca orice om, fiindcă nu poate nimenea să fie în lume ca să nu greşească. Pentru greşelile lui i-a trimis Dumnezeu întristarea“[2].

Despre Nicolae Mavrocordat au scris şi alţi cronicari: Pseudo-Muste, în *Letopiseţul ţării Moldovei dintre 1661 şi 1729*; Nicolae Costin, în *Domnia lui Nicolae Mavrocordat şi a lui Dimitrie Cantemir* (1709—1711) şi Ion Neculce în *Letopiseţul ţării Moldovei* dintre 1661 şi 1743. Dintre aceşti cronicari, doar N. Costin se aseamănă cu Axinte Uricariul în felul cum prezintă domnia acestuia; ceilalţi îl prezintă cu slăbiciunile domnitorului fanariot fidel politicii otomane.

Dacă lipsa de obiectivitate micşorează valoarea documentară a scrierii, în schimb cronicarul nostru are un dar deosebit de povestitor. Pentru concretizarea narării faptelor el foloseşte în mod obişnuit proverbe şi zicători.

Descrierile sînt colorate. Portretele lui Nicolae Mavrocordat, Carol al XII-lea sînt vii. Descrierea luptei dintre turci şi oastea regelui suedez este spectaculoasă.

Suflul epic, limba cronicii aşază această scriere printre operele valoroase din secolul al XVIII-lea, sub aspectul realizării artistice.

---

[1] Ibid, p. 133.
[2] Ibid, p. 128.

Axinte Uricariul, *A doua domnie a lui Nicolai Voevod Mavrocordat,* în: M. Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei* tom. II, București, Imprimeria națională, 1872.
Const. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Dămian). Extras din Analele Academiei Române, București, Inst. de arte grafice „Carol Göbl", 1907.
I. Lăzărescu, *Valoarea literară a cronicii lui Axinte Uricariul,* în: „Studii și cercetări științifice", Filologie, X, fasc. 1—2, Iași, Editura Academiei, 1959.
G. Pascu, *Axinte Uricariul și N. Costin,* în: „Arhiva", nr. 29/1922, p. 489—498.
Ion Șt. Petre, *Axinte Uricariul* (studiu și texte) București, Casa Școalelor, 1944.

CRONICA ANONIMĂ A ȚĂRII MOLDOVEI DINTRE ANII 1662 și 1733
PSEUDO-AMIRAS

Între letopisețele care au continuat pe acela al lui Miron Costin există unul în care se povestesc evenimentele din istoria Moldovei de la 1662 pînă la 1733. Publicîndu-l, Mihail Kogălniceanu îl intitula „*Cronica anonimă a țării Moldovei*[1]. Avînd îndoieli asupra autorului, el afirma că tălmăcitorul ei în grecește era Alexandru Amiras. Mai tîrziu, N. Iorga[2] și G. Pascu[3] au atribuit-o lui Alexandru Amiras. Lucrările mai noi, o atribuie unui anonim, Amiras fiind considerat numai traducătorul ei în grecește[4]. Ștefan Ciobanu o atribuie lui

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei,* Tom. III, București, Imprimeria națională, 1874, p. 97—180.
[2] N. Iorga, *Istoria literaturii românești,* vol. II, (1688—1780) București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1928, p. 520—533.
[3] G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea,* vol. I, București, Edit. Socec, 1926, p. 66—70.
[4] Al. Piru, *Literatura română veche,* București, E.P.L. 1961, p. 414—419; *Istoria literaturii române,* vol. I, București, Editura Academiei, 1964, p. 645—650.

Amiras, despre care spune că a scris-o în grecește și apoi a tradus-o în românește.[1]

Cum numele lui Alexandru Amiras este totuşi legat de această cronică, se impune să-i cercetăm viața. El era originar din Smirna. unde a trăit cîtva timp. Cunoştea limbi orientale şi europene. A trăit o vreme la Constantinopol, în care timp era agentul lui Carol al XII-lea al Suediei, pe vremea cînd regele se găsea sub ocrotirea turcească la Varnița, lîngă Tighina. Ca om de încredere al acestuia, a scris în grecește *„Povestirea despre soarta lui Carol al XXI-lea în exil“*[2], păstrată numai într-o traducere italiană în Biblioteca Arhivelor din Viena[3].

A venit în Moldova, pe vremea celei de a treia domnii a lui Mihai Racoviță (1716—1727), ocupînd diferite ranguri boierești : ușer, căminar, iar sub Grigore Ghica, urmașul lui Racoviță, mare sulger. Ambii domnitori l-au folosit în diferite misiuni. Astfel, Mihai Racoviță îl trimite în 1716 să convingă pe comandatul celor 20 000 de tătari veniți în Iaşi să se întoarcă la locurile lor, „căci nici cu pîine, nici cu carne nu-i va putea sătura“[4]. Altă dată, însoțește pe Bekerski, solul polonez, la Iași „pînă la marginea țării, cu purtare de grijă“[5]. Tot pe el l-a trimis Mihai Racoviță ca să împace neînțelegerile iscate între soldații generalului ungur Esterhazi, venit să ierneze la Iași și populația pe care aceștia o jefuiau[6]. De asemenea, în al şaptelea an de domnie a lui Mihai Racoviță, trecînd prin Moldova solul leșesc Popiel, Amiras este trimis înaintea lui la Ștefănești. De acolo, îl însoțește pînă la Iași unde rămîne două zile și apoi îl conduce pînă la Galați[7].

Urmaşul la domnie al lui Racoviță este Grigore Ghica, care îl cunoscuse pe Alexandru Amiras încă de pe vremea cînd şedeau împreună la Constantinopol. Ca urmare, după ce ia domnia în locul lui Racoviță, îl oprește pe Amiras pe lîngă sine, înălțîndu-l în ranguri boierești : sulger în 1728, postelnic în 1729. În cele din urmă, Grigore Ghica îl pune să-i scrie istoria domniei, pe care o va încadra în letopisețul țării[8]. Povestirea domniei lui Grigore Ghica se oprește în sep-

---

[1] Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi.* III, (curs litografiat), 1944/45, p. 200.
[2] N. Iorga, Op. cit., p. 521.
[3] Al. Piru, Op. cit., p. 415.
[4] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...,* op. cit, p. 130.
[5] Ibid, p. 133.
[6] Ibid, p. 139—140 ; G. Pascu, Op. cit., p. 68 ; N. Iorga, op. cit., p. 521.
[7] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...,* op. cit., p. 135.
[8] G. Pascu, Op. cit., p. 68 ; N. Iorga, Op. cit., p. 522—523.

tembrie 1729, iar acesta domnește pînă la 1733. Între aceste date se presupune că a murit cronicarul. N. Iorga crede că el a scris cronica pînă la sfîrșitul domniei lui Ghica, dar că manuscrisului găsit de Enache Kogălniceanu, transmis nouă, îi lipsește partea ultimă[1].

Formația intelectuală, prestigiul de care s-a bucurat i-au determinat pe unii dintre biografii săi să-l socotească autorul acestui letopiseț. Ceea ce știm precis este faptul că Amiras a tradus în grecește cronica evenimentelor dintre anii 1662 și 1733. „Această traducere păstrată într-un manuscris la Biblioteca din Paris a fost retălmăcită în franțuzește de Nicolae Génier de Smyrne în 1741“[2].

Cît despre faptul dacă el este și autorul cronicii, aceasta este îndoielnic. Argumente convingătoare împotriva paternității sale aduce Ariadna Camariano-Cioran: 1) În nici o copie românească nu este menționat Amiras ca autor al ei; 2) În cronică sînt puține grecisme. Dacă ar fi scrisă de Amiras, numărul lor ar fi mare. În schimb, sînt multe turcisme, dar unele deformate. Dacă Amiras ar fi autorul ei, el nu le-ar fi deformat, fiindcă era un bun cunoscător al limbii turcești și tătărăști; 3) În cronică se vorbește adesea de Amiras, dar întotdeauna la persoana a treia, ceea ce era împotriva obișnuinței vremii, cînd autorii cronicilor vorbeau despre ei la persoana întîi, cum face Neculce de mai multe ori[3].

Concluzia argumentării este următoarea: „autorul este un boier de curte, un intim al lui Grigore Ghica, fiindcă prezentarea domniei acestuia este excesiv de laudativă“. Credem că, deocamdată, aceasta este soluția logică.

Fie că aparține unui anonim din anturajul lui Grigore Ghica, fie că este scrisă de Amiras, cronica se prezintă ca o compilație după izvoarele vremii pentru perioada de la 1662—1704 și ca o scriere originală pentru etapa 1704—1733, în care intră în special cele trei domnii ale lui Mihai Racoviță și cea a lui Grigore Ghica.

Perioada descrisă de autor este plină de frămîntări sociale. Exploatarea turcească devine din ce în ce mai greu de suportat. Turcii angajează războaie cu popoarele învecinate, tîrînd în ele și țările române. Acestea aveau, în special, sarcina să procure alimente pentru armata turcească și aliații ei. Domnitorii sînt lipsiți de autoritate, indiferenți față de suferințele poporului, înconjurați de fanarioții ce-i împrumutaseră cu bani spre a-și cumpăra tronul și care înțeleg să-și recupereze averea prin jefuirea poporului. Ca o consecință a acestor împre-

---

[1] N. Iorga, Op. cit. p. 523.
[2] G. Pascu, Op. cit., p. 67 și Al. Piru, Op. cit., p. 415.
[3] *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1964, p. 645.

jurări, starea țărănimii se înrăutățește treptat, căci ea suporta aprovizionarea armatelor turcești, mărirea birurilor, a plocoanelor impuse de Poartă și tot ea era exploatată de boierimea autohtonă și străină.

Povestind istoria Moldovei, cronicarul are în vedere modul de comportare a domnitorilor față de marea boierime și adesea și față de țărănime. Aceasta o vedem mai clar atunci cînd zugrăvește în culori negre pe domnitorii care se purtau rău atît cu boierii, cît și cu țăranii. Atitudinea antiotomană este evidentă. Luarea Cameniței de către turci este descrisă de cronicar ca o pacoste venită pe capul Moldovei, fiindcă turcii, în trecerea spre ea, pradă mereu țara. Pierderea bătăliei de la Stănilești este relatată de cronicar cu amărăciune, deoarece o dată cu învingerea armatelor româno-ruse, s-a pierdut pentru o bună bucată de vreme speranța în eliberarea Moldovei de sub dominația otomană.

Cronica începe cu descrierea domniei lui *Dabija-vodă*. Domniile lui *Duca-vodă* și ale lui *Dumitrașcu Cantacuzino* se caracterizează prin convulsiuni sociale. Țărănimea de la graniță fuge spre a scăpa de fiscalitatea excesivă sau se alătură unor dușmani ai domnitorului. Prima domnie a lui Duca este scurtă, numai de șase luni ; a doua și a treia sînt mai îndelungate. Toate trei sînt grele pentru țară. Venind la domnie a doua oară, domnitorul „s-a arătat rău și cumplit, și prea vrăjmaș și plin de toată răutatea ; căci dacă s-a așezat cu domnia, a început a pune dăjdi grele asupra pămîntenilor. Neputîndu-le suferi, s-au sfătuit unii din boierii Lăpușeni, Orheieni și Soroceni, în înțelegere cu cei din Iași, fiindu-le căpetenii Hîncu serdarul, Constantin clucerul și Durac serdarul și alți boieri mai tineri, și cu cîteva mii de oameni au venit la Iași, asupra Ducăi-vodă, ca să-l gonească din scaunul său“[1]. La Ciric, în apropierea Iașului, Duca trimite oastea să-i oprească. Văzîndu-i mulți și bine organizați, oastea lui Duca se retrage în oraș și se închide în curtea domnească ; Hîncu și Durac, urmărind-o, „intră în tîrg, jăcuiesc casele negustorilor și a unora dintre boieri“ și se opresc în fața curții domnești. Au fost aleși doisprezece oameni de țară, care sînt trimiși la Duca „să-l roage să iese din pămînturile lor și să se ducă, fiindcă nu-l mai sufere țara să-i fie domn din cauza dărilor celor grele care i-au sărăcit de n-a mai rămas nimic din ele ; și că le-a stricat obiceiurile cele vechi ale pămîntului și nu mai este cu putință să trăiască cu dînsul“[2]. Acestor vorbe spuse din adîncul suferinței, Duca le răspunde cu semeție, „poruncind semenilor să se pregătească de război“. Îndrăzneala

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...*, Op. cit., p. 100.
[2] Ibid, p. 101.

lui Duca se datora faptului că, întîmplător, la curte se afla și „un capegi-bașa împărătesc". Acesta, ținînd parte domnitorului, spuse solilor să părăsească „acel lucru ce au început și să nu fie haini împăratului". Oamenii au răspuns că „nu s-au hainit asupra împărăției, ci numai pe Duca-vodă nu-l primesc să le mai fie domn pentru multe răutăți ce le-a făcut[1]. Duca, văzîndu-se apărat de turc, răspunde „cu semeție" că nu va părăsi domnia. Atunci bătrînii „au spus că au poruncă de la boieri să-i zică Măriei Sale că, de nu va ieși de bună voia sa, va ieși și fără voie"[2]. Văzînd rezistența răsculaților, Duca ceru trei zile de răgaz, „ca să se pregătească de purces". La expirarea acestui termen, el a plecat spre Țarigrad, iar Hîncu, Durac și ceilalți „au rămas la Iași, chivernisitori." N-a ajuns încă la Constantinopol, fiindcă înștiințîndu-și protectorii din capitala Imperiului, aceștia intervin pe lîngă sultan pentru a-i trimite ajutoare. Conducătorii răsculaților, auzind vestea „au ales o seamă de oameni călări și i-au trimis la Halipașa ca să-l pîrască pe domn, zicînd că ei nu-l primesc să le fie stăpîn pentru strîmbătățile lui"[3]. Pașa le-a arătat firmanul împărătesc, „zicîndu-le să părăsească acest lucru necuviincios". Cronicarul notează și reacția oamenilor : „Iar bieții pămînteni strigau cu toții că nu le trebuie Duca-vodă". Pașa s-a supărat și îndată a poruncit să-i prindă „și pe loc pe unii i-a spînzurat, iar pe alții i-a tăiat". Atunci, unul dintre conducătorii răsculaților, Durac, sfătuiește pe Hîncu să pornească la atac, chiar împotriva pașei. Hîncu însă a refuzat sub motiv că nu vrea să fie hain împărăției, preferînd fuga în Polonia. Ca urmare, Durac „a dat bici calului și a purces către țara leșească, unde a rămas pînă la moarte". Referitor la atitudinea lui Hîncu, cronicarului i se pare „că s-a ajuns cu domnitorul", fiindcă nu a stat mult în Polonia și s-a reîntors în Moldova, unde a primit ranguri boierești, ca acela de stolnic mare, și în toată domnia Ducăi nu a dat nici o dajdie.

Tot în timpul acestei domnii au pornit turcii războiul împotriva polonezilor, luîndu-le cetatea Camenița (1672). Cu această ocazie, trecînd armatele turcești prin Moldova, au făcut jafuri mari. Poporul, fiind nemulțumit de Duca-vodă, voia să scape de el și pentru aceasta „bieții pămînteni făceau răvașe și jălbi, pîrînd pe Duca-vodă, și le lepădau pe drum, care răvașe găsindu-le turcii, le luau și le duceau la împărăție". Atunci au înțeles turcii nepopularitatea domnitorului, nepopularitate care putea să creeze complicații politice ; de aceea sultanul a trimis ceauși care l-au ridicat din Iași și l-au adus la Hotin,

[1] Ibid, p. 101.
[2] Ibid, p. 101.
[3] Ibid, p. 102.

unde trebuia să fie omorît. Vizirul şi Ciauş-başa l-au salvat, mijlocind pe lîngă sultan să-l ierte, în schimbul unei blăni de vulpe neagră de mare preţ, „care i-a prea plăcut sultanului şi l-a iertat de moarte". Informaţiile despre răscoala lui Hîncu sînt exacte, fiind confirmate şi de corespondenţa veneţiană din Constantinopol.[1]

A treia domnie a lui Duca-vodă este plină de aceleaşi răutăţi „Întîi s-a arătat către toţi cu blîndeţe şi cu milă ca să se uite răutatea din domnia a doua", dar „fără zăbavă a început iarăşi a face ca în vremea trecută, îngreuind ţara cu nesăturarea ce avea". De data aceasta, cronicarul îl critică de pe poziţia intereselor marii boierimi. „Asuprea pe boieri, căci fugind ţăranii din cauza tirăniilor domnitorului, puneau pe boieri de plăteau birul celor fugiţi, iar care nu vrea să-l dea, îl lega la stîlp şi-l căznea. Îl ungea cu miere ca să-l mănînce muştele. Şi nu numai boierilor făcea această strîmbătate, ci şi jupîneselor"[2]. Ca să ne arate ce proporţii luaseră persecuţiile lui Duca spre a scoate cît mai mulţi bani, cronicarul adaugă: „Şi nu era închisoare în toate oraşele ca să nu fie plină de bărbaţi şi de femei, care acolo năşteau prunci şi-i creşteau mari". Fire răzbunătoare, Duca nu a uitat răscoala condusă de Hîncu, de aceea, în această domnie se hotărăşte să-l pedepsească pe rebelul de altă dată. „A trimis de a adus pe feciorul Hîncului de unde era trăitor şi i-a tăiat capul în Tîrgul-Frumos, în curţile domneşti, fără nici o vină şi fără dreptate şi fără judecată." În restul capitolului aflăm că, după trei ani din domnia a treia în Moldova, ducîndu-se la sultan, „să-i sărute poala", vizirul i-a dat „Ucraina cea mică", unde a făcut curte domnească, „în satul Pecera, pe malul Buhului"[3]. Sfîrşitul domniei lui Duca este pricinuit de insuccesul turcilor sub zidurile Vienei (1683). Aliaţii lor: Şerban Vodă şi Duca-vodă, se întorc în ţările respective. Aici, însă. în Moldova, Petriceicu-vodă vine cu ajutor polonez şi se instalează la Iaşi. Domnitorul pierde şi Ucraina, căci de acolo, regele polon îl scosese pe Ene Drăghici, cel pus de Duca. În cele din urmă, este luat prizonier de polonezi, „după ce l-au jecuit de tot, pînă şi şlicul din cap i-a luat"[4]. L-au dus în ţara leşească „şi l-au închis la Liov, unde a şi murit după un an la închisoare".

Dumitraşcu-vodă Cantacuzino, în întîia domnie (1675), era lacom, nedrept, hrăpăreţ, „una zicea şi alta făcea, multe greutăţi punea pe ţară"[5]. Pentru a sublinia mai pregnant egoismul domnitorului, croni-

[1] *Istoria literaturii române,* vol. I, Op. cit., p. 648.
[2] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...,* Op. cit., p. 105
[3] Ibid, p. 106.
[4] Ibid, p. 108.
[5] Ibid, p. 104.

carul subliniază faptul că, pentru a preîntîmpina unele revolte ale țării împotriva sa, a adus multă oaste tătărască și a așezat-o în Lăpușna, Orhei, Soroca, Hotin, Dorohoi, Hîrlău și Iași ca să-l păzească, „nețiînd seama de sărmana țară, care gemea astfel în lipsuri din cauza lăcomiei tătarilor". Iar în primăvară, cînd s-au retras tătarii, au robit mulți oameni din acele ținuturi, încît pînă tîrziu au stat siliștele pustii, de nu se știe ale cui au fost". A doua domnie a acestuia a fost tot așa de grea pentru țară.

Descriind domnia lui *Constantin Cantemir* (1685), cronicarul sesizează într-un fel lupta deschisă dintre marea boierime și domnitor. Cantemir a omorît doi mari boieri : pe Velicico și pe Miron Costin. Cauza acestui omor nu rezidă însă, în concepția cronicarului, în mod expres în antagonismul dintre marea boierime și vodă, ci în manifestările exterioare ale acestui antagonism. El crede că Velicico a fost omorît din cauză că îl înfrunta pe domnitor în fața boierilor de divan cu vorbe necuviincioase ; luînd apărarea lui Cantemir, cronicarul zice că „nu se cădea să-i spună vorbe urîte, fiindu-i stăpîn". În realitate, la vremea aceasta, chiar între marii boieri începuseră certuri pentru ranguri boierești și cîștigarea domnitorilor de partea uneia sau alteia din marile familii boierești. În tendința de distrugere a adversarilor, marea boierime se servește de intrigi, făcînd chiar crime cu mîna domnitorilor.

Constantin Duca (1693) este prezentat defavorabil, ca urmare a ravagiilor pe care le făcea văcăritul, „bir care pustiia țara", și pentru nestatornicia sa, prin care a supărat pe boierii țării „și pe toată țara".

Referitor la *Antioh Cantemir*, cronicarul atrage atenția că acesta a suspendat văcăritul, „văzînd că din el se strică țara".

Domnia lui *Dimitrie Cantemir* (1710—1711) este povestită cu multe amănunte. Aflăm astfel, că sultanul l-a trimis domn în Moldova în vederea apropiatului război cu rușii. „Se gîndea că-i va fi credincios și viteaz la război ca și tatăl său". Pentru numirea lui ca domnitor, cronicarul crede că a intervenit pe lîngă sultan „hanul Crîmului Devlet Gherci, fiul lui Selim Gherci hanul". Vizita lui Petru cel Mare la Iași este prezentată ca o atenție deosebită față de domnitorul Moldovei. Bătălia de la Stănilești, deși prezentată succint, este urmărită în fazele principale. Din descrierea ei reiese că insuccesul armatelor ruso-române a fost o consecință a poziției lor greșite pe cîmpul de luptă, fapt care a dus la tăierea căilor de aprovizionare pentru oamenii și caii pe care-i aveau. Încetarea luptelor este hotărîtă de un sfat convocat de Petru cel Mare. La el a participat Dimitrie Cantemir și Toma Cantacuzino. Aici s-a ajuns la concluzia ca împăratul rușilor să ceară pace, spre a evita sacrificiile mari ce urmau să se facă ; numai în cazul că turcii n-o vor accepta, trebuie continuate

luptele. Trimisul țarului, baronul Safirov, este însă bine primit de turci, care acceptă pacea cu pretenții minime, nefiind nici ei siguri de biruință în cazul continuării ostilităților[1]. În urma înțelegerii între ruși și turci, aceștia din urmă deschid un drum larg lui Petru cel Mare spre a-și retrage armata, dîndu-i și trei sute de care cu provizii. Împăratul rușilor, însoțit de Dimitrie Cantemir, se îndreaptă spre Rusia, pe la Soroca[2]. Domnitorul moldovean este urmărit de cronicar pînă la sfîrșitul vieții : „Și trăind o sumă de vreme cu cinste și în slavă în Rusia, acolo a murit lăsînd pe coconii săi îndestulați, în rîndul cnezilor, din care slavă alta mai mare nu este în țara Moskicească". Cronicarul nu uită să menționeze și soarta Moldovei după bătălia de la Stănilești „A fost prădată de tătari, care au robit-o în partea ei de jos". Oamenii duși în robie s-au pierdut pentru totdeauna, cu toate insistențele urmașului în domnie al lui Cantemir de a-i readuce în țară.

Cele două domnii ale lui Nicolae Mavrocordat încadrează domnia lui Dimitrie Cantemir. Despre Mavrocordat cronicarul ne relatează că era om învățat și credincios sultanului. În domnia întîi s-a purtat aspru cu boierii țării, „neștiindu-le firea" ; dar în a doua domnie „era prea bun, pe boieri îi cinstea și-i avea în dragoste, cum se cade unui domn"[3]. Prezentarea cu simpatie a lui Nicolae Mavrocordat se explică și prin înrudirea acestuia cu Grigore Ghica, privit favorabil în cronică. Se știe că mama lui Ghica a fost soră cu N. Mavrocordat.

Cele trei domnii ale lui *Mihai Racoviță* cuprind o bună parte din cronică și sînt obiectul unei atenții deosebite. Descrierea primei domnii, de un an (1704), se rezumă la un portret favorabil : „Era din neam vechi, din boieri de țară, om înțelept, nemăreț, cinstitor, apropiat al tuturor boierilor și cu dragoste către patria sa"[4]. Domnia a doua, peste patru ani (1708), este prezentată mai pe larg. Ca și în prima domnie, cronicarul ne informează că Mihai Racoviță se purta bine cu boierii, „avîndu-i la cinste și la mare dragoste, dreptate țării făcea și frumos chivernisea"[5]. Totuși, el este acela care reintroduce deseatina în toată țara, luînd și de la boieri, și de la mînăstiri, și de la toate breslele deseatină, la fel ca de la țărani. Împotriva acestei dări, de pe pozițiile sale de clasă, cronicarul protestează. Dar, pentru a-și acoperi domnitorul, de care se simte legat, el pune reintro-

[1] Ibid, p. 119.
[2] Ibid. p. 120.
[3] Ibid, p. 120.
[4] Ibid, p, 115.
[5] Ibid, p. 116.

ducerea acestei dări pe seama unor „răi sfetnici“ : „O, sfetnici fățarnici și stricători de țară, cu ce slujbă vreți să vă arătați domnilor și apoi și țara stricați, și pe domni cu nume rău îi faceți de se pomenesc. Să nu-i ierte Dumnezeu pe sfetnici ca aceia care au sfătuit acest lucru, căci din pricina aceasta au rămas boierii la mare sărăcie și mînăstirile la pustiire și mazilimea în desăvîrșită stingere“. A treia domnie a lui Mihai Racoviță (1716) este inaugurată de calamități ale naturii. „Vara au fost multe ploi. Nu s-a făcut nici pîine, nici mălai, nici roadă la vie, din cauza răcelii, numai fîn și orz s-a făcut și dintre poame, numai mere“[1]. Sînt amintite și eventimentele sociale care interesează istoria țărilor românești : „Și tot în acea vară, turcii au avut război cu austriecii și au fost biruiți“. Prin pacea încheiată la Passarovitz (1718), Turcia trebuia să cedeze Austriei, Banatul și Oltenia. Nicolae Mavrocordat — din Țara Românească — fiind luat prizonier, a fost înlocuit la domnie cu fratele său Ion Mavrocordat. Boierimea moldoveană, văzînd în ridicarea Austriei un prilej de a scăpa de jugul otoman, încearcă o apropiere de Austria. În acest scop, stolnicul Vasile Ceauru se duce la Brașov, în fruntea unei delegații boierești, spre a începe tratativele cu comandantul neamț, baronul Detin. Noua atitudine este facilitată și de faptul că Mihai Racoviță, în aceasta de a treia domnie, „își schimbase firea arătată în prima domnie, căci boieriile le da pe mai toate rudelor lui, iar pe unii care se cădea să aibă vre-o boierie nu-i căuta, ci îi lăsa să fie batjocoriți de rudele lui“[2]. Prin apropierea de Austria se urmărea îndepărtarea domnitorului Mihai Racoviță și a puterii otomane din Moldova. Comandamentul neamț oferi sprijinul cerut și astfel stolnicul Vasile Ceauru se îndreptă spre cetatea Neamțului, în direcția Iași, cu oastea nemțească primită ca ajutor, la care se adăugau cete neorganizate de moldoveni. Mihai Racoviță, înspăimîntat de întorsătura lucrurilor și fără un sprijin de moment, se închise între zidurile Cetățuii, așteptînd ajutoare de la vecini.[3] În cele din urmă acestea sosesc de la tătari. Se înfiripă și o oaste de moldoveni care, împreună cu tătarii, dă bătălia cu cătanele nemțești conduse de „Frența de la Lorena“[4], secundate de cetele de moldoveni ce li se asociaseră. „Oamenii lui Mihai Racoviță și-au făcut semn, legîndu-se fiecare cu năframe la braț, ca să fie cunoscuți de tătari, aliații lor. Bătălia s-a dat noaptea, pe

---

[1] Ibid. p. 123.
[2] Ibid. p. 124.
[3] Ibid, p. 125.
[4] Ibid. p. 124.

un ger groaznic, la lumina lunii ca ziua[1], terminîndu-se cu victoria susţinătorilor lui Mihai Racoviţă. Prizonierii au fost chinuiţi şi ucişi : comandanţii care au fost prinşi „au fost bătuţi cu pumii", altora „li s-au tăiat capetele", „alţii au fost spînzuraţi", „alţii au fost arşi de vii"[2]. Povestirea acestei reprimări se încheie cu menţiunea că trupurile celor „spînzuraţi, înţepaţi sau prin alte schingiuiri au fost strînse la un loc în preajma Cetăţuii, pe drumul cel mare al Ţarigradului". Acolo s-a săpat o groapă adîncă şi au fost aruncate. Peste ele s-a aruncat pămînt, ridicîndu-se o movilă mare. Alături s-a construit un cerdac, pe al cărui stîlp de piatră s-a scris „povestea războiului precum se vede şi azi"[3]. Ieşenii reţin în zilele noastre tradiţia „cerdacului lui Ferenţ".

În al treilea an de domnie a lui Racoviţă, ne relatează cronicarul, în Moldova, ca şi în Ţara Românească, a fost o mare foamete, „încît s-au risipit ţările, oamenii fugind unde au putut ca să găsească pită, că nici un fel de roadă nu s-a făcut, nefiind ploi toată vara. Mulţi din sărăcime mîncau papură şi umblau pe drumuri cerînd pită ca să-şi hrănească viaţa"[4]. Făcîndu-i-se milă domnitorului de suferinţa acestora, i-a strîns la un loc pe cei care umblau pe drumuri în căutare de hrană „şi i-a împărţi pe la boieri, dînd fiecăruia după putere : cîte 30, cîte 20, cîte 10, cîte 5 oameni ca să-i hrănească"[5]. Cei care au rămas pe la casele lor „săpau în pămînt după rădăcini de buruieni şi cu acelea au trăit toată iarna". Aceste necazuri au fost răsplătite în timpul verii. „Fost-au belşug mare peste vară ;, pîne, vin mult, poame, miere, sănătate în dobitoace. Cine a semănat un sac de mălai a luat 100 de saci. Mai îmbelşugat an ca acela nimeni nu a apucat". Chiar sămînţa sămănată în anul precedent, care n-a răsărit din cauza secetei, a dat rod anul acesta, „Şi s-a făcut pîinea cît omul"[6]. Dar, aşa cum spune proverbul că se întîmplă cîteodată (după jale vine bucurie şi după bucurie — jale), după bucuria bucatelor din belşug, a venit ciuma în ţară, ciumă care a ţinut şase luni şi a secerat pe mai toţi oamenii cîţi scăpaseră cu viaţă din foametea iernii trecute. Satele erau pustii. Ici, colo se mai auzea că a rămas cîte un om. Cadavrele celor morţi nu se mai îngropau, neavînd cine să facă acest lucru. Fiarele umblau printre bordeiele oamenilor ca în pădure. La aceste calami-

---

[1] Ibid, p. 128.
[2] Ibid, p. 129.
[3] Ibid.
[4] Ibid. p. 135—136.
[5] Ibid, p. 136.
[6] Ibid, p. 140.

tăţi s-a adăugat o furtună, care a ţinut trei zile, şi din mici scîntei apărute la o casă, aşezările omeneşti s-au transformat în adevărate pustiuri[1].

Dacă domnia lui Mihai Racoviţă este apreciată cînd pozitiv, cînd negativ, domnia următoare, aceea a lui *Grigore Ghica,* este perzentată numai laudativ. Este evident că autorul cronicii era un boier din imediata apropiere a scaunului domnesc şi că şi-a scris cronica sub supravegherea domnitorului. Cuvintele cu care începe descrierea domniei acestuia sînt edificatoare : „Acest domn, vrednic de veşnică pomenire, a venit cu domnia în ţara Moldovei, în anul 1727". Cronicarul încadrează domnia protectorului său în seria domnitorilor moldoveni şi munteni aparţinînd familiei Ghiculeştilor : „A fost fiul lui Matei Ghica-vodă şi al Ruxandrei Mavrocordat, fiica lui Alexandru Exaporitul, terzimanul, soră cu Nicolae Mavrocordat, domnul ţării Moldovei şi al Ţării Româneşti, şi cu Ion Mavrocordat, care a fost în Ţara Românească"[2]. Ocupîndu-se de viaţa lui Grigore Ghica, cronicarul arată că „a fost terziman 11 ani, slujind Porţii cu credinţă, fapt pentru care a fost miluit de stăpînii lui cu domnia Moldovei". La plecarea spre scaunul domnesc, „sultanul i-a trimis 40 de cai din grajdul său cu toate podoabele, care de obicei la alţi domni n-a fost" ; iar cînd a mers la vizir „de şi-a luat ziua bună, acesta l-a îmbrăcat cu haină de sobol, care numai paşii cu trei tuiuri iau blana aceasta". Aceste concesii i-au creat mari obligaţii domnitorului de care vom vedea că s-a achitat din plin. Instalîndu-se domn, Grigore Ghica a anulat birurile puse de predecesorul său : prisăcăritul, morăritul, ţigănăritul, crîşmăritul şi desătina de stupi. Anularea, privea numai pe boieri şi mănăstiri ; ţăranii le vor plăti şi pe mai departe. Armonia dintre boieri şi domnitor este realizată prin această concesie făcută de monarh. Cronicarul menţionează apoi îmbunătăţirile edilitare aduse de domnitor capitalei ţării. „S-a construit un turn înalt la poarta curţii domneşti, în care a instalat un ceas care bătea de-l auzea tot tîrgul"[3]. A refăcut palatul domnesc de la Galata, devenit loc de odihnă pentru familia domnitorului. Sprijinit de Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului „a aşezat şcoala de învăţătură în oraşul Iaşi cu cheltuiala sa : şcoală elinească şi moldovenească, cu dascăli învăţaţi, la care şcoale nu numai feciori boierilor celor mari şi mici erau primiţi, ci şi ai oamenilor săraci, care nu aveau cu ce plăti învăţătura, erau primiţi ; şi încă şi din alte ţări veneau copii de învăţau". Tot atunci s-a zidit mînăstirea Frumoasa, cu turnul de la poartă şi casele dom-

[1] Ibid, p. 140.
[2] Ibid, p. 155—156.
[3] Ibid, p. 158.

nești dinăuntrul zidului. În partea de răsărit s-a făcut o grădină frumoasă. Înăuntrul ei au fost clădite case domnești ca la Țarigrad, de unde a și adus meșteri constructori. Alături de case a făcut havuzuri și cerdacuri și apa umbla din havuz în havuz pe piatră prin toată grădina, în care se găseau fel de fel de flori „care lucruri alt domn n-a făcut și a căror frumusețe nimeni n-o poate descrie. Și a numit acea grădină Frumoasa“[1]. Aici făcea domnitorul mese mari cu boierii. Se mai menționează că tot Grigore Ghica a făcut tîrgușorul de sub Galata și tot el „a adus apă pe olane, cu meșteri din alte țări, în fața palatului domnesc“. Acest lucru este apreciat astfel : „mare pomană i-a rămas, de vreme ce acest oraș era lipsit de apă bună“. Și alte calități ale domnitorului sînt scoase în evidență. Astfel, la judecăți era drept. „Față de săraci era milostiv și judecata lui dreaptă mergea fără fățărnicie, fără viclenie, iar certările lui erau cu milă. Citea toate jalbele singur. Toate le avea la știința sa, silindu-se în tot chipul să afle dreptate tuturor, avînd grijă pentru țară și pentru săraci să nu fie năpăstuiți“[2].

Cronicarul nu uită să menționeze și unele calamități care s-au abătut asupra țării. În vara anului 1728 a fost o secetă așa de mare, încît au secat izvoarele și apele ; apoi iarna grea în 1729, cu omete mari de au pierit vitele ; iar în primăvară, vărsăturile apelor curgătoare au făcut multă pagubă locuitorilor ce trăiau pe lîngă ele“[3]. Acestora li se adaugă bolile care bîntuiau „de la săraci la boieri și la casa domnească“. Multă lume a murit, pînă și beizadeaua Alexandru, umplînd de durere sufletul domnitorului. În cele din urmă, însuși domnitorul s-a îmbolnăvit, „zăcînd din vară pînă în martie“ ; „după ce a venit primăvara, în luna mai, s-a ridicat Grigore Ghica din Iași și cu toată curtea a mers la mînăstirea Bîrnova. Acolo, aflînd aer bun și apă bună, a șezut două săptămîni și de acolo a aflat sănătate“.

În al treilea an al domniei i-a venit de la Poartă caftan de înnoire a domniei. Ascultînd citirea firmanului în picioare, în sala divanului, Grigore Ghica auzea bunele aprecieri făcute de sultan asupra activității sale din cei trei ani și urările ca să continue această comportare.[4]

Aici se sfîrșește, propriu-zis cronica, fiindcă în continuare se adaugă capitole cu un conținut variat. În unul este dat cuprinsul cărții vizirului către vodă, în care-l laudă pentru fidelitatea față de turci. În altul cronicarul descrie logodna foarte fastuoasă a fiului lui Ghica-

---

[1] Ibid, p. 169.
[2] Ibid, p. 159.
[3] Ibid, p. 169.
[4] Ibid, p. 170.

vodă, Scarlat, cu fiica lui Iordache Spătarul, în vîrstă de numai nouă ani.[1]. În altul se povestește un act de mărinimie al domnitorului.

Ultimele rînduri ale cronicii, în care apare mențiunea că „Grigore-vodă a stat cu veselie și bucurie 6 ani în scaunul domnesc", pare că sînt un adaus, cronica oprindu-se cu descrierea evenimentelor la septembrie 1729, pînă unde este tradusă și în grecește.

Cronica de care ne-am ocupat este valoroasă nu numai prin informațiile asupra evenimentelor sociale ale epocii, ci și prin felul viu și sugestiv al redării lor artistice. Portretele au intrat unele dintre ele, în tradiția orală. Dabija-vodă era un domn bun și blînd, „care știind starea pămîntenilor, toți aveau dreptate de la dînsul". În contrast cu firea acestuia apare aceea a lui Gheorghe Duca, „cumplit, prea vrăjmaș și plin de răutate" ; apoi a lui Dumitrașcu-vodă Cantacuzino : „lacom, apucător, nedrept, nestătător, una zicea și alta făcea". Alte portrete vrednice de reținut : „Antonie-vodă era om drept, bun creștin și milostiv, cu milă asupra pămîntenilor și cu noroc pentru țară". Dimitrie Cantemir era „om învățat, cinstit și lăudat de toți turcii, avea renume că e vrednic în războaie ca și tătăl său". Nicolae Mavrocordat e prezentat „cărturar, credincios împărăției turcești" ; „în domnia întîi s-a arătat strașnic cu boierii", cum ar spune Neculce, ca să-i ia frica. Mihai Racoviță, în primele două domnii „este îngăduitor și blînd, apropiat de boieri", iar în a treia și-a schimbat firea, „căci s-a arătat cu inimă fierbinte spre lăcomia banilor". Portretul lui Grigore Ghica conține trăsături izbitoare, exprimate prin comparații sugestive, care se înscriu pe linia subiectivității cronicarului : „mare dar a căzut pe țara Moldovei, ca o lumină a strălucit plină de bucurie".

Întîlnim în cronică *comparații* revelatoare : „tătarii s-au repezit asupra Moldovei ca niște lupi asupra unei turme".[2]

Letopisețul cuprinde *narațiuni* mai dezvoltate sau mai scurte, relatate cu un talent deosebit. Între ele se remarcă : răscoala serdarului Hîncu, povestirea bătăliei de la Stănilești, bătălia de lîngă Cetățuia în care au fost înfrînte cetele lui „Frența de la Lorena". În special epilogul acestei lupte ne reține atenția. Aducîndu-l pe căpitanul cătanelor, în fața lui, cu o funie de grumaz, Mihai Racoviță l-a întrebat despre motivul pentru care a venit cu oaste în Moldova ? „Frența" a răspuns că așa a avut poruncă de la mai marii săi să vină și să-l prindă. Și de s-ar fi întîmplat așa, l-ar fi dus cu cinste la general, ca pe un domnitor. Mihai-vodă i-a răspuns : „mai bine că te-am

---

1 Ibid, p. 171—172.
2 Ibid, p. 165—166.

prins eu pe tine, decît să mă fi prins tu pe mine". În cele din urmă, Frenţa este răscumpărat de la tătari pe 200 de lei. „Apoi l-a dus în faţa domnului, l-a îngenunchiat în faţa sa şi l-a bătut singur domnul, dîndu-i pumni. Apoi, l-a dat pe mîna lui Ali Aga şi l-a luat cu fierbinte inimă şi l-a pogorît dinaintea porţii cei mari şi singur el i-a tăiat capul; iar trupul lui a zăcut pe pămînt multe zile"[1]. Scena respectivă ne aminteşte dialogul dintre Constantin Brîncoveanu şi înfumuratul general neamţ, Heissler, descrisă cu aceeaşi vervă de *Anonimul brîncovenesc*.

Sugestivă este, de asemenea, scena flămînzilor care rătăcesc prin ţară pentru a-şi găsi hrana, scormonind prin păduri după rădăcini de buruieni ca să-şi potolească foamea.[2]

[1] Ibid, p. 128—129.
[2] Ibid, p. 135—196.

BIBLIOGRAFIE

Cronica anonimă a ţării Moldovei care se începe de la domnia lui Istrate Dabija-vodă şi se sfîrşeşte cu domnia lui Grigore Ghica cel Bătrîn (1662—1733), tradusă în greceşte prin porunca domnului Grigore Ghica-Vodă, de biv-vel sulgerul Alexandru Amiras în Iaşi, în anul 1729, februarie, în: Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei sau Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei,* tom. III, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1874.

★

St. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi* (curs litografiat) vol. III, 1944—1945.

N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* vol. I, Bucureşti, Institutul de Arte grafice şi Editura Minerva, 1901.

N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti (de la 1688—1780),* vol. II, Bucureşti, Editura Librăriei Pavel Suru, 1928.

G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea,* vol. I, (Cronicarii moldoveni şi munteni), Bucureşti, Editura Socec, 1926.

Al. Piru, *Literatura română veche,* Editura pentru literatură, 1961.

* * * *Istoria literaturii române,* vol. I., Bucureşti, Editura Academiei, 1964.

SPĂTARUL IONIȚĂ CANTA

Spătarul este un vlăstar al familiei Cantacuzinilor din Moldova, numele de Canta fiind o prescurtare a celui de Cantacuzino, înrudit și cu viitorul domnitor Grigore Alexandru Ghica, ceea ce și explică descrierea foarte elogioasă a domniei acestuia.[1] N. Iorga, ocupîndu-se de biografia lui Canta, conchide : „datele despre cronicarul Canta, în cadrul familiei Cantacuzinilor din veacul al XVIII-lea, sînt puține, seci și mai ales nesigure".[2]

OPERA

Prin opera sa este considerat unul dintre continuatorii cronicii lui Ion Neculce. Scrierea care i se atribuie se intitulează *Letopisețul țării Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat* (1741—1769). Ea a fost redactată probabil între anii 1769 și 1774.[3]. Cronica lui Ioniță Canta se păstrează într-un manuscris aparținînd în momentul de față Bibliotecii Naționale din Paris, într-unul făcut de Vartolomeu Măzăreanul în 1773 și în altul copiat în 1785[4]. Manuscrisul aflător la Biblioteca Națională din Paris a fost analizat de Ovid Densușianu în „Revista critico-literară", III. p. 285 și urm.

CUPRINSUL SCRIERII

Cronicarul povestește pe scurt și fără relief domniile respective. Ne rețin atenția numai unele amănunte cu privire la starea poporului și la frămîntările epocii. Din a doua domnie a lui *Constantin Mavrocordat* (1741—1743) aflăm că acesta, venind ca domn, „a numit trei boieri judecători în Iași", între care se găsește și Ion Neculce, fixîndu-le leafă cîte 50 de lei pe lună. A avut o grijă deosebită de împărțirea

---

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, Tom. III, București, Imprimeria națională 1874, p. 192.
[2] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, București, Institutul de Arte grafice și Editura Minerva, 1901, p. 491.
[3] Ibid, p. 492.
[4] Ibid, p. 492 și notele.

dreptății, hotărînd că aceia care nu sînt mulțumiți de felul cum le face dreptate boierul din partea locului, să se adreseze divanului domnesc. În privința dărilor, a favorizat pe boieri și clerul înalt, anulînd deseatina și văcăritul „plătit de aceștia, mazili și mănăstiri“.[1]. Țărănimea nu numai că n-a beneficiat de această desființare, dar situația ei s-a înrăutățit. „A scos hîrtii pe toată luna: și sărac și bogat, și tînăr și bătrîn, tot omul să aibă pecete în sîn de adeverire a plății birului. Mulți oameni, de frică și de sărăcie, fugeau prin munți și prin codri și mulți piereau de frig și de foame“.[2] Alte greutăți venite în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat se refereau la „adaosul mucarelelor și pocloanelor“, din care cauză tot norodul îl blestema.

Plecînd din scaunul domnesc, îi succede fratele său, *Ion Mavrocordat* (1743—1747). Acesta își duce viața numai în petreceri. „Noaptea umbla prin tîrg cu veselii și cu jocuri și cînd a fost mazilit a rămas dator la negustori“.[3] Cu toate că a mărit birurile, datoria domniei n-a putut să fie plătită, din cauza risipei pe care o făcea.

La mazilirea acestuia a venit, pentru a treia oară domn în Moldova, *Grigore Ghica* (10 iulie 1747 — februarie 1748). În timpul domniei acestuia a fost o iarnă grea, care s-a prelungit pînă tîrziu, în luna aprilie.[4]

Plecînd de la domnie, în locul lui a venit domn pentru a treia oară *Constantin Mavrocordat* (1748—1749). Nici de data aceasta nu s-a îmbunătățit cu nimic starea țărănimii.

După el a luat domnia *Constantin Cehan Racoviță* (1749—1751), despre care cronicarul ne spune că „la vreme de chindie bea pelin cu ulciorul și peste toată ziua se afla tot vesel“.

În locul lui Racoviță, a fost numit domn *Matei Ghica*. Acesta n-a mai adăugat biruri noi peste cele vechi, dar starea țărănimii nu s-a îmbunătățit, căci grecii cu care a venit „jupuiau țara mai rău ca înainte“.

Lui Matei Ghica i-a urmat pentru a doua oară în domnie *Constantin Cehan Racoviță* (1754—1756). Acesta, văzînd că toată sărăcia din țară provine din văcărit, „dajdie stricătoare și urîtă“, s-a sfătuit cu mitropolitul țării, Iacov, și asociindu-și pe Ioanichie episcopul Romanului, pe Dositei episcopul Rădăuților, pe Inochentie episcopul Hușilor și pe toți boierii țării „au făcut legături cu mare blestem și au stricat acea dajdie a văcăritului“.[5] Îndată ce s-a ridicat văcăritul,

---

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...*, Op. cit., p. 184.
[2] Ibid, p. 185.
[3] Ibid.
[4] Ibid, p. 186.
[5] Ibid, p. 188.

locuitorii țării au început a se „înstări“ și de atunci „prea bine s-a îndreptat țara“. Ca să se vadă cît de absurd era acest bir, cronicarul menționează că el era plătit și de cei care nu aveau vite, încît „o babă săracă ce-și întreținea viața cu furca, trebuia, la acea vreme, să dea și ea bani pentru văcărit“. Mulți domnitori care i-au urmat au încercat să reintroducă acest bir, dar legămîntul arhieresc a fost așa de autoritar, încît birul nu s-a mai putut reintroduce. În timpul domniei acestuia s-a început zidirea bisericii Sfîntul Spiridon din Iași, rămasă pînă azi o podoabă arhitectonică.

În urma mazilirii lui Constantin Cehan Racoviță s-a urcat pe tronul țării *Scarlat Ghica* (1756—1758), iar în locul acesutia a fost adus în scaun *Ioan Teodor,* care fusese 22 de ani slujbaș al multor domnitori moldoveni, bun cunoscător al limbii latine, grecești, italiene. franceze și polone. În timpul domniei lui Ioan Teodor-voievod (1758—1762) s-a încercat reintroducerea văcăritului. Mitropolitul Iacov a fost forțat să ridice blestemul pus pe cei care-l vor readuce. Vlădica a refuzat, preferînd să părăsească scaunul mitropolitan „decît să-și calce jurămîntul făcut“. În locul mitropolitului Iacov a fost adus în scaun Gavriil, fratele domnitorului, mitropolit de Tesalonic, care i-a satisfăcut dorința. În 1762, Poarta înlocuiește în domnie pe Ioan Teodor. Sultanul a avut însă „milă“ de el și a numit domn pe fiul său, *Grigore Calimah* (1762—1764). Domnia lui a fost întunecată de faptul că a înăsprit birurile, ca să satisfacă goana după îmbogățire a grecilor, care veniseră în țară în număr mare, o dată cu el.

Lui Calimah îi urmează *Grigore Alexandru Ghica.* Despre el cronicarul ne spune că nu a înăsprit dăjdiile moștenite de la predecesori, „ci le-a ușurat“. Nu a adus în țară greci mulți. Era domn autoritar, încît îl știau de stăpîn „atît boierii, cît și țara“. A împodobit orașul Iași cu multe cișmele, cu apă bună, a făcut minunate școli lîngă mitropolie, în care se învățau felurite discipline. A adus dascăli învățați pentru aceste școli, „cărora le-a rînduit leafă din visteria domnească“.[1]

Domnia a doua a lui *Grigore Ion Calimah* a ținut doi ani și jumătate (1767—29 iunie 1769), fără vreun folos pentru țară.

Cronica se încheie cu povestirea domniei de 10 săptămîni — a patra — a lui *Constantin Mavrocordat* (sept, — 4 decembrie 1769). În acest timp a izbucnit războiul ruso-turc, încheiat cu victoria rușilor la Hotin, în 1769 și cu urmărirea turcilor pînă la alungarea lor peste Dunăre.

[1] Ibid, p. 192.

CONCLUZII

Parcurgînd cronica lui Ioniță Canta, observăm un interes din partea cronicarului pentru relatările referitoare la viața poporului. El a înțeles că goana după îmbogățire a domnitorilor greci constituia, alături de jugul otoman, o cauză a sărăcirii poporului.

Cu toate că cronica este valoroasă din punct de vedere documentar, fiind un izvor prețios, pe alocurea, de reconstituire a vieții țărănimii și a Iașilor, capitala Moldovei, autorul ei nu reușește să ne comunice aceste fapte prin mijloace artistice deosebite. Doar cîteva portrete morale ne rețin atenția. Constantin Cehan Racoviță „mînca afion dimineața și la vremea chindiei bea pelin cu ulciorul". Matei Ghica „era domn lăsător, căruia grecii i-au mîncat tot venitul domniei și apoi tot ei i-au scos nume de nevrednicie la Țarigrad".

BIBLIOGRAFIE

Ioan Canta, *Letopisețul țerei Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat-voevod, 1741—1769.* În: Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, a doua edițiune, tom. III, București, Imprimeria națională, 1874.

* * * *Istoria literaturii române.* Vol. I, București, Editura Academiei, 1964.

Densușianu Ar., *Istoria limbei și literaturii române*, Ed. II, Iași, Tipo-Litografia H. Goldner, 1894, p. 233.

Iorga N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea.* București, Institutul de arte grafice și Editura Minerva, 1901.

LETOPISEȚUL ANONIM AL MOLDOVEI (1733—1774)

DISCUȚII ÎN LEGĂTURĂ CU CONTROLUL LETOPISEȚULUI

Cel care a atribuit această cronică lui Ienache Kogălniceanu a fost Mihail Kogălniceanu, descendent al acestui cronicar. Această părere și-a însușit-o și N. Iorga.

Împotriva ei s-a ridicat C. Giurescu, pornind de la faptul că în cronică se povestesc întîmplări date ca văzute de cronicar. În realitate, chiar dacă le-ar fi văzut presupusul autor, era la o vîrstă atît de mică, încît nu le putea reține sau înțelege. Astfel, în 1735 se menționează în cronică faptul că domnitorul Grigore Ghica a fost vizitat de fratele său, Alexandru Ghica, terzimanul. Referindu-se la acest eveniment, cronicarul spune: „pre care l-am văzut și noi, om de fire și arătos"[1]. Or, din autobiografie[2], aflăm că Ienache Kogălniceanu avea numai 6 ani cînd a avut loc această vizită. În al doilea rînd, C. Giurescu arată că în cronică se vorbește de Ienache Kogălniceanu cînd la persoana întîi[3], cînd la persoana a treia[4]; ori dacă el ar fi autorul, ar fi vorbit numai la persoana întîi. Acolo unde apare persoana întîi, spunea Giurescu, este vorba de o interpolare, făcută în momentul cînd redacta copia pe care o cunoaștem.

N. Iorga, reluînd această chestiune, arată că argumentul hotărîtor în favoarea lui Ienache Kogălniceanu, ca autor, îl constituie faptul că în cronică se vorbește de repetate ori despre familia Kogălniceanu.

În legătură cu aceasta, C. Giurescu crede că toate referințele sînt interpolări făcute în momentul copierii cronicii de către Ienache Kogălniceanu.

Opinia lui C. Giurescu s-a impus. G. Pascu, ocupîndu-se de aceeași problemă, observă că din multele informații precise despre Constantinopol rezultă că autorul cronicii de care ne ocupăm o scria la Țarigrad. Și atunci *titlul : Letopisețul țării Moldovei... „scris în Țarigrad"* este al autorului, nu al copistului. Ienache Kogălniceanu copia pe anonim, desigur, la Iași, între 1788 și 1789. Autorul trebuie căutat între boierii mazili la Constantinopol, dintre anii 1768 și 30 decembrie 1773[5].

Totuși, numele strămoșului lui M. Kogălniceanu este legat de această cronică. Într-adevăr, Academia Republicii Socialiste România posedă un manuscris autograf al lui Ienache Kogălniceanu care cuprinde cronica atribuită lui Alexandru Amiras (1661—1733), continuată de cronica în care se povestesc evenimentele istorice din Mol-

---

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...*, vol. III., București. Imprimeria națională, 1874, p. 199.
[2] Ibid, p. 174.
[3] Ibid, p. 214—215.
[4] Ibid, p. 230.
[5] G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea*, vol. I, (Cronicarii moldoveni și munteni) București, Socec, 1926, p. 93.

dova dintre 1733 şi 1774. În partea care priveşte cronica atribuită lui Amiras, Ienache Kogălniceanu face două interpolări: una îl priveşte pe el (o autobiografie)[1] şi alta cuprinde cîteva date în legătură cu domnia lui Grigore Ghica[2].

Din autobiografie aflăm că s-a născut la 10 octombrie 1729, ca fiu al lui Vasile Kogălniceanu „vel căpitan de Iaşi", că a fost botezat de Constantin Ipsilante, mare hatman, care i-a dat numele după acela al fiului său Ienache Ipsilant, agă, şi că a avut diferite ranguri boiereşti, ajungînd „vătaf de aprozi". Nu găsim nici o menţiune referitoare la cultura sa. Presupunem că ştia greceşte şi că avea preocupări legate de domeniul istoriei.

Letopiseţul care i se atribuie îi completează biografia, adăugînd multe date fie în legătură cu persoana sa, fie în legătură cu familia. Astfel, aflăm că Ienache Kogălniceanu era foarte apropiat de Constantin Racoviţă-Cehan, însoţindu-l pe acesta în Ţara Românească[3] şi chiar la Constantinopol[4]. Aici, în Ţarigrad, se îndeletnicea cu cititul manuscriselor, pe care le cumpăra de ocazie. Printre cele achiziţionate aici menţionăm: Letopiseţul lui Grigore Ureche, Letopiseţul în care se povesteşte domnia lui Nicolae Mavrocordat, Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini, Letopiseţul Slovenilor, Iliricului, Missei cei de Sus şi a celei de jos[5]. De la Constantinopol se întoarce din nou în Ţara Românească împreună cu Constantin Racoviţă (martie 1763—1764), lîngă care stă pînă la moarte.

La 31 martie 1791, îl găsim la Iaşi, scriindu-şi testamentul. După tradiţia familiei, a murit în 1795 şi a fost înmormîntat la biserica Talpalarilor din Iaşi[6]..

Din datele menţionate mai sus despre Ienache Kogălniceanu vedem că problema autorului acestei cronici nu se poate socoti încheiată. Ienache Kogălniceanu era om cult, din moment ce se ocupa cu achizi-

---

[1] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...* III, Op. cit, p. 174—175.

[2] Ibid, p. 179—180.

[3] În 1753, Constantin Racoviţă este mutat domnitor în Ţara Românească. Cu această ocazie, Ienache Kogălniceanu îl urmează, rămînînd alături de el pînă în decembrie 1755, cînd se întorc împreună în Moldova, domnitorul fiind readus aici.

[4] În 1757, Constantin Racoviţă este mazilit din domnia Moldovei şi silit să apuce drumul Ţarigradului „cu toţi oamenii măriei sale".

[5] G. Pascu, *Istoriea literaturii române, din secolul al XVIII-lea*, op. cit., p. 89—90.

[6] Ibid, p. 90.

ționare de manuscrise. Faptul că a copiat cronica lui Amiras și pe aceasta de față, care o continuă, și că a interpolat o autobiografie cu multe referiri la epocă, ne dă dreptul să presupunem că ar fi avut posibilitatea să scrie și o asemenea cronică[1].

CONȚINUTUL CRONICII

Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu cuprinde evenimentele din Istoria Moldovei dintre anii 1733 și 1774. Ea este în parte paralelă cu aceea a lui Ioniță Canta (1741—1768), într-o măsură paralelă și cu letopisețul lui Neculce (1661—1743) și în continuarea letopisețului atribuit lui Muste (1661—1729) și a letopisețului atribuit lui Alexandru Amiras (1661—1733). Autorul ei se pare că nu a cunoscut nici unul din izvoarele paralele cu care merge, fiindcă de la prima domnie descrisă — aceea a lui Constantin Mavrocordat — el însemnează: „În zilele acestui domn, ce s-o fi lucrat nu știm, căci n-am găsit nicăieri scris“[2]. Mare parte din evenimentele descrise sînt povestite din cele văzute de cronicar și mai rar din cele auzite de el[3].

Caracteristica acestei cronici este modul stereotip în care cronicarul însemnează, în prezentarea fiecărui domnitor, ceremonialul la intrarea în țară, la intrarea în orașul Iași, ungerea domnitorului de către mitropolitul țării, înscăunarea lui prin citirea firmanului și apoi, a doua zi, împărțirea boieriilor.

Ceea ce cunoaște din proprie experiență este prezentat cu lux de amănunte. Importanța scrierii, atît sub raport documentar, cît și sub cel literar[4], stă în faptul că din cronică cunoaștem moravurile epocii, prezentate cu mijloace stilistice apropiate de factura populară.

Ultimele pagini ale cronicii privesc încheierea păcii dintre ruși și turci, în urma războiului ruso-turc dintre anii 1769 și 1774.

Acestei cronici i se adaugă o satiră adresată domnilor și boierilor fugiți la Țarigrad, satiră alcătuită de „o samă de slugi a lor, care trăgeau și ei mare lipsă la toate cu stăpînii lor, zicînd că cu aceasta își răcoresc inimile“[5]. În satiră este arătată — sub influența concepției teologice — nestatornicia soartei omului: „Că de ce nu s-au temut, aceea acum le-a sosit“.

---

[1] *Istoria literaturii române*, Vol. I, București, Editura Academiei 1964, p. 690.

[2] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...*, Op. cit., p. 197.

[3] Ibid, p. 269.

[4] *Istoria literaturii române*, Vol. I, Op. cit., p. 688.

[5] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...*, Op. cit., p. 270.

Primul domnitor de care se ocupă anonimul este *Constantin Mavrocordat*, feciorul cel mai mare al lui Nicolae Mavrocordat, a cărui domnie (1733—1735) n-a fost favorabilă Moldovei. „Era domn fără noroc, tot scumpe erau toate şi mare secetă a fost". Şi tot în vremea domniei acestuia „a fost un foc mare în Iaşi, începînd din armenime, de lîngă biserica cea mare a lor, arzînd tot tîrgul de sus, Sărăria şi cîteva biserici, între care şi mînăstirea Golia şi toate casele din ograda ei". Pentru aceasta „nu-l iubea ţara".

A doua domnie a lui *Grigore Ghica* (1735—1741) este prezentată de la început ca o domnie bună. Boierii i-au ieşit înainte la Focşani „cu mult alai", bucurîndu-se de reîntoarcerea sa în Moldova. În drum spre Iaşi „făcea divanuri". În apropiere de capitală „i-au ieşit înainte gloatele şi la un loc cu boierii s-au împreunat cu domnitorul şi aşa au intrat pe uliţele oraşului". După înscăunare, „acest domn multe bunătăţi a făcut : a făcut case domneşti în curtea mînăstirii Galata şi zid de piatră în jurul mînăstirii, făcea mese mari cu toţi boierii, cu zicături şi cu multe eglingele". A făcut un foişor în dealul Copoului. Acolo organiza jocuri, răsplătind pe cîştigători cu stofe scumpe. În timpul domniei lui a fost un cutremur mare, de care a suferit chiar mînăstirea Galata. Tocmai atunci lucrau pe acoperiş nişte meşteri unguri, cu fier alb. Dărîmîndu-se acoperişul, au fost omorîţi şapte oameni, găsindu-i „turtiţi sub pietre după trei zile". Tot în acea domnie, în anul 1738, spre toamnă, s-a ivit ciuma, care s-a înteţit încetul cu încetul pînă cînd, în primăvară, „s-a aţîţat aşa de tare", încît domnitorul a plecat de la palatul de la Frumoasa şi s-a dus la cel din Galata. Norodul murea în număr atît de mare, încît nu se mai îngropau morţii, ci se aruncau pe cîmp, de-i mîncau fiarele". Pentru izolarea bolnavilor, domnitorul a poruncit să se organizeze scoaterea bolnavilor din case şi trimiterea lor pe cîmp, „unde mureau".[1]

După cum am mai spus, printre altele, este descrisă şi vizita la Iaşi a lui Alexandru Ghica, terzimanul Porţii, fratele domnitorului. „A fost primit cu multă dragoste. S-au veselit şi au vorovit trei zile, umblînd pe la toate mînăstirile". După această vizită plăcută, „luîndu-şi ziua bună", a plecat spre Ţarigrad. Pe drum „s-a stricat vremea şi, începînd a tuna şi a fulgera cu mare trăsnet, într-o clipeală de ochi a căzut asupra cortului de l-a detunat şi, fiind terzimanul sub cort, atît s-a ameţit cît a fost ca un mort, arzîndu-i săgeata o jumătate de barbă şi hîrtiile din sîn, topindu-i şi un lanţ de aur a iconiţei ce purta la sîn". Domnitorul a fost înştiinţat că fratele său a murit, dar, după trei ceasuri, terzimanul s-a trezit „nevătămat". Dacă vestea morţii a produs la curte „multă oftare şi lacrimi", îndată ce s-a aflat

[1] Ibid, p. 198.

că nu i s-a întîmplat nimic, „a fost atîta bucurie, care n-o putem arăta“[1].

În cele din urmă, domnitorul este mazilit și, pentru a fi subliniată popularitatea de care se bucura acesta, se arată că „Boierimea l-a petrecut multă cale de drum, despărțindu-se de el cu mare mîhniciune, căci îl iubeau cu toții“[2].

În septembrie 1741, *Constantin Mavrocordat* este mutat din Țara Românească în Moldova în locul lui Grigore Ghica. Venea pentru a doua oară în această țară, dar „fără tragere de inimă, căci se deprinsese cu norodul din Țara Românească“.

Reformele făcute de acesta în folosul maselor largi, în special reforma fiscală, sînt privite prin prisma intereselor marii boierimi, fiindcă unele dintre ele o loveau direct. Imparțialitatea domnitorului în materie de judecată este privită prin aceeași prismă. „Ușile divanului erau deschise și multă vorbă cu prostimea avea. Atîta le dedese obraz, încît nu putea nimeni din boieri să zică măcar cît de puțin lucru vreunui țăran că îndată striga la vodă și pentru un lucru de nimic al unui țăran cît de prost, făcea pe un boier mare mascara și-l închidea“. De asemenea este tendențios relatată dispoziția domnitorului ca organele fiscale să nu mai despoaie oamenii după bunul lor plac : „Și mai dăduse o poruncă ca să nu fie volnic nimeni a lua cuiva măcar un ou fără de bani, nici slujbaș, nici altul nimeni“.

Sînt menționate și reformele culturale ale domnitorului. Nici acestea nu sînt privite întotdeauna cu simpatie. Hotărîrea lui de a ridica prestigiul preoților printr-o *învățătură* de carte mai bogată este prezentată fără înțelegerea cuvenită. „Constantin-vodă s-a apucat de capul preoților să-i învețe carte, *frămîntîndu-i* în tot chipul“[3]. A poruncit ispravnicilor ca acolo unde vor găsi preoți, diaconi neștiind carte, să-i pună la bir cu țăranii. „Și așa de mare frică prinseseră preoții, încît se apucaseră la bătrînețe să învețe carte“[4]. Tot el a poruncit să fie aduse „cărți pe înțeles“ din Țara Românească : Evanghelii, Apostolul, liturghiere, care să fie folosite în biserici și a îndemnat pe mitropolit și episcopi să aducă o tipografie în care să se tipărească și în Moldova asemenea cărți.

Domnitorul s-a ocupat și de moralitatea clerului, căutînd prin aceasta să ridice prestigiul bisericii, susținătoarea domniei. Astfel, a scos din mănăstirile mari, vizitate de multă lume, pe toți călugării greci care nu dădeau dovadă de suficient simț moral[5].

---

[1] Ibid, p. 199.
[2] Ibid, p. 203.
[3] Ibid.
[4] Ibid, p. 204.
[5] Ibid, p. 203.

Domnia lui *Ion-vodă Mavrocordat* (1743—1747), care a pus biruri grele asupra țărănimei, este denigrată. În zilele acestui domn au fost multe dări grele, mai ales văcăritul, care era un mare greu țării". A scos apoi „goștină întreită, cîte 11 parale de oaie, care greutate și nevoie n-o poci arăta cît a apăsat pe bieții săraci. De cînd a fost acest pămînt cîte 11 parale n-au dat. Mulți din prostime își ucideau vitele ca să nu le plătească. Țara era foarte supărată de multe dări ce erau pe săraci"[1]. Așa de nepopulară a fost domnia acestui voievod, încît în ziua în care a părăsit domnia, plecînd din Iași, „o babă a azvîrlit cu o piatră în el, dar n-a lovit decît calul"[2].

Privilegierea boierilor greci este condamnată de cronicar de pe poziția intereselor boierimii autohtone. „Grecii cîștigau cît puteau rușfeturi (ranguri), căci erau paielele (titlurile boierești) ieftine"[3]. În fața acestei situații, boierimea autohtonă ca: „Mihalache Sturza de la Roman, Ilie Sturza de la Heleșteeni și doi feciori ai lui Balș de la Ionășeni, anume Vasile și Grigore, au fugit în țara leșească". Domnitorul s-a speriat de această situație, văzînd încă un izvor de dușmănii: de aceea îi împacă pe fugari, promițîndu-le boierii, pe care le-a și dat, la întoarcerea lor în Moldova[4].

Domnia a treia a lui *Grigore-vodă Ghica* (1747—1748), privită la început cu simpatie de popor, căci „căuta jalbele săracilor, făcînd dreptate la toți"[5], ținînd săptămînal divan de judecată[6], s-a transformat cu vremea într-o domnie asupritoare, Ghica-vodă reînviind „desătina și goștina și vădrăritul, iar la urmă și văcăritul". Iarna grea și seceta din vara precedentă, adăugate la aceste biruri, „i-a făcut pe bieții oameni să descopere casele de stuf ca să dea mîncare cailor, căci fînul nu se găsea, sau ajunsese așa de scump, încît oamenii nu-l puteau cumpăra"[7].

În aprilie 1748 vine pentru a treia oară în Moldova *Constantin Mavrocordat,* domnind pînă la 31 august 1749. Deși remarcabilă prin unele metode înaintate, această domnie este privită din aceeași perspectivă eronată ca și cea de a doua.

Tendința domnitorului de a ridica prestigiul clerului prin învățătură de carte este prezentată ca o pacoste pe capul preoților. „Aducea preoții în biserica de la curte la trei ceasuri de noapte și-i ținea pînă la ora 7 din zi". Altă dată, „strîngea dimineața preoții, diaconii

---

[1] Ibid, p. 207.
[2] Ibid, p. 212.
[3] Ibid, p. 206.
[4] Ibid.
[5] Ibid, p. 211.
[6] Ibid, p. 212.
[7] Ibid, p. 213.

orașului în biserica de la curte, îi închidea acolo, punea un preot învățat la carte grecească și românească de se suia în anvon și le citea rînduiala sfintelor taine, ca s-o știe bine, după tipic". Spre a-i face pe clerici să oficieze slujba religioasă după regulile bisericești, mitropolitul și episcopii nu mai hirotoniseau nici un preot sau diacon neștiutor de carte[1]. Toată această strădanie a domnitorului nu era pornită „din evlavie", cum crede cronicarul, ci ea urmărea ridicarea prestigiului bisericii pentru ca prin ea — aliata prestigioasă a stăpînirii — domnia să prospere.

Nici desființarea „veciniei", în 1749, nu e prezentată judicios de cronicar. Îndrăzneala țărănimii de a se ridica este numită de cronicar „obrăsnicie"[2]. Domnitorul încearcă să îmbunătățească situația țăranilor „vecini", procedînd întîi la o consultare publică deschisă. În acest scop îi întreabă pe boierii țării dacă au moștenit sau i-au cumpărat pe vecinii de pe proprietățile lor. Aflînd că aceștia au fost numai moșteniți, domnitorul luminat hotărăște „să nu mai fie vecini de aci înainte". Reforma nu este radicală. Ea are limite serioase, dar în condițiile de atunci nu se putea face mai mult. Domnitorul hotărăște pentru cei care stau pe moșiile boierești să lucreze numai două zeci și patru de zile pe an stăpînului sau să dea cîte doi lei de fiecare casă și să mai facă și douăsprezece zile pe an[3]. Boierii nu s-au opus reformei, dar, cu vremea, s-a revenit la situația anterioară acestor îmbunătățiri.

Îndepărtarea negustorilor „laji" din Moldova este singurul fapt povestit de cronicar cu toată simpatia. Cînd unul dintre pași sosește la Iași, domnitorul îl primește cu alaiul cuvenit. Acesta stă mai întîi de vorbă cu boierii moldoveni, întrebîndu-i dacă sînt mulțumiți de domnitor. Apoi, îi întreabă și pe negustorii „laji" — de față fiind și vodă — dacă sînt mulțumiți de afacerile pe care le fac și dacă raporturile cu poporul sînt bune. La răspunsul lor afirmativ, Constantin Mavrocordat a arătat pașii purtarea neomenoasă a acestora cu săracii, cu negustorii creștini „pe care-i mistuiesc cu dobînda, necinstesc femeile și fetele din sate, iar pe părinții și soții acestora îi alungă cu săbiile din casele lor"[4]. Pașa a ascultat tot ce i s-a spus „și foarte s-a turburat". El îi sfătuește pe domnitor și pe boieri să facă jalbă la sultan, arătînd amănunțit toate faptele lajilor. Sultanul, după ce a luat cunoștință de abuzurile acestora, „a poruncit de li s-a făcut un hatihumaiun, în care s-a scris cum că nici un turc laj să nu se afle cu

[1] Ibid, p. 213.
[2] Ibid, p. 214.
[3] Ibid.
[4] Ibid, p. 215—216.

șederea în acest pămînt al Moldovei". Domnitorul a pus în aplicare ordinul sultanului și i-a scos afară din țară.

Nu sînt trecute cu vederea nici calamitățile naturii. O secetă cumplită, urmată de invazia lăcustelor și de o foamete înfricoșătoare, a secerat viețile multor oameni. „Pe multe locuri, neavînd oamenii ce mînca, uscau coji de copac, le pisau amestecîndu-le cu puțină făină și le făceau mălai pe care-l mîncau. Pe alte locuri făceau mălai din ghindă pisată". „Îngrozit de cele văzute, cronicarul povestește: „Nici nu se poate arăta ce nevoie era de foamete, la care mi s-a întîmplat și mie de am văzut cu ochii în cîteva sate din ținutul Botoșanilor, fiind eu orînduit cu slujba domnească iarna. Fețele lor semănau a fierte și nici nu mai puteau grăi de slabi ce erau. Ajungînd primăvara, toți au murit. Am mai văzut acestea la Cernăuți într-un sat, în casa preotului, în postul mare, cu ocazia opririi acolo pentru prînzare. Am găsit bucate de sec, iar în loc de pîne ne-a scos mălai de ghindă. Am mîncat cîte o bucățică mică cu toții. Era amară la gust și întărită". Foametea a ținut toată domnia, fiindcă tot atîta timp a ținut și invazia lăcustelor. Vara, acestea mîncau tot ce era pe cîmp, iar înspre iarnă se îngropau. Primăvara, ieșeau însutite la număr[1].

Domnia de trei ani și 10 luni (1749—1753) a lui *Constantin-vodă, feciorul lui Mihai-vodă Racoviță Cehan*, este însemnată prin izgonirea definitivă a negustorilor laji din Moldova, „curățindu-se țara ca de mare rîie ce avea"[2]. După cronicar, ei i se poate reproșa faptul că domnul se înconjură de greci, cărora le dă slujbe mari, ceea ce stîrnește invidia boierimii autohtone. Printr-o înțelegere secretă, marii boieri, bătrîni și tineri, peste o sută, se refugiază dincolo de granițele Moldovei. Domnul intră în panică. Trimite după ei și-i roagă să se întoarcă în țară, făgăduindu-le ranguri boierești mari. „Atuncea s-au întors boierii înapoi, de care nu putem scrie cîtă bucurie a avut domnul de venirea lor".

Ca să facă față lăcomiei turcești, domnitorul reintroduce vechile biruri desființate, născocind încă și altele „care săracilor nu le părea bine, că le era greu, căci nu încetau birurile și tot mai mari"[3].

La aceste necazuri, s-au adăugat furtuni, incendii „care au cuprins la un moment dat orașul de la biserica Sfîntul Nicolae în jos, de au ars tot ce se vedea într-un ceas", producînd panică așa de mare, „încît nimeni nu știa ce să facă, arzînd multe lucruri ale oamenilor și ale domnului". Înspăimîntat de atîtea pagube, cronicarul constată că „ase-

[1] Ibid, p. 214—215.
[2] Ibid, p. 223.
[3] Ibid, p. 219—220.

menea urgie nu s-a mai pomenit, mergînd focul pînă pe iaz, arzînd şi iarba în grădina cea mare domnească"[1].

Matei Ghica (1753—1756), noul domn, continuă viaţa de huzur a înaintaşilor, făcînd petreceri şi plimbări. Şi-a legat numele de cîteva construcţii, ridicate însă în primul rînd pentru folosul său. „A făcut un schit de piatră în fundul Socolei, în dealul de lîngă poiana lui Păun, care mai înainte era din lemn şi se numea schitul lui Tărîţă". Aici, venea adesea domnitorul „la plimbare, căci era loc înalt şi frumos". A făcut şi la Copou un foişor, unde de asemenea se ducea cu boierii la plimbare, luînd şi masa acolo[2].

Constantin Cehan Racoviţă în a doua domnie (1756—1757) a încercat „să stăvilească văcăritul, să nu mai fie în acest pămînt", făcînd ceea ce nici unul dintre predecesori nu încercase măcar. Sfătuindu-se cu boierimea, a trimis la patriarhia din Constantinopol ca să dea „un testament în care să se afurisească toţi cei care vor mai introduce văcăritul". Apoi, a adunat popor din toate ţinuturile Moldovei „cîte 7 locuitori mazili şi ruptaşi", pe lîngă boierii ţării, pentru ca împreună să condamne această năpastă pusă pe capul norodului moldovean. Au participat mai întîi cu toţii la oficierea liturghiei la mitropolie de către însuşi capul bisericii. La ieşirea cu „Sfintele daruri", mitropolitul Iacov a citit testamentul în care erau afurisiţi cei ce vor mai introduce acest bir. „Oricine ar mai rîndui acest bir, sau ar îndemna pe domnitor să-l pună pe oameni, oricine l-ar încasa, afurisit să fie în veci, fierul şi pietrele să putrezească, iar el nu, sufletul să-i fie în gheenă pe veci". De multe ori în cursul rostirii acestei afurisiri poporul spunea : *„amin"* aşa de tare, „încît nu putem arăta ce huet era în biserică de strigarea norodului"[3].

Succesorul la domnie al lui Constantin Cehan Racoviţă a fost *Scarlat-vodă,* fratele lui Matei Ghica. Urcat pe tronul Moldovei la 2 martie 1757, el s-a înconjurat de la început de boieri greci. Cronicarul ne spune că „mîndrie peste samă era în această domnie" şi că „atît domnul cît şi oamenii măriei sale au jăcuit ţara cu mare străşnicie"[4]. Ca să acopere cheltuielile făcute cu „jocurile şi plimbările" care se ţineau lanţ, domnitorul împreună cu „miniştrii săi" au intervenit la mitropolit cu vorbe dulci, ca să-l „întoarcă să deslege văcăritul". Mitropolitul, plin de demnitate, a răspuns că „nu poate să deslege ceea ce singur a legat cu atîtea blestemuri". Arătîndu-le mitropolia şi cîrja, le-a zis : „luaţi-le şi faceţi ce ştiţi cu ele". În faţa acestei situaţii, ei au dat înapoi.

[1] Ibid, p. 225.
[2] Ibid, p. 228.
[3] Ibid, p. 230.
[4] Ibid, p. 232.

Noul domnitor, *Ion-vodă Calimah Teodor* (1758—1761), „era un om prea fricos de frig, încît umbla și vara cu două blane și aprindea și mangal în odaie și era și scump“ (zgîrcit). Scurta domnie a acestuia a fost tulburată de două evenimente deosebite. Unul din ele privește răscoala țărănimii împotriva boierului Stavaraki. Acesta, la începutul domniei lui Ion Calimah, a fost lăsat capuchihaie la Constantinopol. Întrucît țara era sărăcită și strîngerea birurilor mergea greu, s-a întors în țară cu gîndul să facă presiuni spre a se achita suma datorată Porții. Este primit în Iași cu mare cinste, „luînd toate trebile în mîna lui, cît pot să zic că era al doilea domn“[1]. În scurtă vreme, numind noi ispravnici și învățîndu-i cum să scoată bani, „a îndreptat vistieria“. Dar „Stavaraki, fiind lacom peste măsură și grabnic a pune felurite dări și pe boieri și pe mînăstiri, și-a sculat tot porul în cap“. Ca să scape de boierii cei mai înverșunați împotriva lui, i-a trimis — chipurile — într-o delegație la Han, peste Prut, ca să apere interesele țării. În realitate, el căpătase firman de la Poartă ca aceștia să fie surghinuiți „la Anadol, la Sampsoncalisi“. Și așa „plecînd boierii și trecînd Prutul, au fost puși în fiare și duși în fața Hanului“. La rugămintea lor să fie lăsați liberi, Hanul a poruncit „să nu-i ducă la Sampsoncalisi, ci să-i ducă la Enicalisi, de unde curînd îi va mîntui“. Boierii surghiuniți trimit înștiințare celor din țară despre cele ce li s-a întîmplat. „Auzind ceilalți boieri, foarte s-au turburat de aceasta și au pus gînd rău la inimile lor lui Stavaraki“. Ei dau de știre despre cele întîmplate rudelor celor surghiuniți, deoarece se temeau că „acest lucru poate să-l facă oricui și să-i stingă de pe fața pămîntului pe toți“.

De aceea hotărăsc „să gonească pe Stăvăraki din Moldova“. Au strîns „mulțime de norod, care cred că nu s-a mai strîns altădată“ și „după ce au fost cinstiți cu băuturi“, i-au îndemnat să meargă la curte. „Și, pornindu-se cîteva mii de țărănime“, o parte s-a îndreptat spre curtea domnească, trăgînd clopotul cel mare de la Trei Ierarhi, iar altă parte s-a dus la mitropolit, rugîndu-l să vină la palat spre a-l cere pe Stavaraki. Deși Stavaraki încuiase porțile, așezînd cîteva care de lemne în dosul lor pentru a nu putea fi deschise și aducînd și trei tunuri lîngă scara cea mare a palatului, „mulțimea punînd spatele la poarta cea mare a doborît-o jos.“ După ce oamenii pătrund în curtea palatului, arnăuții slobod tunurile și omoară pe cîțiva din mulțimea care întărîtată, striga: „Să ne dați pe Stavaraki“. Boierul hrăpăreț se îmbracă turcește, fuge din curte și se îndreaptă spre Țarigrad. Aflînd despre aceasta, poporul la început, se liniștește, apoi „s-au ales cîțiva, care

[1] Ibid, p. 236.

s-au luat după el şi l-au gonit 12 ceasuri ; dar nu l-au putut prinde“[1]. Boierii din ţară au făcut un memoriu la Poartă, arătînd toate nelegiuirile acestuia. N-au reuşit însă să facă nimic, fiindcă Stavarache, prin oamenii pe care-i avea la Ţarigrad, a căpătat firman către domnitor ca să i se trimită toţi banii pe care-i avea în ţară ca proprietate personală. Moldovenii s-au ales doar cu îndepărtarea din conducere a unui jăcmănitor notoriu. Tîrziu, în 1765, el a fost sugrumat în închisoarea de la Bostangi-Başa din porunca împăratului şi apoi spînzurat în faţa porţii casei unde a fost ţinut astfel trei zile. „Sultanul a trimis apoi de i-au călcat casele şi i-au ridicat tot ce a fost acolo, scăpînd giupîneasa numai cu sufletul la soră-sa. Casele i-au fost risipite pînă în pămînt. Iar peste trei zile, trupul lui l-au aruncat în mare, de nu l-a mai găsit nimeni“[2].

Al doilea eveniment însemnat petrecut în timpul domniei lui Ion-vodă Calimah a fost demiterea mitropolitului Iacov şi înlocuirea lui cu fratele domnitorului, Gavril, fost arhiereu al Salonicului. Neavînd cu ce plăti tributul şi plocoanele la sfîrşitul primului an de domnie, vodă şi boierii săi se gîndesc că numai „văcăritul“ le-ar aduce sumele de care aveau nevoie. De aceea au început a insista pe lîngă mitropolit „ca să deslege văcăritul“. Văzînd că acesta „se apără tare“, domnitorul s-a prefăcut supărat, deoarece voia ca mitropolitul să demisioneze şi în locul lui să vină fratele său, „care va dezlega văcăritul“. Cu realizarea planului a fost însărcinat Vasile Ganea. În urma insistenţelor lui, în 1760 mitropolitul acceptă să demisioneze[3]. Luîndu-şi rămas bun de la domnitor şi boieri, le-a spus : „Iată m-am lepădat şi de mitropolie şi de cinste, şi de toate ale acestei lumi, numai focul jurămîntului să nu-l iau în cap şi în suflet“. S-a retras la mînăstirea Putna, unde a trăit 18 ani, refăcînd tot avutul mînăstirii şi dîndu-i strălucirea de altă dată. Noul mitropolit a obţinut dezlegare pentru reintroducerea vechiului bir. Boierii au fost adunaţi din nou şi li s-a citit dezlegarea respectivă. În faţa acestui act „ei au rămas muţi multă vreme, apoi au spus : noi la aceasta nu ne amestecăm, nici putem s-o facem, nici este cu putinţă a intra sub blestem, iar cît pentru trebuinţele ţării, avem datoria să găsim chip ca să iasă aceşti bani“. Şi într-adevăr, boierii s-au sfătuit între ei şi au inventat un alt bir, numit „ajutorinţă“, pe care-l plăteau „cu toţii, nimeni fiind scutit“. Au mers apoi la domnitor şi i-au spus că reintroducerea văcăritului „ar face mare turburare în ţară, dar introducerea altuia, plătit de toţi, va trece mai uşor“. Domnitorul a aprobat noua dare şi a trimis ispravnici s-o pună în aplicare. Pînă la urmă, acest bir a adus mai mult venit,

[1] Ibid, p. 237.
[2] Ibid, p. 254.
[3] Ibid, p. 241—242.

„luîndu-se o dată iarna şi o dată vara", încît ţărănimea a schimbat o suferinţă cu alta mai grea.[1]

Domnia de şase ani a lui *Ion Callimachi* (1758—1761) şi a fiului său *Grigore* (1761—1764) este vrednică de reţinut, pentru că ea este legată de un fapt rar în istoria Moldovei. Ion-vodă Callimah, bătrîn, bine văzut de Poartă, este schimbat în domnie cu fiul său, Grigore, pe care tatăl îl instalează cu tot ceremonialul pe tronul Moldovei. Ion-vodă cheamă pe toţi boierii, pe Divan Efendi, pe mitropolit şi pe toţi vlădicii, la curte, în spătărie. Acolo, îl aduce pe beizadea Grigorachi. Bătrînul a pus pe Divan Efendi să-l îmbrace cu caftan, apoi, s-a sculat în picioare zicînd : „Iată, fătul meu, Dumnezeu a voit ca eu să fiu stăpînul acestui loc pînă azi, iar acum te-a miluit pe tine cu stăpînirea lui. Împărăţia te-a ales să fii purtător de grijă acestui pămînt"[2]. După instalare, tînărul domnitor adresează boierilor obişnuitul apel : „După cum aţi slujit părintelui meu, aşa să-mi slujiţi şi mie". Ion-vodă a plecat apoi la Ţarigrad, fiind petrecut de boieri cu mare alai, pînă la ieşirea din Iaşi.

Domnia lui *Grigore Alexandru Ghica* (1764—1767) se bucură de apreciere din partea cronicarului. Intrînd în ţară şi apoi în Iaşi, domnitorul este primit cu simpatie de boierime. „Să fie într-un ceas bun şi să trăieşti măria ta pînă la adînci bătrîneţe". Toţi ne-am bucurat de bun numele măriei tale şi toţi vom sluji cu tot sufletul. Numai un lucru te rugăm : „de vrei să ai odihnă şi să fim şi noi odihniţi, pe Stavaraki să-l lipseşti de lîngă măria ta". Domnitorul le-a răspuns „că de mult s-a lipsit de el"[3]. După înscăunare, a împărţit boieriile. Cu această ocazie a dat poruncă boierilor : „să fie cu mare dreptate săracilor, că de va veni un sărac să se jăluiască, cu mare pedeapsă îl va pedepsi pe năpăstuitor, necăutînd de e boier mare, ori rudă a sa". Atitudinea sa domnitorul o justifică prin originea divină, după concepţia teologică dominantă în acel timp, a puterii sale : „Voi face toate aşa, de vreme ce Dumnezeu m-a trimis în acest pămînt ca să păzesc pe săraci şi să-mi fie milă de ei".

În privinţa birurilor, el a hotărît ca fiecare sat să dea o anumită sumă de bani „după putinţă". Aceeaşi dispoziţie privea şi oamenii : „între ei să se ajutoreze ; iar ispravnicii să nu aibă voie nici a-i scădea, nici a-i adăogi, nici să vîndă nimănui un cap de aţă".

O altă acţiune o constituie măsura de frînare a goanei după lux, care ruina societatea vremii. În acest scop, adresîndu-se unor prieteni „din ţara leşască şi din ţara nemţească", domnitorul a căpătat meş-

---

[1] Ibid, p. 243.
[2] Ibid, p. 244.
[3] Ibid, p. 251.

teri pentru fabricarea în țară a postavului. Aceștia au ales mai întîi locul fabricii care urma să ia ființă, la Ciupărești, la confluența Bahluiului cu Jijia. Grigore Ghica le-a pus la dispoziție banii necesari pentru construirea „postăvăriei" și pentru cumpărarea lînii dîndu-le și leafă din care să se întrețină. Din postavul ieșit de aici a trimis și sultanului „ca peșcheș o prea frumoasă balǎ". Acestuia nu i-a plăcut. Cronicarul comentează : „la turc acestea nu trec, căci ei știu numai bani să ceară"[1]. Înființarea postăvăriei, care reprezintă unul din germenii relațiilor capitaliste de producție în țara noastră, e privită favorabil de localnici. „Ei erau mulțumiți văzînd aceste lucruri care se fac în pămîntul lor, pentru folosul lor".

Și alte lucruri au rămas spre pomenirea lui Grigore Ghica în orașul Iași. El este ctitorul vechii mitropilii Sf. Gheorghe din curtea mitropoliei de azi. A făcut apoi școli în care se preda în greaca veche, greaca modernă și moldovenească[2]. A făcut două cișmele : una la poarta bisericii sfîntul Spiridon și alta la poarta mînăstirii Golia.

Cînd împlinise aproape trei ani de domnie, i-a venit mazilirea. „A fost petrecut de toți boierii pînă la ieșirea din oraș, cu multă dragoste". Caracterizîndu-i domnia, cronicarul spune : „Adevărat acest domn a ieșit chivernisit. Era singur stăpîn, nu-l stăpîneau alții. Mergînd la Țarigrad, ședea de se odihnea ca un domn cuminte, și-l iubeau cu toții"[3].

În locul lui a venit la domnie pentru a doua oară *Grigore-vodă Callimah* (1767—1769). Știindu-l din întîia domnie ca lipsit de personalitate, boierii se bucurau de venirea acestuia, „mîncîndu-l toți după voie". Deoarece voia să-i domine, Grigore-vodă a început „pe unii să-i înfrunte, pe alții să-i umilească cu cuvinte proaste, arătîndu-se mîndru cum nu mai fusese alt domn". Atunci boierii se sfătuiesc să înainteze Porții o plîngere, în care își arată nemulțumirea față de domnitor. Pe de altă parte, poporul o ducea greu. „Angăriile și cheltuielile erau multe și banii ce ieșeau nu le ajungeau"[4]. În fața acestei situații, o mare parte din boieri fug peste graniță[5], între ei găsindu-se însuși fratele domnitorului.

Către sfîrșitul celui de-al doilea an de domnie, încep neînțelegerile între turci și ruși. În țară sînt aduse oști turcești spre a preîntîmpina un eventual atac. Un pașă sosise la Iași cu oaste, iar vizirul intrase cu alta pe la „Movila Răbiei". Acesta din urmă, supărat că n-a fost întîmpinat la intrarea în țară, îl trimise pe domnitor la închisoarea

[1] Ibid, p. 253.
[2] Ibid, p. 252.
[3] Ibid, p. 255.
[4] Ibid, p. 258.
[5] Ibid, p. 256.

din cetatea Chilia, anunțîndu-l pe sultan „că nu s-a purtat bine"[1]. Ceva mai tîrziu el va fi trimis la celebra închisoare de la Bostangi-Bașa.

În locul lui este numit domn în Moldova *Constantin Mavrocordat*, pentru a patra oară, la 29 iunie 1769. Începutul domniei coincide cu o situație politică dificilă. Turcii trimit armate înspre Camenița, unde sînt oprite de ruși și înfrînte. La 14 septembrie, turcii se retrag la Iași. Constantin Mavrocordat le iese înainte la Țuțora, împreună cu boierii țării. Vizirul, adresîndu-li-se, le cere să rămînă credincioși Porții. O veste vine din urmă că rușii au trecut Prutul și se îndreaptă spre Iași. Atunci, Constantin Mavrocordat se retrage spre Galați, însoțit de cîțiva turci și de slujitorii săi. Rușii sînt primiți în Iași de mitropolitul țării. Ei coboară spre sud, ramificați în trei direcții : una spre Focșani, alta spre Galați și alta pe Prut în jos. Constantin Mavrocordat, împreună cu doi pași „s-a lovit cu rușii", dar au fost risipiți de îndată. Rușii îl prind pe domnitorul moldovean și-l trimit la Iași. Fiind iarnă mare și geroasă, s-a îmbolnăvit și peste cîteva zile a murit în Iași, unde a și fost înmormîntat[2].

De aici înainte sînt povestite foarte succint toate fazele războiului ruso-turc. Cronicarul scoate în relief necontenit victoriile rusești. La cetatea ce se cheamă Kozloge, turcii au atacat cu toate forțele pe care le aveau. S-a dat o mare bătălie, încît se întunecase soarele de mulțimea săgeților care zburau dintr-o parte în alta, dar biruința a fost tot de partea rușilor[3]. Ultima rezistență a turcilor a fost la Șumla. Rușii înconjură cetatea „și-i strîmtorează pe turci să ceară pace, altfel îi ard cu focul". Sub această amenințare, turcii acceptă pacea la 17 iulie 1774, „îndatorîndu-se să păzească toate ponturile păcii"[4]. Ei ies din cetate în frunte cu vizirul lor. Soldații ruși fac poartă cu săbiile și vizirul împreună cu oastea dezarmată trece pe sub ele. De inimă rea, după două ore de mers, vizirul se îmbolnăvește și la 25 iulie, la două ceasuri din zi, moare.

Din cîte s-a văzut pînă aici cronica este un document remarcabil în ceea ce privește reflectarea vremii descrise. Intrigile, pîrile, decăderea morală a unei părți din clasa exploatatoare lipsa oricăror scrupule din partea celor mai mulți domnitori și boieri în modul de comportare față de țărănime ne sînt prezentate printr-o serie de exemple vii.

Toate aceste aspecte de epocă ne sînt transmise în multe cazuri *într-un mod propriu cronicarului.*

---

[1] Ibid, p. 262.
[2] Ibid, p. 264.
[3] Ibid, p. 268—269.
[4] Ibid, p. 269.

Remarcabile sînt *portretele* domnitorilor, foarte variate şi legate direct de personalitatea acestora. Nici unul nu ne pare convenţional. Individualitatea personajului este pregnantă. Matei Ghica „era domn măreţ, iute la mînie, iubitor la bătăi, îi plăceau zafchiurile cu zicături, cu plimbări. Adeseori, după mese, aducea dansatoare de jucau, iar domnul făcea priveală[1]. De aceea îi mersese vorba din om în om, pînă a ajuns şi la urechile celor mari ceea ce i-a stricat reputaţia[2]. În schimb, Constantin Racoviţă — Cehan „era om întreg la minte, învăţat, blînd şi nemăreţ. Pe oameni îi iubea şi dorea să-i vadă chivernisiţi". Şi într-adevăr, „pe toţi i-a chivernisit, încît nu cred să mai fi fost domn să-şi chivernisească oamenii aşa de bine"[3]. Grigore Alexandru Ghica era un domnitor care nu se lăsa păcălit nici de capuchihăile sale, nici de boierii din apropierea lui. Aceasta o vedem din cele cîteva trăsături ale personalităţii lui, subliniate de cronicar. „Plin de minte, învăţat, ştia toate trebile cum să le poarte, încît nu putea nimeni din capuchihaiele sale să-l înşele. Nu era om împrăştietor. Cuvîntul ce grăia era grăit, era iubit de toţi şi plăcut prostimei. Boierilor însă nu le era pe plac, căci nu-i lăsa să mănînce pe săraci"[4].

Foarte vie este *descrierea* năvălirii lăcustelor, amintindu-ne acelaşi fapt povestit de Miron Costin în letopiseţul său. Prin enumerarea locurilor care au căzut victimă invaziei lăcustelor şi prin descrierea dezastrului pricinuit de ele, cronicarul reuşeşte să reflecte atmosfera sinistră, înfricoşătoare a acelor ani grei. În vremea domniei a treia a lui Constantin-vodă Mavrocordat a trimis Dumnezeu urgia sa asupra acestei ţări : lăcuste, de au umplut ţara, prin toate ţinuturile, istovind totul. Pe unde se puneau, rămînea locul negru, ca şi cînd nu ar fi fost semănat nimic niciodată, sau grîe de era, sau vie, sau mălai, sau păpuşoi, sau pădure de era înfrunzită rămînea de părea că-i uscată. Şi au ţinut cîţiva ani. Într-o zi s-au pornit prin Iaşi şi de mulţimea lor soarele nu se vedea, de care poruncind domnul la toate mînăstirile ca să se facă rugă şi să tragă toate clopotele cele mari, că doar s-ar spăria să fugă, iară în zadar s-au ostenit.[5]

Anonimul foloseşte *dialogul*, punînd în gura fiecărui personaj cuvinte care să-l caracterize sub raport moral. Un bun exemplu ne prezintă autorul în discuţia dintre capuchihăile lui Ion-vodă Mavrocordat şi boierii de divan ai aceluiaşi domnitor, „trimişi să caute de trebile ţării". Capuchihăile domnitorilor, de la un rînd de vreme, nu mai

[1] Ibid, p. 227.
[2] Ibid, p. 228.
[3] Ibid, p. 231.
[4] Ibid, p. 252.
[5] Ibid, p. 214.

ascultau de domnitori, ci aceştia din urmă executau poruncile pe care ei le trimeteau de la Constantinopol[1]. Tonul lor arogant este evident în convorbirea amintită mai sus. Capuchihăile lui Ion-vodă se adresează boierilor :

— „Ce să facem, vremea mucarelului a sosit. Aici, bani nu putem găsi. Domnul de acolo nu ne trimite, nici nu ne scrie. Vizirul ne-a chemat şi ne-a zis pentru mucarel. (Dorind să arate boierilor că ei pot face tot ceea ce vor, îi întreabă dacă sînt mulţumiţi de domnitor, dîndu-le a îneţlege că acesta poate fi schimbat imediat). Boierii au răspuns:

— Sîntem mulţumiţi de domn şi noi, şi toată ţara.

Supăraţi, capuchihăile le zic :

— Dacă-i aşa, să daţi mucarelul[2].

Dialogul continuă, dînd viaţă discuţiei respective, caracterizantă pe de o parte pentru psihologia personajelor, iar pe de altă parte pentru starea de plîns a ţării.

Arta cronicarului este mai evidentă în unele naraţiuni. Cursivitatea expunerii, îngroşarea trăsăturilor caracteristice ale personajelor, vorbirea colorată şi expresivă a acestora fac ca scenele povestite să fie memorabile. Iată-l pe Grigore Ghica, întîlnindu-se cu Skimni-Agasi, pregătit pentru a trece domn în Ţara Românească. „Domnul i-a ieşit înainte cu mare alai. Turcul, dîndu-i firmanul cel împărătesc de călare, domnul l-a sărutat şi l-a pus în sîn. Vrînd să se sărute şi cu Agasi de pe cai, tocmai cînd se apropia domnul de demnitarul turc îi sare calul în două picioare. Alunecă însă şi cade în... coadă. Domnitorul vrînd să sară de pe el, a căzut pe un picior, rămînînd cu dureri mari în el. Văzînd aceasta, prostimea spunea că nu-i semn bun“[3]. Comicul situaţiei este bine sugerat, iar împrejurarea este viu conturată.

Alungarea negustorilor laji din Moldova, în vremea domniei a treia a lui Constantin Mavrocordat, plină de peripeţii şi de situaţii dure, este de asemenea memorabilă[4].

Sugestiv este povestită fuga spătarului Stavarachi, unul din jefuitorii Moldovei, care, pînă la urmă, l-a speriat şi pe sultan cu intrigile lui, încît l-a xecutat la 28 august 1765, la Constantinopol, spînzurîndu-l dinaintea casei lui[5]. Moartea trebuia să i se întîmple cu vreo

---

[1] A se vedea pentru aceasta raporturile dintre Iordachi Stavarachi şi Ştefan Racoviţă (M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 253) : Iordachi Stavarachi, capuchihaie la Constantinopol, avea pe domnul său ca pe un vechil şi la toate din cuvintele lui nu trebuia să iese“.

[2] Michail Kogălniceanu. *Cronicele Romaniei...*, Op. cit., p. 208.

[3] Ibid, p. 212—213.

[4] Ibid, p. 216—218.

[5] Ibid, p. 254.

zece ani înainte, dacă nu l-ar fi păcălit pe turcul trimis să-l ridice noaptea, din pat. Scena merită să fie relatată pentru comicul ei. Venind o jalbă sultanului despre unii spărgători de domnie din Țara Românească și Moldova, acesta poruncește să-i aducă la dînsul. Printre cei propuși era și Stăvărachi. Spătarul se găsea în Moldova. Într-o dimineață, înainte de revărsatul zorilor, un Capici-Bașă trimite pe ciohodar să-l ia din pat, găzduit fiind la cumnatul său postelnicul Iordachi Genet. Intrînd la el, i-a spus că-l cheamă aga. Stavarachi s-a sculat și cum era în cămașa de noapte și cu cușma în cap i-a dat ciohodarului ciubuc și cafea, iar el a intrat la umblătoare. Ciohodarul îl aștepta, ochii fiindu-i țintă la ușă. Stavarachi a încuiat ușa umblătorii pe dinăuntru, a ieșit pe fereastră și așa dezbrăcat s-a dus la casele hatmanului Kostaki, l-a sculat din somn și, căzîndu-i la picioare, i-a zis : „zilele mele în mîna dumitale sînt și ce știi fă cu mine". Hatmanul i-a răspuns : „Nu te teme, că nu te voi lăsa". L-a ascuns de îndată și a chemat un mîrzac, căruia i-a spus : „am un amanet pe care ți-l dau în samă. Să-ți pui capul, dar din mînă să nu-l dai". Înainte de răsăritul soarelui, suindu-l pe un cal și dîndu-i și de cheltuială, după ce îl îmbrăcase, l-a scos din Iași. „Iar bietul ciohodar a Copigi-Bașăi văzînd atîta zăbavă a spătarului la umblătoare a stricat ușa, dar a găsit înăuntru numai ibricul cu apă cu care intrase". Mîrzacul a luat drumul Prutului și a trecut dincolo, „tăind funiile podului pentru ca cine va veni în urma lor să zăbovească"[1].

Foarte reușită este și scena răscoalei poporului împotriva aceluiași Stavarachi, în vremea domniei lui Ion-vodă Callimah Teodor. Aici găsim printre primele pagini izbutite din literatura noastră în care poporul este prezentat ca personaj, în acțiune[2].

Omorîrea lui Alexandru Dracu din ordinul sultanului, pentru că ar fi încercat să vîndă două roabe, este subiectul unei narațiuni cu conținut exotic în literatura noastră[3].

De asemenea, povestirea omorîrii unui mire în noaptea nunții de către Ilie Cantacuzino prefigurează subiectul unei narațiuni romantice, realizată mai tîrziu în literatura noastră de Odobescu[4].

---

[1] Ibid, p. 225—226.
[2] Ibid, p. 237.
[3] Ibid, p. 239—241.
[4] Ibid, p. 245.

2) Prin construcţia frazei, prin folosirea unor expresii plastice, limba Condicii ne arată un bun cunoscător al limbii româneşti, ceea ce n-ar fi cu putinţă din partea unui grec ca Gheorgachi.

3) Iorga arată că autorul Condicii, Gheorgachi Suţu, a trăit pînă pe la 1802 ; dar manuscrisul Condicii ne dă indicaţii că autorul ei a murit curînd după 1762, anul alcătuirii ei.

Adăugînd şi alte argumente la acestea, pe drept cuvînt se poate spune că, neavînd cunoştinţă din vreo indicaţie despre numele de familie al autorului Condicii, el rămîne precizat doar aproximativ. Putem afirma numai că era un autohton cu nume grecizat, după moda vremii.

CUPRINSUL SCRIERII

Condica lui Gheorgachi este împărţită în capitole consacrate ceremonialurilor respective. Acestea sînt interesante prin pitorescul lor şi cartea în întregul ei este o frescă a moravurilor epocii în ocazii festive. Vom urmări desfăşurarea unora din ele.

Instalarea noului domnitor[1]. La Galaţi, domnitorul era întîmpinat de boierii ţării, care-l aşteptau la vadul Dunării. Aceştia îl conduc la „saivant", unde îi sărută mîna şi poala „după obiceiul căpeteniilor turceşti, care sărutau la instalare poalele caftanului sultanului". Cu această ocazie, unul dintre boierii cei mai apropiaţi ai domnitorului stătea lîngă el şi-i prezenta pe ceilalţi, „arătînd cine este şi ce boierie a avut". De aici îl petreceau pînă la gazda aleasă de ei, în oraş. După ce domnul intra înăuntru, îi poftea şi pe boieri, cărora le servea cafea. După vizită, care avea caracter intim, boierii se duceau „pe la gazdele lor". A doua zi veneau din nou la domnitor, cu care ocazie se făcea „un divan de judecăţi norodului". Îndreptîndu-se spre Iaşi, capitala ţării, din loc în loc, domnitorul „făcea divan, dînd tuturor mîngîiere că vor toţi o dreptate".

Pe parcursul drumului, domnitorul invita pe cîte un boier în careta sa, întreţinîndu-se cu el despre „starea ţării" şi despre modul în care se pot remedia unele stări rele. Apropiindu-se de Iaşi, boierii care nu veniseră la Galaţi, îl întîmpină la Şanta, — „cale de două ceasuri de la Iaşi" —, iar mai tîrziu, la Galata. Aici, domnitorul „se schimbă de straie" şi-i tratează pe boieri cu cafea. A doua zi se alcătuia alaiul, care-l însoţea pe domnitor şi intra în Iaşi, pe la Vamă, îndreptîndu-se spre biserica Sfîntului Nicolae, situată în faţa curţii

[1] Ibid, p. 299.

domnești. Ajuns acolo, mitropolitul și episcopii vin înaintea domnitorului îmbrăcați în odăjdii scumpe. „Și după ce se suie domnitorul pe o scară sau două, se coboară și mitropolitul cu două-trei scări și, luînd din mîna preotului în mîna sa Evanghelia, o dă domnului de o sărută și cel ce este protopsaltis începe a cînta Axion". Intrînd în biserică, urmează o serie de ceremonialuri, care se termină cu „miruirea". După terminarea acestora, domnitorul iese din biserică, își pune din nou cuca pe cap „și cu tot alaiul merge de intră în curtea domnească". Acolo, în divanul cel mic, „scoate din sînt hatișeriful împărătesc, îl sărută, îl înalță pînă în dreptul frunții și-l dă apoi în mîna lui Divan-Efendi, care-l citește și-l tălmăcește". După sfîrșitul hatișerifului „se face slobozire din toate tunurile așezate în fața palatului domnesc". Urmează apoi îmbrăcarea caftanelor. O dată sfîrșit și acest ceremonial, beizadelele și boierii mergeau de sărutau mîna domnului („boierii sărutau și poala cabaniței") și apoi treceau în spătărie, unde beau cafeaua. În ziua a treia, după instalare, se făcea împărțirea boierilor.

Din relatarea ceremoniei instalării domnitorului se observă adoptarea multor obiceiuri turcești impuse de situația de vasalitate a țării.

Urmează un capitol consacrat *boieriilor*[1]. Aici, autorul scrierii face o listă a dregătorilor, înșiruindu-i în ordine ierarhică, în felul celor întîlnite la Miron Costin și Dimitrie Cantemir. Comparînd boieriile înșirate de Gheorgachi cu cele menționate de predecesorii săi, observăm unele schimbări, cerute de noile împrejurări.

Mucarerul[2]. Mucarerul era ceremonia reînnoirii domniei din partea porții otomane. Acest obicei fusese introdus în Moldova pe vremea lui Mihai Racoviță, iar în Țara Românească în vremea lui Radu-vodă Leon (1665—1669). La început, mucarelul se făcea din 3 în 3 ani și se numea mucarerul mare. Cu această ocazie, domnitorul se ducea la Poartă, săruta mîna sultanului și-i se înnoia domnia. În afară de marele mucarer, mai era și mucarerul mic, care însemna confirmarea domniei din an în an, pentru care nu era nevoie să meargă domnul la Constantinopol, ci sultanul trimitea domnitorului, în schimbul unei sume de bani, caftanul și firmanul de reînnoire[3]. Iată care era ceremonialul mucarerului mic. Reprezentantul sultanului venea să aducă firmanul și caftanul, semnul reînnoirii domniei. El era găzduit la Galata. A doua zi, domnitorul, însoțit de boierii țării și de mare alai, îi ieșea înainte, îmbrăcat „cu cele mai bune strae". Alaiul se oprea „la

---

[1] Ibid, p. 302.
[2] Ibid, p. 303.
[3] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Op. cit.*, p. 85.

cerdacul lui Mihai-vodă[1]. Lîngă acest cerdac, era ridicat un cort (saivant) în care se instala, aşteptînd venirea de la mănăstirea Galata a trimisului sultanului cu caftanul şi firmanul. El trimitea de aici cîţiva boieri la mănăstire spre a-l însoţi pe reprezentantul Porţii. Cînd observa că se apropie alaiul respectiv, domnitorul ieşea din cort în întîmpinarea solului. „Domnul lua hatişeriful cel împărătesc, îl săruta, îl punea pe cap, apoi îl punea în sîn". Tot acolo îmbrăca blana trimisă de sultan încăleca şi pornea cu tot alaiul spre curtea domnească, intrînd în oraş pe la Vamă, în sunetele clopotelor. Intrînd aici, descăleca la scara cea mare. Se scoteau *tuiurile* sub care se tăiau doi berbeci, semn al biruinţei. Domnitorul intra apoi în sala divanului, unde, în prezenţa înaltului cler şi al boierilor scotea hatişeriful din sîn, îl săruta, îl punea la cap şi apoi îl da lui Divan-Efendi, care, sărutîndu-l şi el, îl citea cu glas tare. După citirea hatişerifului, Divan-Efendi îmbrăca pe domnitor cu caftan, în care timp se slobozeau tunurile. Odată îmbrăcat, acesta se aşeza în scaun, iar marele vistiernic „citea tîlcuiala hatişerifului pe românie". Ceremonialul se sfîrşea cu îmbrăcarea caftanelor dăruite de domn demnitarilor turci, care aduseseră mucareul. Urma apoi sărutarea mîinii şi a poalii caftanului domnesc de către beizadele şi boieri, iar mitropolitul săruta creştetul domnitorului.

Reînnoirea domniei era cunoscută şi în ţările învecinate, fiindcă domnitorul comunica acestora prin secretarii săi pentru limbi străine faptul respectiv.

Descrierea amănunţită şi colorată a acestui eveniment fusese cunoscută direct de Gheorgachi, care asistase la sfîrşitul lui iunie, 1762, la ceremonia mucarerului lui Grigore Callimachi.

Plină de pitoresc este de asemenea *povestirea instalării în domnie a lui Grigore Callimachi* din 1761[2], la care a participat însuşi Gheorgachi, slujind noului domnitor ca logofăt al doilea. „Sultanul Mustafa, vrînd să mîngîie bătrîneţele lui Ion Teodor-vodă Callimachi pentru slujbele sale, a poruncit de s-a dat domnia Moldovei fiului său celui mai mare, Grigore-vodă Callimachi. Cu această ocazie, bătrînul Ion-vodă Callimachi, luînd de mînă pe fiul său, i-a dat părinteasca blagoslovire şi l-a aşezat în „domnescul şi părintescul" său scaun. Mitropolitul l-a sărutat pe creştet, iar boierii, după rînduială, i-au sărutat mîna. În timpul ceremoniei s-au tras tunurile ca de obicei. Primirea caftanului şi a hatişerifului s-a făcut la mănăstirea Frumoasa,

---

[1] Era cunoscut sub numele de Cerdacul lui Ferenţ şi era situat lîngă o cruce mare, pe un deal între Nicolina şi Cetăţuia. Fusese ridicat de Mihai Racoviţă în amintirea victoriei asupra armatelor nemţeşti conduse de Ferentz Ernö la 1 ianuarie 1717.

[2] Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...*, Op. cit., p. 304—305.

după ceremonialul obişnuit. Bătrînului domnitor, Ion Teodor-vodă Callimachi, sultanul i-a făcut hatîrul să mai rămînă încă 60 de zile în Moldova pentru oficierea căsătoriei fiului său, Grigore-vodă, iar după ce „s-au făcut cu toată ceremonia nunta domnească s-a pornit şi Ion-vodă cu doamna sa către Ţarigrad".

Ceremonia primirii solilor[1]. Referitor la asemenea împrejurări, Gheorgachi arată că ceremonialul diferea de la *primirea solilor străini* în trecere spre Ţarigrad veniţi din diferite ţări, *la primirea hanului tătarilor*, care era socotit egal domnitorului moldovean şi *la primirea paşei cu trei tuiuri*, agentul de control al sultanului în Moldova.

Solii străini erau primiţi după vechi uzanţe, cu un deosebit alai, buna găzduire şi distracţiile variate fiind principala grije a gazdelor.

Hanul tătăresc era primit cu totul altfel. Acesta era vecinul din răsărit al domnitorului moldovean din regiunea vărsării Prutului în Dunăre. Era temut pentru cruzimea lui şi a poporului pe care-l conducea, precum şi pentru faptul că era în bune raporturi cu turcii. Primirea lui se făcea respectînd obiceiurile tătarilor.

Întîmpinarea paşii cu trei tuiuri ne reţine de asemenea atenţia. Cu această ocazie, Gheorgachi povesteşte cum a fost primit Hamza-paşa în iulie 1762, în trecerea spre Hotin, raia turcească din 1713. Locul de găzduire a acestuia a fost palatul de la Frumoasa. Atenţia pe care i-a arătat-o domnitorul o înţelegem din următoarea precizare: „În zilele cît a stat aici, toate i-au fost deplin, nimic lipsindu-i".

O atenţie deosebită, în cadrul ceremoniilor religioase, se acorda *sărbătoririi zilei de 14 octombrie*, cînd se prăznuia „Cuvioasa Paraschiva, ocrotitoarea Moldovei"[2]. Moaştele Cuvioasei au fost aduse în Iaşi de Vasile Lupu în anul 1641. La 14 octombrie, toată Moldova era în sărbătoare. Veneau oamenii din toate părţile ţării, „de sărutau moaştele Sfintei". Strălucirea sărbătorii o dădea curtea domnească. Cu o zi înainte de prăznuire venea aici stareţul mănăstirii „cu plocon, cafea şi zahăr", spre a pofti pe domnitor „să se ostenească să cinstească prăznuirea Sfintei cu întreg poporul moldovean". Domnul, „încă fiind dorit să se împărtăşească cu sărutarea moaştelor Cuvioasei, mulţumeşte stareţului pentru această invitaţie, bucurîndu-l cu mergerea sa". În dimineaţa zilei de 14 octombrie, domnitorul vine la „Trei Sfetitele" cu tot alaiul domnesc, în sunetele tuturor clopotelor bisericilor din Iaşi. În uşa bisericii este întîmpinat de mitropolit, arhierei şi monahi şi în cîntări religioase este condus în biserică, unde se află racla cu moaştele Cuvioasei. Apoi se ridică racla şi în timp ce se cîntă este scoasă afară. Mitropolitul şi domnitorul în frunte, înconjură biserica. După aceasta, împreună cu asistenţa, ei intră în biserică unde se oficiază

[1] Ibid, p. 328—333.
[2] Ibid, p. 324.

slujba religioasă. La sfîrşitul serviciului divin, domnitorul, dacă vrea, merge în chilia egumenului „ca să bea cafea" ; în caz că nu doreşte, „merge la curte şi acolo bea cafea cu toată boierimea".

Ceremonii religioase, desfăşurate cu un fast deosebit, se mai organizau la Crăciun[1], la Anul Nou[2], la Bobotează[3], la Paşti[4] şi la Sîntul Gheorghe[5].

Fastuoasă este şi *alegerea mitropolitului* sau a *episcopilor* din eparhiile Moldovei.

Se numea mitropolit al Moldovei de obicei episcopul de Roman. De la o vreme această uzanţă a fost părăsită „rămînînd la socoteala domnilor, alegînd pe cel mai vrednic dintre episcopii din funcţie"[6]. Şi într-un caz şi în altul, domnitorul, după ce se ştia cine este alesul, „trimitea careta domnească de-l aducea în divan", unde îl aştepta împreună cu „boierii ţării". Acolo, în faţa întregului divan, îi înmîna cîrja mitropolitană „şi-i săruta mîna, iar mitropolitul îl săruta pe creştet". După aceasta, mitropolitul mulţumea domnitorului pentru cinstirea ce i-a făcut. De la divan plecau cu toţii la mitropolie. Ieşirea din curtea domnească şi îndreptarea spre mitropolie se făceau în sunetele tuturor clopotelor bisericilor din Iaşi. Era un dangăt polifonic impresionant. Ajuns la mitropolie, Vlădica era întîmpinat de arhiereii ţării, cu cîntarea „Vrednic este" şi era suit în scaunul mitropolitan, după care ceremonie avea loc desfăşurarea serviciului religios.

Episcopii se alegeau dintre egumenii mănăstirilor. Instalarea lor se făcea după un ceremonial asemănător cu acela cunoscut la alegerea mitropolitului. Pînă la venirea în domnie a lui Ion Mavrocordat se practica un ceremonial special. Episcopul nou ales pleca de la curtea domnească în sunetele clopotelor bisericilor din oraş, călare pe un cal alb. În drum spre mitropolie, unde se oficia ungerea, episcopul binecuvînta poporul care-l întîmpina pe străzile oraşului. De la domnia lui lui Ion-vodă Mavrocordat încoace (1743—1747) s-a ridicat acest obicei „socotindu-se ca un lucru *anoston*, rînduindu-se ca noul episcop să fie dus la curte, în careta domnească cu şase telegari şi cu tot alaiul pînă la mitropolie".

Ceremoniile religioase conţin multe elemente greco-bizantine. „Biserica românească ortodoxă, organizată încă de la întemeierea mitropoliilor româneşti după biserica grecească şi după instrucţiunile călugărilor din şcoala muntelui Athos, a împrumutat formele de ritual

---

[1] Ibid, p. 306—313.
[2] Ibid, p. 314.
[3] Ibid, p. 314—317.
[4] Ibid, p. 319—323.
[5] Ibid, p. 323—324.
[6] Ibid, p. 325.

greco-bizantin"[1]. Aceleaşi ceremonii sînt mărturia spiritului religios al epocii, care domina societatea, de la „vîrfurile" ei pînă jos în masele populare. Aceasta făcea ca înseşi ceremoniile politice să fie impregnate de un pronunţat caracter religios.

Dar, ceremoniile acestea, cu unele elemente străine, au primit cu vremea şi multe elemente autohtone, care le-au modificat înfăţişarea iniţială. De aceea, Condica lui Gheorgachi, alături de cronicele ţării, este un preţios izvor de cunoaştere a societăţii româneşti.

VALOAREA LITERARĂ A CONDICII

Cel mai trainic argument că această scriere aparţine unui autohton cu nume grecizat — după moda vremii — îl constituie stilul ei. Autorul este un bun cunoscător al vechilor obiceiuri legate de anumite ceremonialuri. Descrierea acestora este făcută sugestiv, cu claritate, cu căldură, cu interes pentru ele. Scopul nemărturisit al autorului *Condicii*, dar pe care îl simţim, a fost acela de a strînge într-o colecţie de felul acesteia tot ce reprezenta moştenirea trecutului în materie de ceremonialuri. El a ştiut să dea amploare faptelor povestite, transmiţînd posterităţii festivităţile respective cu tot cadrul lor sărbătoresc. Povestirea acestora se face de cele mai multe ori cursiv, lăsînd pe alocurea să se întrevadă dragostea logofătului faţă de obiectul preocupărilor sale şi în ultimă instanţă dragostea faţă de ţara şi poporul de care ele se leagă.

---

[1] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial,* Op. cit., p. 150.

BIBLIOGRAFIE

Ediţiile scrierii

Condica ce are între sine obiceiuri vechi şi nouă a prea înălţaţilor domni, care s-au făcut din porunca prea înălţatului, luminatului şi iubitoriului de Hristos Domnului mieu şi oblăduitoriului a toată Moldova, Io Grigorie Ioan Voevod, care s-au alcătuit şi s-au scris de mine prea plecată slugă Ghiorgachie al doilea logofăt, aici în oraşul Iaşului, la anii 1762, noemvrie 5.

Publicată de M. Kogălniceanu pentru întîia oară în *Letopiseţele ţării Moldovei*, vol. III, Iaşi, 1846, cu caractere chirilice; apoi retipărită în 1874 cu

caractere latine în *Cronicele Romaniei* sau *Letopisețele Moldaviei și Valahiei,* tom. III la București, Imprimeria națională.

În urma studiului edițiilor anterioare, Dan Simonescu a publicat textul Condicii după manuscrisul românesc nr. 19 din Biblioteca Academiei Române, în lucrarea intitulată *„Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi,* 1762 (studiu și text), București, Editura Fundațiilor, 1939.

Densușianu, Ar., *Istoria limbei și literaturei române,* Iași, Tipografia națională, 1885.

Iorga N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* Vol. I, București, Inst. de Arte grafice și Editura Minerva, 1911.

Russo D., *Elenizmul în România. Epoca bizantină și fanariotă,* București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl", 1912.

Urechiă V. A., *Istoria românilor,* Tom. V, București, Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1893.

MIHAI CANTACUZINO

Biografia. Din scrierea sa *Ghenealoghiia familii Cantacuzinilor*[1] aflăm unele date biografice. Mihai Cantacuzino este fiul lui Matei Cantacuzino, primul mare ban al Craiovei, după ieșirea austriecilor din Oltenia. S-a născut în anul 1723 și s-a căsătorit cu Elena, fiica logofătului Constantin Văcărescu. Înrudirea lui cu marea familie a Văcăreștilor explică faptul că a alcătuit o genealogie și pentru această familie. La 1746, sub Constantin Mavrocordat, în a patra domnie (iulie 1744—aprilie 1748) a fost medelnicer, apoi sub alți domnitori : mare stolnic, mare vistier, mare logofăt și mare ban. În timpul războiului ruso-turc (1769—1774), el a avut misiunea de a apropia Țara Românească de Rusia, cerînd sprijinul acesteia pentru scuturarea jugului otoman. În timpul perfectării păcii dintre ruși și turci, Mihai Cantacuzino se afla în Rusia, în misiune diplomatică, apărînd interesele țării sale. Aflînd că prin pacea de la Kuciuk-Kainargi (10 iulie 1774) țările românești rămîn mai departe sub turci, se hotărăște să rămînă în Rusia. Împărăteasa Ecaterina i-a asigurat condiții de viață corespunzătoare rangului avut în Țara Românească. Astfel, printr-un decret dat la 1 ianuarie 1775, i-a dăruit „7 sate cu 2 000 de suflete în gubernia Moghilovului" ; iar prin alt decret din 8 ianuarie, același

[1] M. Cantacuzino, *Ghenealoghiia Cantacuzinilor...* publicată și adnotată de N. Iorga, București, Minerva, 1902, p. 205—206.

an, Mihai Cantacuzino este făcut sfetnic de stat „în orînduială de gheneral-maior“[1]. În martie 1775 s-a întors în Ţara Românească. Aici a rămas un an, în care timp şi-a lichidat averea şi împreună cu familia a plecat în Rusia, ajungînd la Petersburg în septembrie 1776. A murit în Rusia după anul 1787. Mihai Cantacuzino era un om învăţat pentru vremea lui. Ştia greceşte, turceşte, latineşte, franţuzeşte şi ruseşte. Aceasta se vede din feluritele citate în limbile respective[1] pe care le foloseşte în scrierile sale.

Scrierile :

1. GHENEALOGHIIA FAMILII CANTACUZINILOR

Genealogia a fost scrisă în Rusia, după septembrie 1776. G. Pascu (*op. cit.*, p. 145), este de părere că redacţia datează din toamna anului 1787, fiindcă autorul notează moartea lui Pîrvuleţ Cantacuzino, petrecută la 4 mai 1787[2]. Cezar Bolliac a tipărit pentru prima oară această scriere în „Buciumul“, Apărut într-un ziar, într-o serie de numere, textul era greu de folosit de către cercetătorii trecutului nostru cultural. De aceea N. Iorga a alcătuit o nouă ediţie în 1902. Din prefaţă aflăm că a fost folosită aceeaşi copie de pe manuscrisul lui M. Cantacuzino pe care o publicase şi Bolliac. La începutul *Genealogiei,* în capitolul „Cercetare pentru neamul Cantacuzinilor“, găsim exprimată hotărîrea lui Mihail Cantacuzino de a scrie genealogia familiei căreia îi aparţinea, cu începere de la Ioan Cantacuzino, împărat al răsăritului, la Constantinopol (1345), şi de aici la strămoşul său Constantin Cantacuzino, venit în Ţara Românească pe vremea lui Matei Basarab la 1633[3]. În vederea alcătuirii acestei scrieri, el a folosit *Historia Byzantina* de Ducange, vol. XXI ; pentru completarea informaţiilor s-a mai adresat „la acel spudeu de la Valahia şi doctor chir Saul Arvanitohoritul“, precum şi „grăfinei de Odonel“, care-i era „vară a treia“, soţia grafului Henric de Odonel, un englez în slujba împărăţiei Austriei[4]. La cererea sa au răspuns amîndoi. Chir Saul Arvanitohoritul, căutînd în istoria bizantină şi în alte istorii, a întocmit o genealogie în anul 1765. În ea arăta că familia Cantacuzinilor se trage din neamul de Valois, din care descind şi împăraţii Franţei. Cel mai vechi nume al acestui neam este „Nicolae Valua“ (Valois), menţionat la anul 800. Coborînd din tată în fiu pînă la anul 1304, ală-

---

[1] G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea,* vol. I, Cronicarii moldoveni şi munteni, Bucureşti, Editura Socec, 1926, p. 140—142.
[2] M. Cantacuzino, *Ghenealoghia Cantacuzinilor...,* Op. cit., p. 199, 421.
[3] Ibid, p. 24.
[4] Ibid, p. 24, 25, 26.

turi de numele de Valois apare și numele Cantacuzino. Mergînd mai departe cu descendenții ajunge la Ioan Cantacuzino, împăratul răsăritului, cu începere din 1345, căruia nu i se mai spune Valois. Ocupîndu-se în continuare de membrii familiei, indică pe „prostrămoșul Constantin Cantacuzino, postelnicul“[1]. Grafina de Odonel i-a trimis o „ghenealoghie“ pe care a găsit-o la tatăl său, Răducan Cantacuzino, rămasă, poate, de la stolnicul Constantin Cantacuzino, unchiul său. Genealogia trimisă de grafina de Odonel se intitulează *Genealogia familiei Cantacuzinilor* și „începe de la Ioan Cantacuzino din anul 1057 și coboară din tată în fiu pînă la prostrămoșul nostru, postelnicul Constantin Cantacuzino“[2]. Cele două genealogii concordă în mare parte. Mihai Cantacuzino a acordat mai mare atenție genealogiei primită de la Grafina de Odonel. Pe baza acestor genealogii, el și-a întocmit-o pe a sa, care începe cu anul 800. Autorul a luat drept bune fanteziile lui Saul Arvanitohoritul, nu fără unele retușări pentru perioada 800—1633. Anul 1633 este data la care vine în Țara Românească postelnicul Constantin Cantacuzino. După 1633, fiindcă nu a mai avut nici un izvor istoric despre Cantacuzini, a alcătuit el „povestirea vieții fiecărui Cantacuzino, începînd de la postelnicul Constantin pînă la anul 1787[3]. Scrierea aceasta cuprinde 10 părți :

Partea I. *Granmetri.* Aici se dă o listă de pretinși „grands maitres“, aparținînd ordinului Constantinian. Această listă începe cu anul 1341, cînd a ocupat tronul Imperiului de răsărit Ioan Cantacuzino, și se termină cu Rudolf (Răducan) Cantacuzino, fiul domnitorului Cantacuzino. Rudolf a ajuns general-maior la curtea împăratului Carol al VI-lea, la Viena, și era maistru al ordinului Sfîntului Gheorghe „al tagmei ostășești a lui Constantin“[4].

Partea a II-a se intitulează : *În ce chip scriu istoricii pentru începutul familiei Cantacuzinilor*. Cu privire la originea familiei Cantacuzinilor sînt citați : istoricul Donatu Franchel, după care „a Cantacuzinilor familie se începe cu Luchie Cusin, ce era craiul Catilor“. Este citat apoi Platinos, după care „Luchie Cusinos al Catilor crai avea 12 copii. Pe cel dintîi îl chema Cusinos Caticos, din care descind Cantacuzinii“[5]. Mai sînt citați : istoricul Marcu Ravana, Bernard Franchel, Paul Buchard, Carol Sever. Se reproduce apoi capitolul 43 din volumul XXI al *Istoriei bizantine* de Carol Ducage, apărută la Veneția în 1729, în care se arată însemnătatea acestei familii. „Această familie întrece în vechime pe celelalte familii ale răsăritului“. Se

[1] Ibid, p. 26.
[2] Ibid, p. 26—27.
[3] Ibid, p. 34.
[4] Ibid, p. 328.
[5] Ibid, p. 3.

citează opinia istoricului Teodor Spandugiu Cantacuzino, după care familia Cantacuzinilor este mai veche decît a Paleologilor și se trage din cei 12 peri de Franția[1]. După ce ia în considerație și datele pe care i le pune la dispoziție scrierea lui Saul Arvanitohoritul întocmită la 1765, precum și acelea pe care le găsește în genealogia aparținînd contesei de Odonel, el continuă istoria vieții ultimilor Cantacuzini, folosind mărturii contemporane și chiar propriile sale amintiri. Aflăm astfel că, murind Andronic Cantacuzino, i-au rămas 5 copii. Dintre ei, Mihai, cel mai mic, s-a stabilit la Constantinopol ; Dimitrie s-a dus la Crîm, unde s-a turcit ; Toma și Gheorghe au mers în Moldova, întemeind ramura Cantacuzinilor de aici, iar Constantin a plecat în Țara Românească, întemeind ramura Cantacuzinilor de acolo.

De aici înainte scrierea se transformă într-o istorie amănunțită a familiei postelnicului Constantin Cantacuzino, din a cărui ramură se trage și Mihai.

Partea a III-a. Înainte de a se opri asupra vieții și faptelor postelnicului Cantacuzino și a urmașilor săi, cronicarul se ocupă de *istoria familiei Basarabilor din Țara Românească.* Aceasta a fost întemeietoarea unei dinastii care a condus țara cîteva veacuri, reprezentînd atît prin domnitorii ce se descindeau din ea, cît și prin cei care s-au înrudit cu ea momentele cele mai de seamă din istoria Țării Românești. Mihail Cantacuzino, care știa că postelnicul Cantacuzino a intrat în această familie prin căsătoria cu fiica lui Șerban Basarab, se ocupă în această parte a *Ghenealoghii* sale de domnitorii aparținînd familiei Basarabilor. Înainte de a desfășura istoria Țării Românești, cronicarul subliniază *originea romană* a poporului nostru. „Din Misia, romanii au trecut în nordul Dunării, descălecînd la Turnu Severin. De aici s-au întins pînă la Olt, la munte și la Dunăre". Tot în această perioadă s-a ales un conducător numit Ban. Primul scaun al Banului a fost Turnul-Severin. De aici s-a mutat la Strehaia și în cele din urmă la Craiova. Narînd istoria țării sale, Mihai Cantacuzino continuă : „După ce Radu Negru a trecut Munții Carpați, venind din Ardeal, unde era herțeg de Almaș și Făgăraș, s-a întins pînă la Dunăre și de la Olt la Siret. Lui i s-a supus apoi și banul Craiovei, cu tot pămîntul lui, la 1200"[2]. Acest legendar Radu Negru este Basarab I, care a pus bazele statului feudal Țara Românească, unind voievodatele din stînga și din dreapta Oltului (1322—1352). De aici înainte sînt menționați în ordine cronologică domnitorii Basarabi, insistînd asupra însemnătății lor în istoria Țării Românești. Ultimul de care se ocupă este Constantin Basarab (1654—1658),

---

[1] Ibid, p. 5.
[2] Ibid, p. 58—59.

frate cu doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, amîndoi copii ai lui Şerban Basarab. Cu moartea lui Constantin Basarab se stinge familia Basarabilor pe linie bărbătească. Ea se continuă totuşi prin femeile care descind din această familie. Din ele se trag : Cantacuzinii, Filipeştii şi Brîncovenii. De aici înainte genealogia se ocupă de *Constantin Cantacuzino* postelnicul şi urmaşii săi.

Partea a IV-a a *Ghenealoghii* este consacrată acestui întemeietor al familiei Cantacuzinilor în Ţara Românească. De aici înainte fiecare parte va trata viaţa cîte unuia din fiii postelnicului.

Partea a V-a este dedicată lui *Drăghici Cantacuzino*, al cărui nepot este cronicarul nostru. Multe din datele pe care le găsim aici au caracter autobiografic.

În partea a VI-a este descrisă viaţa lui *Şerban Cantacuzino*. Se aminteşte aici faptul că acest domnitor s-a îngrijit de tipărirea *Bibliei*, că el a întemeiat o vestită şcoală elinească la Bucureşti, că a purtat corespondenţă cu împăraţii Leopold şi Iosif pentru a pune bazele unei alianţe ce trebuia să scape ţara de jugul otoman.

În partea a VII-a se ocupă de viaţa stolnicului *Constantin Cantacuzino*. Ea este descrisă cu deosebită admiraţie pentru erudiţia acestuia. În acelaşi timp, sînt explicate cauzele unor animozităţi dintre el şi Brîncoveanu, printre care faptul că turcii i-au aţîţat mereu pe unul contra altuia, pentru ca, prin lichidarea lor, să poată pune mîna pe uriaşele averi ce le posedau.

În partea a VIII-a se ocupă de viaţa lui *Mihail Cantacuzino*, pe care ni-l prezintă ca pe un om învăţat şi un diplomat recunoscut, în felul fratelui său stolnicul.

În partea a IX-a se ocupă de aga *Matei Cantacuzino*, iar în **cea de a X-a** de *Iordache Cantacuzino*.

Scrierea lui Mihai Cantacuzino se termină cu scurte genealogii şi ale altor familii boiereşti, ca : Văcăreştii, Mavrocordaţii, Brîncovenii, cu care s-au înrudit unii dintre Cantacuzini.

Ghenealoghiia familiei Cantacuzinilor are o mare importanţă prin datele bogate despre această familie din care s-au ridicat cîţiva conducători ai Ţării Româneşti. *Ea este însemnată şi din punct de vedere literar.* Mihai Cantacuzino dovedeşte în unele pagini că are un real talent de povestitor. Viaţa postelnicului Constantin Cantacuzino, aceea a stolnicului, a spătarului Mihai Cantacuzino ne sînt prezentate cu tot dramatismul lor. Arta cronicarului este evidentă în sugerarea zbuciumului interior şi în descrierea evenimentelor la care au luat parte unii dintre Cantacuzini. Iată cît de vie ne apare intrarea volintirilor în miez de noapte în Bucureşti. „Avînd în fruntea oastei trîmbiţe şi tobe, ei înaintează asupra Bucureştiului. În loc de steaguri

legaseră în nişte prăjini vre-o patru—cinci mese sau cerceafuri şi aşa noaptea, pe la miezul nopţii, năpădiră în Bucureşti, unde pentru semn au aprins o colibă. Pîrvu Cantacuzino văzînd aceasta, a alergat în ajutorul lor cu 200 de arnăuţi. Poruncind să tragă clopotele la toate bisericile, această armată înaintează pe uliţele capitalei strigînd: „stupai, stupai!". Norodul Bucureştiului s-a ridicat cu mic, cu mare, pînă şi femeile. Cu prăjini şi cu cărămizi au năpădit asupra turcilor, care erau cam la 5 000, risipiţi pe la conace, dormind fără grijă. Se trezesc din somn în această strigare, în gălăgia sunetelor de clopote, a slobozirii pistoalelor, a strigătelor norodului: „vin muscalii" şi a cuvintelor: „stupai, stupai!". Aşa de tare s-au speriat turcii, încît care încotro au apucat a fugi, care pe jos, care călare, fără şea şi fără frîu, care îmbrăcat, care despuiat.

Acestea s-au petrecut în noiembrie 1769"[1].

2. *ISTORIA POLITICĂ ŞI GEOGRAFICĂ A ŢĂRII ROMÂNEŞTI DIN TIMPURILE VECHI PÎNĂ ÎN ANUL 1774*

S-au păstrat 10 manuscrise din această scriere: cinci în limba română şi cinci în limba greacă. Originalul a fost alcătuit în limba română, textul grecesc fiind o traducere făcută în anul 1776. Aceasta se vede din unele cuvinte româneşti, care au intrat în limba textului grecesc: *claia,* echivalent lui claie, *presila* pentru prăsilă, *rotes* pentru roţi, *iscalismenos* pentru iscălit[2]. Scrierea de care ne ocupăm a fost tipărită la Viena, în anul 1806, de fraţii Tunusli, originari din Ohrida, fără indicaţia autorului. Ei au tipărit un manuscris grecesc care conţinea unele omisiuni faţă de original[3]. Textul Tunusli a fost tradus în româneşte la 1809, sub titlul *Istoria Ţării Româneşti* (1215—1774) după cum se vede din ms. nr. 468 al B.A.R. Mai tîrziu, G. Sion a făcut o nouă traducere, pe care a tipărit-o sub titlul *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti de la cea mai veche a sa întemeiere (1215) pînă la anul 1774* (Bucureşti, 1863). În ediţia lui Sion, unele capitole n-au fost incluse[4]. Din prefaţa acestei ediţii reţinem observaţia justă: „scrierea respectivă nu se poate numi o istorie, ci este mai degrabă o colecţie de materiale adunate spre a servi la alcătuirea unei istorii". *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti* a avut o largă circulaţie. A fost utilizată în manuscris de generalul Bauer la alcătuirea operei sale *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie,* apărută la Frankfurt şi Leipzig în 1778. Tot

---

[1] Ibid, p. 172—173.
[2] *Istoria literaturii române*, Vol. I, Bucureşti, Op. cit., p. 696.
[3] Ibid, p. 696.
[4] Ibid.

în manuscris a fost consultată de către Naum Rîmniceanu, care reproduce partea descriptivă, geografică și statistică în a sa *Hronologie a domnilor Țării Românești* — rămasă în manuscris —, atribuind-o însă greșit lui Pîrvu Cantacuzino[1]. A mai fost utilizată și de Raicevich în *Breviario cronologico* și de Dionisie Fotino în cunoscuta sa *Istorie a Daciei* (scrisă în grecește între anii 1807 și 1817)[2].

Conținutul scrierii. Istoria politică și geografică a Țării Românești are un conținut variat. Găsim în ea date referitoare la limba și istoria poporului român, la geografia Țării Românești, precum și informații despre școlile și spitalele din țară, despre felul cum se făceau judecățile, despre diferitele categorii sociale din vremea aceea, referiri la tributul pe care-l plătea Țara Românească turcilor etc.

Originea romană a poporului român este afirmată răspicat de la primul capitol al cărții ca și în cealaltă scriere. „Țara Românească sau Valachia a fost tot una cu Ardealul și cu Moldova și se numea Dacia sau Getia, căci după Bonfiniu, Traian, cezarul Romei, învingînd pe Decebal, domnitorul dacilor, a adus aici coloniști *originari din Roma*, pe care i-a așezat în toată Dacia. Din acești coloniști se trage poporul care locuiește astăzi țara aceasta.[3] Observăm că, în afară de afirmația exagerată că toți coloniștii aduși în Dacia erau „originari din Roma“, celelalte precizări sînt juste. Și în privința originii limbii el are păreri în parte valabile și azi: „limba română își are originea în limba coloniștilor romani, amestecată cu a dacilor și slavilor“. „Amestecul cu limba slavilor“ este explicat prin conviețuirea cu poporul respectiv, „de la care am împrumutat și literele, o dată cu limba în care se făcea slujba în biserică“[4]. În sprijinul latinității limbii române sînt aduse asemănări de cuvinte: albus — alb, caput — cap, dominus — domn, mensa — masă, venatio — vînat, verbum — vorba. Este curios faptul că asemănarea limbii române cu cea italiană nu este explicată prin originea comună, ci prin faptul că „genovezii au avut cetăți pe malul Mării Negre și prin vecinătatea cu ei am împrumutat cuvinte de la aceștia“[5].

Sînt amintite apoi unele urme arheologice din perioada colonizării romane: „orașul Turnu-Severin este construit de Traian, iar alături de el podul de peste Dunăre, ale cărui picioare se văd și azi“. Sînt date și unele detalii despre acest monument arhitectonic: „înălțimea podului era de 150 de picioare, lărgimea de 60 de picioare, iar de la

---

[1] Al. Piru, *Literatura română veche*, Op. cit., p. 468.
[2] *Istoria literaturii Române*, vol. I, Op. cit., p. 697.
[3] M. Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, București, 1863, p. 1.
[4] Ibid, p. 3.
[5] Ibid, p. 6.

un stîlp la altul era boltă de piatră. Stîlpii erau de piatră obişnuită, înveliţi pe dinafară cu cărămidă, iar aşternutul podului era făcut din lemn de stejar"[1]. Cel care a stricat podul a fost împăratul Adrian[2].

Despre *continuitatea populaţiei romanizate* în Dacia autorul vorbeşte puţin, dar clar. El spune că „Aurelian a strămutat o parte din coloniştii din nordul Dunării în Misia şi Tracia. Mai pe urmă însă mulţi dintre ei s-au reîntors în partea nordică a Dunării *la fraţii lor rămaşi acolo*, dîndu-se la lucrarea pămîntului şi la păstorit"[3]. În capitolul al IV-lea, recapitulînd constatările făcute în legătură cu romanitatea şi continuitatea elementului romanizat în Dacia, se afirmă categoric: a) au fost aduşi colonişti romani în toate cele trei ţări: Valahia, Moldova şi Ardealul; b) împăraţii de după Traian au strămutat coloniştii în Moesia, dar numai pe o parte din ei. Ideile exprimate de Mihai Cantacuzino sînt comune cu cele afirmate în veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea de marii cronicari moldoveni şi munteni.

Ar fi fost natural după această primă parte, în care se ocupă de începuturile istoriei limbii şi poporului român, să urmeze desfăşurarea cronologică a istoriei Ţării Româneşti. Mihai Cantacuzino nu procedează însă în felul acesta, căci în partea a doua a lucrării sale el are în vedere aspectele geografice şi social-culturale. Astfel, sînt indicate hotarele Ţării Româneşti, munţii şi culmile lor, apele, bogăţiile în metale şi petrol, bogăţiile ţării în cereale; apoi: judeţele şi capitalele lor, raialele turceşti, oraşele capitale ale ţării cu un scurt istoric al lor. Ne sînt prezentate apoi cîteva date în legătură cu şcolile şi spitalele din ţară. Interesante sînt relatările despre organizarea judecăţilor; aflăm apoi precizări despre diferite categorii sociale din vremea aceea şi despre raporturile dintre ele. Partea a III-a a scrierii, începînd cu capitolul II, se referă la istoria Ţării Româneşti din momentul întemeierii ei ca stat feudal pînă în anul 1774. Este cea mai lungă perioadă descrisă de un cronicar. Folosind letopiseţul intern al Ţării Româneşti, Mihai Cantacuzino face o cronologie a domnilor ţării în funcţie de datele pe care le găsea în el. De aceea unele domnii sînt povestite pe larg, iar altele sînt tratate succint. Din păcate, prezentarea este făcut fără relief. Adesea observăm, în judecăţile asupra unor domni, poziţia de clasă, cu simpatiile şi aversiunile respective; în privinţa concepţiei despre desfăşurarea evenimentelor istorice, cronicarul se situează pe poziţia ideologică a veacului. Interesante sînt, totuşi, unele amănunte, ca acelea privitoare la felul cum s-au comportat diferiţi domnitori faţă de obligaţia de a plăti birul impus ţării de turci. Unii domnitori, ca N. Mavrocordat, Mihai Racoviţă, Constantin

---

[1] Ibid, p. 4.
[2] Ibid, p. 9.
[3] Ibid, p. 7.

Racoviță și Ștefan Racoviță, nu se bucură de apreciere, fiindcă s-au purtat aspru cu boierii, ruinîndu-i, erau lacomi de bani, slugarnici față de turci. Despre Nicolae Mavrocordat ne spune că, pentru a căpăta încrederea turcilor, a permis acestora s-o jefuiască în voie. „Atît de mult s-au amestecat turcii în trebile țării în vremea sa, încît nici un domnitor n-a mai îndrăznit să le limiteze amestecul mai tîrziu“[1].

Opuși acestuia sînt Ion și Constantin Mavrocordat. Subliniază tactul diplomatic al primului, arătînd că acesta, deși avea autorizație de la turci să accepte la încheierea păcii cu austriacii orice condiții, a reușit să consimtă numai la cedarea Olteniei către Austria ca despăgubiri de război. Constantin Mavrocordat a desființat birurile care ruinau poporul și a pus ordine în finanțele țării. Povestind ultima domnie — aceea a lui Alexandru Ipsilante (1774) —, Mihai Cantacuzino amintește și despre unele fapte care-l priveau personal : întoarcerea în Țara Românească, vinderea moșiilor de aici și plecarea pentru totdeauna în Rusia[2].

Putem spune că scrierea lui Mihai Cantacuzino *„Istoria politică și geografică a Țării Româneşti“*... este un izvor de cunoaștere multilaterală a Țării Românești pe o largă perioadă de timp. Prețioasă ca document, în sensul arătat, ea este lipsită de valoare literară.

---

[1] Ibid, p. 155.
[2] Ibid, p. 170.

BIBLIOGRAFIE

Genealogia Cantacuzinilor de Mihai Cantacuzino, publicată și adnotată de N. Iorga, București, Ed. „Minerva“, 1902.

Istoria politică și geografică a Țerei Romanesci de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774, dată mai întîi la lumină în limba grecească la anul 1806, de frații Tunusli, tradusă de George Sion. Bucuresci, 1863.

* * * *Istoria literaturii române.* Vol. I, București, Editura Academiei, 1964.

Cartojan N., *Istoria literaturii române vechi. Epoca fanarioților.* Curs litografiat de Seminarul de Istoria literaturii române vechi. în București, 1937/38.

Iorga N., *Cronicile muntene,* Extras din Analele Academiei Române Seria II, Tom. XXI. Memoriile secțiunii istorice, București, 1899.

Iorga N., *Istoria literaturii românești,* Vol. II, (1688—1780), București, Editura librăriei Pavel Suru, 1928.

Pascu G., *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea,* vol. I, (Cronicarii moldoveni și munteni), București, Socec, 1926.

STOLNICUL DUMITRACHE

O cronică a războiului ruso-turc dintre 1769 și 1774, văzută de un martor ocular, ne-a lăsat Dumitrache stolnicul.

Asupra *titlului cronicii* sale există discuții, căci manuscrisul din care o cunoaștem — e vorba de o copie făcută de Nicolae Pitișteanul, fiul lui biv-vtori Comis — este fără titlu. Primul editor al ei, V. A. Urechia, a publicat-o cu titlul *„Istoria evenimentelor din Orient cu referință la principatele Moldova și Valahia, din anii 1769—1774,* (București, tipografia Academiei Române, 1889). Mai apropiat de conținutul cronicii este titlul pus de A. Ilieș, noul editor al ei : Cronică a războiului ruso-turc (1768—1775), „deoarece subiectul cronicii este războiul ruso-turc cu foarte rari excursuri. Războiul începe cu anul 1768 și se termină în 1774, după care urmează acțiunea delegației boierești la Poartă, pînă în 1775[1].

BIOGRAFIA CRONICARULUI

Puținele date pe care le avem despre viața și activitatea lui Dumitrache stolnicul le găsim în scrierea sa și în aceea a banului Mihai Cantacuzino intitulată *Ghenealoghiia Cantacuzinilor*. In ambele scrieri îl găsim cu numele Dumitrache Varlaam[2]. S-a născut pe la 1720—1725, avea case în București și a avut funcții de cancelarie, grămătic și logofăt, care implicau cunoașterea unor limbi străine"[3]. Această presupunere este confirmată de numeroasele cuvinte grecești, latinești, turcești și italienești înîtlnite în scrierea sa[4]. Era un boier cu prestigiu, fapt datorat și înrudirii după soție cu marea familie a Cantacuzinilor. Prin mijlocirea lui Pîrvu și Mihai Cantacuzino — boieri cu un rol marcant în desfășurarea evenimentelor dintre 1769 și 1774 — stolnicul Dumitrache a luat parte, alături de ei la unele evenimente istorice însemnate din acest timp. Astfel, în octombrie 1769, este trimis din București la Focșani ca să prevină pe polcovnicii ruși — aflați cu garnizoană la Focșani — că turcii vor să-i atace[5]. Tot acum, el ia

---

[1] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 699.

[2] M. Cantacuzino, *Ghenealogiia...*, Op. cit., p. 171 și în *Istoria politică...*, p. 392.

[3] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 697.

[4] G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea*, București, Socec, 1926, p. 155. Aici se analizează pe larg limba cronicarului.

[5] M. Cantacuzino, *Ghenealoghiia*, Op. cit., p. 171.

parte la ocuparea Bucureştilor, cînd cei 5 000 de turci „risipiţi pe la conace, după obiceiul lor, dormind fără grijă“, sînt alungaţi din capitala Ţării Româneşti. În acest timp avea rangul boieresc de pitar. În 1770 îl găsim în divanul ţării cu rangul de „mare postelnic“ numit de generalul Gudovici, care ia Bucureştiul de la turci, bătîndu-i la Colentina. A luat parte şi la luptele de pe „Vide în sus“, intitulîndu-se „biv-vel-medelnicer“. Mai tîrziu a avut şi rangul de stolnic[1]. Cu toate că în desfăşurarea evenimentelor el participă efectiv, nu ne dă date precise despre rolul jucat în desfăşurarea lor. Avem doar puţine elemente despre misiunea sa în legătură cu soarta ţărilor româneşti la încheierea păcii de la Kuciuc-Kainargi. Astfel, în August 1774, mitropolitul şi boierii ţării se adună la mitropolie „şi cu sfat aleseră deputaţi pentru Poartă pe Constantin Cocorăscul, biv-vel sluger, şi pe mine Dumitrache, biv-vel medelnicer“[2]. Cei doi boieri se duc la Focşani şi înîtlnindu-se cu delegaţia moldoveană, au plecat „cu un oficial anume Dimitrie Ivanovici porucic, cu carte de vizită către vizirul Izet Mehmet-paşa“[3]. În această „carte“, „ghinăralu feldmareşalul comandir“ al oştilor ruseşti Graf Romianţov ruga pe „strălucitul“ înalt vizir Izet-Mehmet-paşa „să împlinească făgăduinţele cele legiuite prin legăturile aşezămîntului cel de pe urmă săvîrşite între două împărăţii“[4]. O dată cu ei duceau şi o rugăciune către „Prea Puternica şi dreapta împărăţie turcească“ din partea „ticăloşilor ei supuşi“ în care cereau printre altele să se revină „la starea noastră cea dintîi“ ca „domnii să se aleagă dintre pămînteni, aleşi de boieri“[5]. Delegaţia de boieri se îndreaptă spre Constantinopol. În drum se întîlneşte cu „un Capi Olan al Mării Sale Grigore Ghica-voevod“, de la care află că „domniile s-au dat de către Poartă lui Alexandru Ipsilante în Ţara Românească şi lui Grigore Ghica-vodă în Moldova“[6]. Continuîndu-şi drumul, delegaţia ajunge înaintea vizirului, căruia i s-au dat „arzurile“[7]. Între timp, sînt primite indicaţii şi din ţară pentru recunoaşterea noilor domnitori „şi împreună să fim sîrguitori pentru cîştigarea pronomiurilor ţării“[8]. În urma acestor instrucţiuni, „mersem de ne-am închinat mării sale şi ne-a dat şi nouă rînd de am mers în alai“[9]. În cele din urmă,

---

[1] Stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient*, ediţia V. A. Urechiă, în „Analele Academiei Române“, mem. secţ. ist. seria II, tom. X, Bucureşti, Tipografia Academiei Române 1889, p. 351.
[2] Ibid, p. 460.
[3] Ibid.
[4] Ibid, p. 461.
[5] Ibid, p. 461—463.
[6] Ibid, p. 463.
[7] Ibid, p. 464.
[8] Ibid.
[9] Ibid.

însuşi vizirul chemă delegaţia şi-i spuse: „Domnul nu să va mai schimba. Să fiţi cu credinţă şi cu supunere, sîrguitori împreună“. Întorcîndu-se către ţară, au ajuns pe domnitor la Eski-Stambul şi de acolo împreună am venit pînă la Bucureşti. Şi şezu măria sa, Alexandru Ipsilant în scaun la 3 februarie 1775“[1]. Aşa-dar, scrisoarea „ghinăralului feldmareşal comandir al oştilor ruseşti“ nu a avut efectul dorit de delegaţiile respective în schimbarea situaţiei politice din ţările româneşti.

Despre restul vieţii stolnicului Dumitrache nu mai cunoaştem decît că în 1779 avea rangul de stolnic, iar în 1792 pe cel de mare clucer. „În acest timp, face parte dintr-o comisie, care delimita granița Țării Româneşti cu Transilvania“[2]. Moare în 1796.

Opera cronicarului. Printre cărţile care interesau societatea românească a vremii în legătură cu influenţa din ce în ce mai accentuată a Rusiei, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, asupra ţărilor din răsăritul Europei, este şi *Cronica războiului ruso-turc* (1768—1775), scrisă sub formă de memorii de către stolnicul Dumitrache. În ea se povestesc *uneori evenimente cunoscute direct de autor*, întrucît el a avut în unele împrejurări un rol efectiv în desfăşurarea lor. Amintim în această ordine de idei participarea sa ca membru al delegaţiei de boieri din Ţara Românească în legătură cu pacea de la Kuciuc-Kainargi[3]. *Alteori, faptele sînt povestite din auzite.* Aşa e cazul cu sărbătorirea victoriei ruşilor asupra turcilor, din 1770, „Mergînd această veste de biruinţă la prea puternica imperatriţă, cum ne povestesc cei ce s-au aflat la Petersburg, cu mare bucurie au slăvit victoria, trimiţînd mareşalului şi celorlalţi ghinărari blagoslovenii şi daruri, cum şi tuturor soldaţilor însemnînd victoria războiului de la Balta Cahul“[4]. *Alte date din cronică sînt reproduceri de acte diplomatice.* Între acestea menţionăm: Manifestele pentru împărţirea Poloniei, din septembrie 1772[5], semnate de împărăteasa Maria Tereza a Austriei[5], de Zaharia conte Cernişov pentru Rusia[6], de Frederic, împăratul Prusiei[7], apoi Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi din 10 iulie 1774[8]. Prin acest tratat, încheiat între Rusia şi Turcia, ţările româneşti Valahia şi

---

[1] Ibid, p. 465.
[2] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 566.
[3] Stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient*, Op. cit. p. 460.
[4] Ibid, p. 378.
[5] Ibid, p. 410.
[6] Ibid.
[7] Ibid, p. 411.
[8] Ibid, p. 414.
[9] Ibid, p. 450.

Moldova căpătau anumite drepturi, care au contribuit la îmbunătăţirea situaţiei lor politice şi economice. Astfel, în articolul 11 se specifica: Turcia încuviinţează comerţul Rusiei cu ţările române „pre uscat, pre mare şi pre apa Dunării". Folosul acestei clauze era că „de acum înainte ţările române puteau vinde şi altor ţări prisosul de produse. Asemenea prevederi au produs o spărtură în monopolul comercial otoman exercitat pînă atunci asupra ţărilor noastre"[1]. Alt act important reprodus în cronică este „Arzul (Memoriul) părţii bisericeşti şi boierilor din ţările româneşti către Prea puternica şi dreapta împărăţie turcească"[2]. Memoriul are o bază largă, întrucît este făcut în numele „a toţi locuitorii ţărilor româneşti". În el se cere îndreptarea situaţiei politice şi economice a ţărilor româneşti, „care din vreme în vreme, cîte puţin, din lenevirea unor domni şi lăcomia altora, s-a întîmplat a se pune la uitare şi nebăgare de seamă privilegiurile de tot felul şi slobozenia (libertatea) noastră". În continuare sînt precizate cîteva revendicări care ar aduce o îmbunătăţire a situaţiei politice şi economice a ţărilor româneşti. Dintre acestea menţionăm:

1. „Domnii noştri, ca din vechime, să se aleagă dintre pămînteni şi să se întărească de către Prea înălţata împărăţie şi să fie nesupăraţi şi nestrămutaţi în toată viaţa lor. Iar după ce îşi vor da sfîrşitul vieţii lor, alegerea de domn nou să se întărească de prea puternica împărăţie"[3].

2. „Să se rînduiască haraciul ţării noastre după vremea din zilele celui întru slăvire sultan Mehmet al IV-lea şi să nu ne mai ceară vreo altă dare".

3. „La jălbile de pricini, atît politiceşte (civile), cît şi cele de vinovăţii (penale) ce vor avea creştinii asupra turcilor sau turcii asupra creştinilor, sau creştin cu creştin, să aibă întărire nestrămutată hotărîrea domnitorului şi nimeni din pămînteni să nu se ridice a se judeca aiurea, fiind ţara noastră în tot chipul slobodă".

4. „Cîţi turci vor veni în ţara noastră pentru neguţătorie, îndată ce vor vinde şi vor cumpăra marfa lor cu ridicata la tîrguri să se întoarcă şi să nu aibă case, prăvălii, mori, slugi sau slujnice din pămînteni, după vechiul obicei".

5. „Toate moşiile cele ce sînt părinteşti de baştină, din început, să ni se întoarcă".

---

[1] Ibid, p. 461.
[2] *Istoria României*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 150.
[3] Stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient*, Op. cit., p. 462.

6. „Ţara Românească, fiindcă din vechime avea schelă la oraşul din Floci, ne rugăm să fie şi acum numita schelă la acel loc pentru lesnirea negoţului ţării, după vechime".

7. „Toate satele şi ostroavele ce sînt prin prejurul cetăţilor ca nişte părţi ale ţării, moşii ale mînăstirilor, boierilor pămînteni să rămîie iarăşi sub stăpînirea domnului".

8. „Paşii şi alţii cu nici un fel de pricină să nu poată trece prin ţară, iar cineva de se va întîmpla să treacă, pentru a lor trebuinţă particulară, să aibă a plăti de la sineşi agiret, cheltuind de la sineşi pentru merinda lui, după vechiul obicei".

Aici este reprodusă şi scrisoarea de recomandaţie a „ghinărariului feldmareşal Graf Romianţov" către „vizirul Porţii otomane Izet Mehmet-paşa din septembrie 1774"[1]. Actul a fost înmînat delegaţiei de boieri din Ţara Românească şi Moldova ; el era adresat către vizirul Izet Mehmet-paşa, spre a-i primi cu bunăvoinţă şi a-i lăsa să-şi expună doleanţele în numele poporului, al boierimii şi al clerului în vederea îmbunătăţirii situaţiei politice şi economice a celor două ţări româneşti. „Prelungirea şederii mele în aceste pămînturi, unde am comăndăluit în toată curgerea războiului, a făcut să pricep cîtă stricăciune şi fărîmare au suferit lăcuitorii acestor două noroade, care se roagă ca să se împlinească cele legiuite, prin legăturile aşezămîntului cel după urmă săvîrşit între două împărăţii".

În „Anexe"[2] este reprodusă scrisoarea împărătesei Ecaterina a Rusiei către Pîrvu Cantacuzino. Boier cu mare influenţă în Ţara Românească, el a murit în timpul campaniei 1768—1774, luptînd alături de ruşi împotriva turcilor[3].

Tot aici este dat *Firmanul sultanului Hamid ce s-a trimis după încheierea păcii la cei de la Dii pînă la Brăila, ce se află pe lîngă Dunăre : Veziru, Cadii şi la domnul Ţării Româneşti, Alexandru Ipsilante-voevod*[4], dat la 14 noiembrie 1774. Amintindu-le acestora că, în urma păcii de la Kuciuk-Kainargi, ţările româneşti Valahia şi Moldova au revenit imperiului otoman, le porunceşte să respecte prevederile tratatului semnat cu această ocazie, atît cele privitoare la locuitorii acestor ţări, cît şi la turcii care vin în contact cu ele. *Referitor la locuitorii ţărilor române* se precizează : „Locuitorii acestor mai de sus-zise ţări, ori de ce treaptă, stare, numire şi familie vor fi, fără osebire să se ierte şi în veci să fie uitate toate ale lor greşeli împreună

[1] Ibid, p. 460.
[2] Ibid, p. 466.
[3] M. Cantacuzino, *Ghenealoghiia...*, Op. cit., p. 179.
[4] Stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient*, Op. cit., p. 467.

cu toate faptele lor ce se vor fi arătat cu bănuială şi împotriva împărăteştii mele mărimi şi să se întoarcă la avuturile şi moşiile lor pe care le-au avut mai înainte de războiul acesta". În ceea ce priveşte pe turci, adresîndu-se la „cadii, naipi, aghiani şi zabiţi", se recomandă să nu dea voie turcilor care se află lîngă marginile Dunării să intre în pămînturile Ţării Româneşti şi ale Moldovei. Cei care se vor împotrivi să fie pedepsiţi. Mai departe, firmanul face şi alte precizări : „S-a ajuns la auzul împărăţiei mele cum că unii pentru cîştig, alţii ca să-şi potolească pisma şi ura au trecut în Ţara Românească şi au supărat pe boieri şi pe alţi locuitori, găsindu-le pricină cum că în cutare vreme a războiului au făcut *iată ce* şi *iată ce* şi au îndrăznit a îngrozi inimile pămîntenilor, dovedindu-se împotriva tocmelilor păcii. De vreme ce este împărăteasca mea voinţă, poruncesc să se izgonească acei făcători de rele. Urmîndu-se după tocmelile păcii să nu se aducă aminte cele de mai înainte fapte ale acestor locuitori, căci s-au iertat cu desăvîrşire toate. Cei ce vor îndrăzni a face împotriva fermanului şi împotriva tocmelilor păcii îndată să-i prindeţi şi să-i închideţi. Să vă nevoiţi cu toţii spre împlinirea înaltei noastre porunci". *Firmanul îl priveşte şi pe domnitorul Alexandru Ipsilante,* căruia îi atrage atenţia să privegheze şi el la aplicarea prescripţiilor tratatului, în sensul că sultanul a iertat „cele trecute fapte ale boierilor Ţării Româneşti din vremea războiului" şi toţi cei în cauză „din împărăteasca mea voinţă se află păziţi sub aripele împărăţiei mele, au milă şi se află sub umbra liniştei". Afară de aceasta îi mai recomanda să atragă în ţară pe toţi cei care au fugit peste graniţă, care trebuie chemaţi să vină „la cele vechi ale lor lăcaşuri, făcîndu-i să înţeleagă cum că vor fi sub acoperămîntul, socoteala şi mila împărăţiei mele".

Istoria războiului ruso-turc dintre 1769 şi 1774 este povestită pe campanii, an cu an, înregistrîndu-se mişcările de trupe ruseşti şi turceşti în ţările române. Adeseori, cronicarul urmăreşte fricţiunile dintre aceste două puteri şi pe alte fronturi. Astfel, se aminteşte campania ruşilor dinspre cetatea Carsu ce este pe apa Eufratului"[1], apoi campania din Marea Egee[2] etc. Sînt urmărite şi alte evenimente istorice petrecute în afara graniţelor ţărilor româneşti, cum ar fi împărţirea Poloniei[3].

Dar, principala atenţie a cronicarului este îndreptată asupra războiului ruso-turc purtat pe pămîntul ţărilor române, fără însă a neglija nici „patimile ticăloasei noastre patrii". În descrierea lui, antipatiile

[1] Ibid, p. 384.
[2] Ibid, p. 384—389.
[3] Ibid, p. 410—416.

cronicarului merg spre turci. Şi tot din cronică înţelegem că stolnicul Dumitrache era partizanul năzuinţelor marii boierimi de a scăpa de domniile fanariote şi de a instaura un regim feudal-boieresc autohton[1].

Deoarece cronica stolnicului Dumitrache este scrisă într-o limbă greoaie, cu o topică depărtată de cea a limbii populare, conţinînd totodată multe grecisme şi turcisme, ea se impune în istoria culturii noastre mai mult prin valoarea ei documentară, decît prin cea literară.

[1] *Istoria literaturii române*, Vol. I, Op. cit., p. 568.

BIBLIOGRAFIE

Istoria evenimentelor din orient cu referinţă la principatele Moldova şi Valahia, din anii 1769—1774, scrisă de biv-vel stolnicul Dumitrache, după copia lui Necolai Piteşteanul din anii 1782, de V. A. Urechiă, în „Analele Academiei Române", mem. secţ. ist., seria II, tom X, 1889, p. 351.

Ionaşcu I., *Lucrări noi despre cronicarul Dumitrache*, în: „Revista istorică română", IX, 1939, p. 246—263.

Filitti I. C., *Cine e cronicarul Dumitrache?* în: „Convorbiri literare", L. VII noiembrie 1925, p. 827—833.

Filitti I. C., *Cronicarul Dumitrache*, în: „Revista istorică română", vol. III, 1933, p. 195—201.

Pascu Giorge, *Dumitrache Varlaam*, în: „Convorbiri literare", L.VII, aprilie 1925, p. 282—296.

Pascu G., *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Edit. Socec, 1926.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA

Istoriografia românească din Transilvania este reprezentată în prima jumătate a veacului al XVIII-lea de *Radu Tempea II* (1691—1742), care a fost parohul bisericii Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului. Din scrierea sa *Istoria sfintei biserici a Şcheailor Braşovului* (ediţia „St. Stinghe" Braşov, 1890, p. 23—27) aflăm că „Popa Radu sin Radu

Tempe de la Făgăraş, nepot de sor protopopului Staicu, fusese mai înainte de a veni la Braşov : 4 ani dascăl la biserica din Făgăraş, 4 ani diacon, preot în Săcele un an, apoi un an la Făgăraş". De aici, a venit la Braşov. Radu Tempea II reprezintă curentul de rezistenţă împotriva „unirii cu biserica Romei", susţinut de cărturarii ortodocşi din jurul bisericii Şcheilor. Datorită unei asemenea orientări, el a luat apărarea românilor din Şchei împotriva conducătorilor saşi ai Braşovului.

În scrierea sa — menţionată mai sus — începe povestirea evenimentelor de la întemeierea bisericii Şchelilor, ducînd-o pînă în zilele sale. Pentru partea mai veche (1392—1633) foloseşte *Cronica protopopului Vasile din Braşov* (secolul al XVII-lea), care scrisese tot despre biserica Sfîntului Nicolae din Şchei. Pe aceasta o completează cu ştiri de caracter local, fără să neglijeze informaţiile de interes mai larg privind atît Transilvania cît şi ţările de dincolo de munţi *(Radu Tempea călătorise în Ţara Românească).* Expunerea şi-o întemeiază pe tradiţia orală, pe amintiri personale şi pe documente istorice păstrate în arhiva bisericii Sfîntului Nicolae din Braşov. În felul acesta, lucrarea lui Radu Tempea II face tranziţia de la istoriografia simplă, narativă, cronicărească, la cea „documentară". Comparînd cuprinsul ei cu ştirile ce se pot culege din acte şi documente oficiale, rezultă că ceea ce istoriseşte Tempea despre luptele braşovenilor şi făgărăşenilor pentru apărarea ortodoxiei se poate verifica şi prin numeroase alte dovezi contemporane. Valoarea istoriei lui Radu Tempea, ca izvor de cunoaştere pentru întîia jumătate a veacului al XVIII-lea, sporeşte deci considerabil[1].

Aspectul cel mai caracteristic al cronicii este atitudinea autorului ei faţă de ultimele evenimente relatate. E vorba de atitudinea hotărît potrivnică unirii cu biserica Romei, pe care o numeşte „vînzarea necuvioasă".

În capitolul „Protopopul Radu Tempea din Braşov despre istoria Vlădicăi Athanasie, despre Ioan Patachi şi Ioan Inochentie Clain"[2] aflăm cîte ceva despre ecoul „unirii" în Ţara Românească. Domnitor — în acel timp — era Constantin Brîncoveanu, avînd ca sfetnici apropiaţi pe stolnicul Constantin Cantacuzino şi pe spătarul Mihai Cantacuzino, iar ca mitropolit pe Theodosie. Scandalizat de ceea ce se petrecea peste munţi, mitropolitul trimite „carte de afurisenie" preoţilor din Schei, bănuindu-i că au trecut şi ei la „uniţi". Atunci s-a făcut un mare sobor, cu care ocazie „ispravnicii bisericii" au întrebat poporul dacă este adevărat că preoţii au trecut de partea „unirii".

---

[1] I. L u p a ş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, ed. II-a Craiova, Ed. „Scrisul Românesc", 1941 p. XV.
[2] Ibid, p. 40—45.

Neaflîndu-se nimeni care să mărturisească ceva împotriva lor, „s-a făcut carte la vlădica Theodosie şi la măria sa vodă (Brîncoveanu — n.n.) şi la cei doi boieri (stolnicul Constantin Cantacuzino şi spătarul Mihai Cantacuzino — n.n.), făcîndu-le ştire de toate întîmplările şi rugîndu-se să-i ierte pe preoţi" şi să-i lase „la cinstea lor şi la slujba ce au avut-o mai înainte". Întrucît tocmai atunci erau Paştile, vlădica şi domnitorul i-au iertat, urmînd ca după sărbători să se prezinte în faţa lor spre a da explicaţiile respective. În adevăr, „după Duminica Thomei", delegaţia de clerici s-a prezentat vlădicăi Theodosie. Mărturisind cele ştiute, „vlădica s-a bucurat, dîndu-le blagoslovenie şi multe învăţături sufleteşti". Au trecut apoi pe la cei doi boieri, sfetnicii domnitorului, „arătînd şi acestora tot adevărul şi toate întîmplările". Aceştia „şi mai ales dumnealui stolnicul Cantacuzino ca un prea învăţat şi filozof ce era" le-au adus diferite exemple, „cum au fost şi mai înainte multe răzvrătiri între limbile cele tirane", sfătuindu-i să nu urmeze „unirea". După aceasta au intrat şi la domnitor, „spunîndu-i întîmplările", de care lucru văzînd Măria Sa „i-a întărit cu cuvinte" şi i-a trimis la locul lor.

În acelaşi capitol, vorbind despre sfîrşitul acţiunii lui Athanasie, cronicarul atestă : „La anul 1701, mart 18, s-a dus vlădica Athanasie la Beci (Viena) întru împărăţia lui Ignatie Leopold şi mergînd la cardinalul, adică la ispravnicul papei, acolo cu voia lui au lăpădat şi au călcat pravoslavnica lege grecească, întru care botezat şi hirotonit fusese cu jurămînt. Aici, întîi l-au hirotonit diacon, apoi pater, apoi vlădică papistaş, care de el să se ţie şi de cine-l va pomeni, şi aşa au venit în Bălgrad (Alba Iulia — n.n.)". Mai departe, referindu-se tot la episcopul Athanasie care a consfinţit „unirea", Radu Tempea II are cuvinte aspre, reproşîndu-i că prin el românii s-au lăsat amăgiţi că le va ridica iobăgia, cînd, în realitate, stăpînirea i-a înşelat. Unirea cu biserica romană a însemnat pentru cronicar pieirea românilor. Relele provocate de ea îl îndurerează şi-l întărîtă contra celor vinovaţi de vînzarea necuvioasă. Stăpînit de aceste sentimente, el exclamă : „Ajutaţi-mă a plînge pentru fraţii noştri, carii au rătăcit din pravoslavie ; mai mult de o mie de preoţi şi din mireni, orbi trăgînd pe orbi, toţi într-o zi căzură într-o groapă"[1].

Predecesorul lui Radu Tempea, protopopul Vasile din Braşov, scrisese istoria aceleeaşi biserici din Şcheii Braşovului. Ea cuprindea însemnări cronologice de la 1392 pînă la 1633. Ele sînt mai mult de interes local. Se atestă astfel faptul că între Braşov şi Sibiu a existat tot timpul emulaţie, cu scopul de a avea în serviciul lor preoţi români cît mai învăţaţi. În altă parte se istoriseşte faptul că Mihai Vi-

[1] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 676.

teazul, cucerind Transilvania, a adus la Şchei ca preot pe Neagoslav, „om al domnitorului“, care nu s-a putut menţine însă după căderea domnitorului, „fiind silit să se întoarcă de unde a venit“. Povestirea evenimentelor din cronica sa se face cu multă sobrietate, printr-o simplă înregistrare a faptelor, fără comentarii. Nu acelaşi lucru îl întîlnim şi la Radu Tempea II. Evenimentele sînt trecute prin prisma personalităţii sale de luptător : ia atitudine, explică, condamnă, le judecă în funcţie de urmările lor. Istoria sa e vie, dramatică, expunerea e colorată cu imagini, portretele personajelor reţin atenţia prin arta cu care sînt construite. Reproducem scena întîlnirii dintre reprezentanţii clerului ortodox din Făgăraş şi Braşov cu episcopul Inochentie Klein, caracteristică pentru puterea de evocare a cronicarului. Delegaţia trimisă în întîmpinarea episcopului nu cunoaşte intenţia acestuia de a aduna pe toţi românii ardeleni într-o „biserică“, cu scopul de a sili autoritatea de stat să respecte „Secunda leopoldină“, în care li se făgăduia valahilor că vor fi recunoscuţi a patra naţiune în stat dacă vor trece la unirea cu biserica Romei. Vlădica vine să-i viziteze în centrele lor ortodoxe. Cu această ocazie, le propune „să-l pomenească pe împărat şi pe el în timpul slujbei liturghiei“. Auzind aceasta, ei se opun cu îndîrjire, cerînd episcopului : „să le dea pace în lucrurile legii“. Vlădica, văzînd dîrzenia delegaţilor, le spune : „Mergeţi acasă şi să fiţi pe pace, că iată sînt bolnav, iar dacă mă voi îmbărbăta, voi vedea preoţii şi oamenii cum se află şi, precum va fi mai bine, vom aşeza toate“. Delegaţia se întoarce la Braşov şi se adună „la gocimanul Pătru“, ca să se sfătuiască asupra hotărîrii. Bătrînii acceptară să-l pomenească pe vlădică şi în biserică“. Protopopul însă şi cu alţii „ziseră că va fi rău de-l vom pomeni“, motivînd că aceasta ar însemna recunoaşterea episcopului unit ca şef şi al bisericii ortodoxe. Hotărîră, în cele din urmă „să nu pomenească pe nimeni“. Auzind aceasta, „popa Tudor strigă tare, făcînd mare gîlceavă, cum de nu pomenesc pe arhiereii pravoslavnici, ca şi pînă acum, au doară cei ce au fost înaintea vlădicăi v-aţi unit şi vreţi să pomeniţi pe cei străini de biserica răsăritului“. Ca urmare, în scrisoarea adresată vlădicăi, îl încunoştiinţează „că nu se va pomeni în biserica noastră vlădică unit, ţiind noi de legea cea veche grecească, iar într-alte porunci vom fi ascultători“. Scena descrisă e vie, atitudinea personajelor este sugestivă.

★

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea s-au alcătuit în Transilvania şi alte scrieri cu caracter istoric. I. Lupaş (*op. cit*, p. XVI-XVII) menţionează *Însemnările istorice scrise de un cărturar mirean la 1780* (publicate tîrziu într-o revistă din Braşov : „Deşteptarea“, anul II, 1906 nr. 1. Aceste *Însemnări* au un conţinut variat :. unele se referă

la evenimente din istoria altor țări iar altele privesc țările române sau „istoria poporului român din Șcheii Brașovului“. Toate aceste *Însemnări* reprezintă continuarea cronicii alcătuite de cărturari din jurul bisericii Sfîntul Nicolae. N. Iorga a publicat în „Buletinul comisiei istorice“ (vol. XII, p. 59—99) un manuscris brașovean cu asemenea însemnări sub titlul *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului,* atribuite lui Dimitrie Eustatievici. I. Pervain identifică și alte scrieri istorice din această perioadă[1]. Între ele este menționată **Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei** (1392—1780), atribuită tot lui Dimitrie Eustatievici. De asemenea, se atribuie dascălului Radu Duma o *Cronică a țării Ardealului* și *Istorie. Din ce pricină au început împăratul turcesc asupra împărăţii Moscului oaste.* Ele sînt caracterizate ca lucrări „care înmănunchează, fără vreun plan definit, știri felurite, punîndu-se accentul pe întîmplări și fapte contemporane“.

Spre deosebire de aceste cronici, ne-a rămas din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea o cronică rimată, intitulată *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvașului, din eparhia Hațegului,* din Prislop[2]. Ea a fost alcătuită probabil de un cleric de la Șcheii Brașovului care se angajase în lupta împotriva „unirii“ cu biserica Romei. În această „unire“ ei vedeau o slăbire a unității românilor și, în consecință, o diminuare a forței celor care-și cereau drepturi egale cu celelalte naționalități din Transilvania. Rezistența ortodocșilor n-a fost văzută cu ochi buni de stăpînirea habsburgică, fiindcă aceasta își pusese în gînd să folosească catolicismul pentru deznaționalizarea românilor. Românii ardeleni ortodocși au înfruntat cu curaj încercările „oficialilor“ de a-i aduce la „unire“. În fruntea mișcării de rezistență au fost mănăstirile ortodoxe, multe dintre ele ctitorite de domnitorii și boierii de dincoace de Carpați. Se cunoaște mișcarea de rezistență condusă de călugării Visarion la 1744 și Sofronie de la mănăstirea Cioara de pe Mureș. Sofronie a organizat o rezistență în tot Ardealul, ajungînd între anii 1759 și 1761 fruntașul și sufletul întregii mișcări de luptă împotriva întinderii „unirii“ printre locuitorii Transilvaniei. Alături de această mișcare a fost și Grid, pe atunci protopop în Brașov. Un persecutor al românilor ortodocși a fost generalul Bucov, comandantul militar al Tran-

---

[1] *Istoria României.* Vol. III, București, Editura Academiei 1964, p. 563.
[2] Este vorba de mănăstirea Prislop din satul Silvașul-de-Sus, înființată pe la 1400 de călugărul Nicodim din Țara Românească, cu ajutorul lui Mircea cel Bătrîn și al unor boieri români din Țara Hațegului. Ea a fost înzestrată cu moșii de domnița Zamfira, fiica unui domnitor Moise din secolul al XVI-lea. Aici e îngropată ea ca a doua ctitoră a mănăstirii (1580). În secolul al XVIII-lea, mănăstirea a suferit din cauza luptelor religioase.

silvaniei. Acesta îndemnat de catolici, a ordonat distrugerea tuturor mănăstirilor socotite puncte de rezistență împotriva catolicizării. În ordinele care trebuiau să fie aduse la îndeplinire de subalternii săi se spunea : „Mănăstirile de lemn să fie arse și cele de piatră să se distrugă" ; iar referitor la oameni : „cine se va împotrivi să fie spînzurat sau să i se taie capul". Cei care au executat acest ordin au dărîmat mănăstiri ca : Prislopul (Silvașul), ctitoria lui Nicodim, Gioagiul-de-Sus, odinioară scaun episcopal ; Rîmeți, Apaș, Cioara, Bucium, Dejani, Ohaba, Scorei, Sinca, Trestioara, Viștea și alte mănăstiri din Țara Oltului. Persecuțiile generalului Bucov au mers și mai departe. Astfel, în 1761, ca urmare a unui ordin al împărătesei Maria Tereza, s-au secularizat averile bisericilor ortodoxe, trecîndu-le asupra celor unite, deși ortodocșii protestau, deoarece „cu multă sudoare am zidit bisericile, iar locurile și pămînturile cu banii noștri le-am cumpărat"[1].

Curentul de rezistență împotriva „unirii" era susținut și de cărturarii ortodocși din jurul bisericii Șcheilor. Așa cum am arătat, Radu Tempea II (mort în 1742), parohul bisericii Sfîntul Nicolae din Șchei, a scris *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului,* în care se ridică cu multă dîrzenie contra celor care au făcut „unirea". Alături de scrierea lui Radu Tempea II stă și *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvașului.*

Autorul acestei cronici urmărește trei momente esențiale din istoria mănăstirii : Primul se referă la perioada ei de la început, amintind de Nicodim, ctitorul prim, și de Zamfira, domnița din veacul al XVI-lea care a restaurat-o. Adevărul istoric este respectat. Ideea de bază a acestei părți este că unitatea credinței din cele trei țări românești a menținut unitatea neamului în acea vreme[2]. Al doilea moment îl constituie povestirea celor întîmplate după anul 1700 în viața mănăstirii. După înfăptuirea „unirii" s-au abătut cumplite nenorociri asupra ei : calvinii au părăsit-o, luîndu-i operele ; uniții i-au luat moșiile, au dărîmat-o, încît „Rămăsei acum pustie și ofilită / Jalnică ca o văduvă cernită ; Arsă cu foc și surpată"[3]. Menționarea tuturor nenorocirilor din jurul acestui an venite asupra mănăstirii are drept scop să arate că „unirea" a însemnat dezbinarea românilor ardeleni. Această idee se găsește în cuvintele pe care anonimul le atribuie lui Inochentie Klein : „Căci nu va fi spre un folos / Unația ce s-au scos, / Ci numai ca să se răsnească / De frații din Țara Românească / Și din Țara Moldovenească / Ba încă și între noi din Ardeal / Să bage pe cel viclean / Să nu ne mai putem înțelege"[4]. În partea a treia

---

1 *Istoria bisericii române,* Vol. II, București, 1958, p. 285—287.
2 *Istoria României,* vol. III, Op. cit., p. 565.
3 I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania,* Op. cit., p. 62.
4 Ibid, p. 71.

se urmăresc evenimentele de după anul 1701, în centrul cărora se găsește Petru Aron, căruia îi atribuie consolidarea „unirii" cu biserica Romei, luptînd împotriva acțiunii episcopului Inochentie Klein. Plin de ură împotriva acțiunii lui Aron, anonimul îl blestemă : „O, de nu s-ar mai fi născut, / Că multe răutăți acest om a făcut"[1]. Acestui episcop îi atribuie toate nelegiurile cîte s-au întîmplat fie în viața mănăstirii, fie în aceea a poporului după anul 1701 ; mănăstirile cele de piatră s-au surpat, schiturile de lemn au fost arse, oamenii care s-au împotrivit „unirii" au fost omorîți sau trimiși în închisori, feciorii preoților ortodocși au fost trimiși la oaste. Blajul, centrul uniților, devine pentru cronicar simbolul nelegiuirilor. Aceasta se vede din imprecația așa de violentă : „O, de te-ar fi ars focul Blaj /, Că tu multe răutăți lucrași"[2].

Plîngerea mînăstirii Silvașului se termină cu un blestem semnificativ : „Să fie de toți și de biserică blestemat / Acela ce m-a surpat ; și de sfinții părinți afurisit, / Cela ce m-a pustiit"[3].

Din punctul de vedere al reflectării evenimentului „unirii", scrierea are valoare unanim recunoscută. Ea ne interesează însă și din punct de vedere literar. Versurile, în cea mai mare parte, sînt cursive. Influența poeziei populare, evidentă în măsura versurilor, în imaginile din blestemele cronicarului, a contribuit la ridicarea nivelului ei artistic. Pe drept se poate spune că această „Plîngere" este o operă cu valoare literară notabilă, printre puținele care stau alături de pagini artistice scrise de Antim Ivireanul și Dimitrie Cantemir.

Acestor producții istorice li se mai pot adăuga și altele. Astfel, Ion Săcădate alcătuiește o colecție de documente pe care o vor folosi mai tîrziu cărturarii Școlii Ardelene, iar Samuil Micu scrie în 1775—1776 un memoriu pentru ridicarea episcopiei de Făgăraș la rangul de mitropolie. *(De ortu, progressu, conversione Valachorum, Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitis eorum).* Memoriul ne interesează nu numai pentru argumentele în favoarea temei propuse, dar și pentru unele idei care vor fi reluate mai tîrziu cu privire la originea noastră română, la vechimea creștinismului în Dacia, la unitatea etnică și răspîndirea românilor pe un teritoriu larg. În memoriul lui Micu se face simțită influența ideilor lui D. Cantemir din *Hronic,* scriere care se găsea într-o copie la Blaj, încă din 1734—1735. (Istoria României, vol. III, București, 1964, p. 564).

---

[1] Ibid, p. 72.
[2] Ibid, p. 79.
[3] Ibid, p. 81.

BIBLIOGRAFIE

Radu Tempea, *Istoria bisericii Scheilor Braşovului*, Braşov, Editura St. Stinghe, 1890.

— *Plîngerea Sfintei Mănăstiri a Silvaşului.* Textul acestei cronici rimate a fost reprodus în ziarul „Buciumul" din Bucureşti, 1863, p. 11—12, 16—19 de Cezar Bolliac. Peste 15 ani arhimandritul Ghenadie Enăceanu tipăreşte în „Biserica ortodoxă română" anul IV, nr. 8, 1878, p. 496—507, acelaşi text.

I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, Ed. a II-a, Craiova, Editura „Scrisul românesc", 1941, Prefaţa.

Texte :

1) Protopopul Radu Tempea din Braşov despre Istoria vlădicăi Athanasie, despre Ioan Patachi şi Ioan Inochentie Clain.

2) Plîngerea Sfintei Mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului din Prislop.

Istoria literaturii române, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.

Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958.

Istoria României, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.

LITERATURA RELIGIOASĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

Apariția *Bibliei* de la București în 1688 a însemnat un moment hotărîtor în lupta pentru prestigiul limbii române ca limbă a bisericii. Totuși, în vremea lui Brîncoveanu ne găsim din acest punct de vedere încă într-o epocă de tranziție. Pe de o parte, fiindcă limba slavă se mai folosea în biserică în virtutea tradiției, deși ea nu mai era înțeleasă în bună măsură nici de cler. Pe de altă parte, introducerea limbii române în biserică întîmpina anumite greutăți. Astfel, nu era suficient să se transpună doar textul slavonesc în limba română, ci, textele bisericești care se cîntau pe melodii consacrate trebuiau traduse în ritmul cerut de melodia bizantină a textului respectiv. Constantin Brîncoveanu, deși întemeiase în 1694 Academia grecească la București, încearcă o reabilitare a slavonismului în biserică, întemeind și o școală pentru învățarea limbii slavone. Sprijinitorul său în această idee este Antim Ivireanul, care tipărește la Snagov, pentru a înlesni activitatea școlii, o gramatică slavonească în 1697. Motivarea în acest sens este clar exprimată în prefața acestei gramatici. Dar încercarea lui Brîncoveanu și a sprijinitorului ideii sale nu izbuti. Numai puterea tradiției și lipsa cărților în românește, în care să se fi pus de acord textul literar cu acela al melodiilor tradiționale, mai menținea în biserică uzul liturghiei în limba slavă.

În situația aceasta, sub influența patriarhilor ortodocși de la curtea lui Brîncoveanu s-a făcut încercarea de a se introduce în biserică limba greacă. Această limbă era însă în vremea lui Brîncoveanu tot așa de puțin înțeleasă ca și limba slavă. De aceea, ea nu a izbutit să se impună ca limbă a cultului. Totuși, curentul limbii grecești va cunoaște o ascensiune în epoca fanariotă. Acum el va fi sprijinit de școlile grecești care se înființaseră în țările române, de afluxul de călugări intrați în mănăstirile închinate și susținute de demnitarii greci de la curtea domnească și de boierimea care adoptase limba greacă în saloane ca limbă de distincție[1]. Constantin Mavrocordat, Ioan Teodor Callimachi

[1] N. Cartojan, *Curs de Istoria literaturii române vechi*, Epoca fanarioților, Litografiat de Seminarul de Istoria literaturii române vechi, 1937/38, p. 311—325.

au impus chiar mitropoliţi greci în fruntea bisericii moldovene, mitropoliţi care deveneau sprijinitorii acestui curent.

Cu toată această situaţie s-au găsit totuşi cărturari cu demnitate naţională care au luptat cu hotărîre, pînă la sacrificiu, pentru creşterea continuă a prestigiului limbii române. Lupta a dus la impunerea ei în mod definitiv ca limbă a cultului în bisericile de pe cuprinsul ţărilor române. În fruntea acestor cărturari se situează Antim Ivireanul. Ca şi Dosoftei, în Moldova, el dezleagă pe preoţii de sub ascultarea sa pentru ca aceştia să facă serviciul religios în limba română, după ce mai întîi le tipări cărţile trebuitoare.

După moartea tragică a lui Antim se părea că activitatea de traducere a cărţilor de cult, iniţiată de el, va fi întreruptă. Faptul nu s-a petrecut însă, fiindcă răpirea Olteniei de către Austria în 1718, în urma păcii de la Passarovitz, a avut un efect salutar în privinţa continuării traducerilor de cărţi în limba română. Imperialii, în năzuinţa de a păstra Oltenia, s-au străduit s-o izoleze de restul Ţării Româneşti, înglobînd episcopatul de Rîmnic în organizarea bisericii ortodoxe din Banat. Ca să taie orice legături între românii de pe cele două părţi ale Oltului, a fost interzisă aducerea cărţilor de ritual de la mitropolia din Bucureşti. Văzînd această situaţie, episcopul Damaschin de la Rîmnicul-Vîlcii traduce în limba română, între 1715 şi 1725, cea mai mare parte a cărţilor de ritual, care, tipărite după moartea sa, au contribuit în chip hotărîtor la triumful limbii române în biserică. După îndepărtarea lui Antim din scaunul de mitropolit, în Ţara Românească au urmat patru mitropoliţi pînă în anul 1750: Mitrofan de Nissa (1716—1720), Daniil de Aninoasa (1720—1732), Ştefan (1732—1738) şi Neofit Creţanu (1738—1754). În timpul acestora s-au tipărit 31 de cărţi de ritual în limba română[1]. Mulţimea cărţilor de cult apărute în limba română în Ţara Românească este un indiciu al creşterii treptate a prestigiului limbii române.

În Moldova, după încetarea activităţii lui Dosoftei, a urmat, într-o oarecare măsură o perioadă de stagnare a unor preocupări de asemenea natură. Urcarea pe tronul Moldovei a lui Constantin Mavrocordat a adus o înviorare în privinţa vieţii culturale. Deşi ajutase pe grecul Nechifor ca să ajungă mitropolit al Moldovei, tot el a sprijinit, în parte, tipărirea unor cărţi româneşti de cult. Astfel, în 1743, împuternici pe Duca Sotirovici din Thasos să traducă şi să tipărească cărţi în limba română. Acesta era în acelaşi timp bun meşter tipograf şi bun cunoscător al limbii greceşti, latineşti şi al limbii române. Pentru a încuraja această muncă, domnitorul îi dădea lui şi celor opt lucrători

---

[1] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, Tom II, (1716—1808), Bucureşti, Socec, 1910.

tipografi, o subvenţie din partea domniei, scutindu-l în acelaşi timp de dări şi de vamă. Aşa se face că numai de la această dată înainte se tipăriră următoarele cărţi în limba română : o *Psaltire* (1743) ; un *Evhologhion* (1744) ; un *Molitvenic* şi *Învăţături preoţeşti despre şapte taine* (1745) ; un *Liturghier* şi *Triod* (1747), o *Psaltire* (1748), un *Moltivenic* şi *Canonul* (1749), un *Ceaslov (1750)*.[1] Numărul mare şi însemnătatea acestor cărţi arată, de asemenea, creşterea prestigiului limbii române şi în Moldova.

Peste munţi, în Transilvania şi Banat, se duce lupta pentru recunoaşterea drepturilor politice ale românilor, pentru îmbunătăţirea stării lor economice şi pentru o cultură în limba maternă. Cărturari ca Inochentie Klein, Petru Pavel Aron, Atanasie Rednic, Gherontie Cotore, Grigore Maior, Ion Molnár-Piuariu, D. Eustatievici, Radu Tempea, Paul Iorgovici, D. Ţichindeal, C. Diaconovici-Loga ş.a. se înscriu în mişcarea aceasta de afirmare a naţiunii române din părţile de peste Carpaţi. Scrierile lor numeroase şi variate sub raportul conţinutului (bisericeşti şi laice) reflectă atît năzuinţele politice, cît şi pe cele culturale.

În concluzie, veacul al XVIII-lea reprezintă în istoria culturii noastre eforturile românilor din toate ţările, vremelnic despărţite, pentru afirmarea prestigiului limbii naţionale. Centrele tipografice în care s-au tipărit cărţile ce oglindesc o asemenea direcţie sînt : Rîmnicul-Vîlcea, Bucureşti, Iaşi şi Cluj.

Ne ocupăm în cele ce urmează de cîţiva dintre cărturarii care au contribuit prin scrierile lor la dezvoltarea culturii româneşti în veacul al XVIII-lea, impunînd totodată definitiv prestigiul limbii române în biserică şi în instituţiile de stat.

---

[1] *Istoria bisericii române*, vol. II, Op. cit., p. 194—195 şi *Bibliografia românească veche*, tom II, Bucureşti, 1910.

BIBLIOGRAFIE

Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958.

Bianu Ion, *Despre introducerea limbii româneşti în biserica românilor*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1904.

Bianu Ioan şi Hodoş Nerva, *Bibliografia românească veche*, Tom II, (1716—1808) Bucureşti, Atelierele grafice Socec, 1910.

Cartojan N., *Curs de istoria literaturii române vechi.* Epoca fanarioţilor, Editat de Seminarul de istoria literaturii române vechi, Bucureşti, 1937/38, p. 311—343.

Panaitescu P. P., *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965.

DAMASCHIN AL RÎMNICULUI

O figură de cărturar iubitor de ţară şi de slovă românească este Damaschin, episcop de Rîmnic.

Fiu de ţăran, îşi desăvîrşeşte cunoştinţele de slavonă, greacă şi latină la Kiev. Întors de acolo, a fost dascăl de slavonie la Bucureşti, în şcoala întemeiată de Antim Ivireanul. Cunoştea meşteşugul tipografiei şi era un talentat gravor. Avea, de asemenea aplicaţii pentru caligrafie şi pictură. A avut mulţi ucenici în artele pe care le cunoaştea. Reputaţia de cărturar şi artist îl impune atenţiei ierarhilor bisericeşti, care-l ridică la treapta de episcop la 3 septembrie 1702, în scaunul lui Mitrofan, la Buzău. Aici a rămas pînă în anul 1708, cînd este mutat episcop la Rîmnicu-Vîlcea, în locul lui Antim Ivireanul, devenit mitropolit al Ungaro-Vlahiei. Activitatea de episcop a lui Damaschin se desfăşoară în împrejurări grele pentru eparhia sa. În 1718 Oltenia este ruptă din corpul Ţării Româneşti şi anexată Austriei prin pacea de la Passarowitz. Noua stăpînire, gîndind că o va reţine pentru totdeauna, ia măsuri pentru izolarea Olteniei de Ţara Românească. În acest sens episcopia de Rîmnic este subordonată mitropoliei sîrbeşti din Belgrad. Din cauză că autorităţile austriace nu permiteau să se aducă din Muntenia cărţi de cult, Damaschin porunci preoţilor din eparhia sa să slujească în biserică numai în limba română. Pentru ca aceştia să aibă cărţile necesare, episcopul începu traducerea lor. Se adresă apoi generalului austriac Tige spre a-l sprijini în tipărirea acestor cărţi. În apelul pe care-l făcea către autoritatea austriacă din Sibiu, el arăta că „românii noştri stau în biserică neînţelegînd ce citeşte şi ce se cîntă în ea". De aceea — spune el în continuare — s-a apucat de traducerea cărţilor bisericeşti din greceşte şi slavoneşte în limba română, cu gîndul să le tipărească. Neavînd bani pentru o asemenea acţiune, Damaschin îl ruga să-i aprobe vînzarea Psaltirei tipărite în Banat şi Crişana, spre a-şi procura fondurile necesare cu ajutorul cărora urma să fie tipărite traducerile făcute. Generalul austriac nu a satisfăcut cererea episcopului. Traducerile sale au rămas în manuscris, fiindu-i tipărite abia după moarte.

Şi din alte manifestări vedem dragostea şi interesul lui Damaschin pentru poporul din eparhia sa. Astfel, cînd austriecii au izolat episcopia de Rîmnic de mitropolia Ţării Româneşti punînd-o sub autoritatea mitropolitului din Belgrad, Damaschin a convocat un sinod, cu care ocazie s-a redactat un memoriu către împărat, cerînd să se ridice episcopia de Rîmnic la rangul de mitropolie, care să depindă direct de patriarhia din Constantinopol. În felul acesta, cei doi ierarhi ortodocşi (din Oltenia şi Ţara Românească), ar fi menţinut legăturile

prin intermediul Patriarhiei, în interesul românilor din stînga și din dreapta Oltului. Tot atunci s-a mai cerut împăratului să aprobe înființarea a două școli : una românească, pe lîngă episcopia din Rîmnic pentru fiii poporului, întreținută cu bani de la mănăstiri, alta latinească, la Craiova, pentru fiii de boieri, întreținută de ei. Prima propunere, împăratul a satisfăcut-o în parte, restrîngînd puterea mitropolitului sîrb asupra episcopului de Rîmnic ; satisfacerea celorlalte două cereri a fost amînată fără termen.

La 5 decembrie 1725, Damaschin a murit. Activitatea de însuflețitor al traducerilor și tipăriturilor de cărți în limba română a fost continuată de Inochentie și Climent, acesta din urmă — un ucenic al său. Ei tipăriră manuscrisele rămase de la Damaschin[1]. Alături de aceștia, un merit deosebit l-a avut și ieromonahul Lavrentie. Cărțile traduse de el și tipărite de urmașii săi au fost folosite nu numai în biserică, drept cărți de cult, ci și în școlile de pe lîngă biserici și mănăstiri. O confirmare a acestei situații o găsim în prefața *Octoihului* tipărit în 1742, semnată de Lavrentie, ieromonah : „Văzînd multă lipsă de cărți prin toată eparhia, am dat în tipar cu cheltuiala prea sfinției sale această carte... pentru ca s-o folosească atît ceata preoților, cît și copiii creștinilor carii se nevoiesc la învățătura cărții...“[2]. Limba acestor cărți este clară și expresivă, cu o topică apropiată de aspectul popular. Acest fapt explică reeditarea și răspîndirea lor nu numai în eparhia Olteniei, ci în toată Țara Românească. Iată un exemplu de limbă în prefața la *Învățătura despre șapte taine,* carte tipărită de Damaschin, la Rîmnic, în 1724 : „S-ar cădea mai multe și mai pe larg învățături să vă dăm vouă, cucernicilor preoți, pentru cele șapte taine bisericești. Vă poruncim să nu vă leneviți la citania acestor învățături și nu numai să le citiți, ci să le învățați pe de rost, să știți a da răspuns pentru fiecare taină“[3].

Cărțile de ritual traduse de Damaschin dovedesc și un simț artistic evoluat al prelatului român, fapt care a contribuit și mai mult la mărirea prestigiului limbii naționale ca limbă de cult.

Dintre cărțile traduse de episcopul de la Rîmnic și tipărite fie de el, fie de urmașii săi menționăm : *Octoihul* și *Triodul* la 1700, *Apostolul* (1704), *Triodul* (1731), *Octoihul* (1742), *Penticostarul* (1743), *Ceaslovul* (1745), *Antologhionul* (1745), *Molitvenicul* (1747), *Octoihul* (1750).

Din mărturia lui personală reiese că a tradus și *Mineiele,* care nu au văzut însă lumina tiparului. Traducerea aceasta poate s-o fi folosit Chesarie, episcopul de Rîmnic de mai tîrziu.

---

[1] Al. Lapedatu, *Damaschin episcopul și dascălul, traducătorul cărților noastre de ritual,* în : „Convorbiri literare“ XL, 1906, p. 8.

[2] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche,* Tom. II, Op. cit., p. 63.

[3] Ibid, p. 22.

BIBLIOGRAFIE

Istoria literaturii române, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.
Lapedatu Al., *Damaschin episcopul şi dascălul, traducătorul cărţilor noastre de ritual*. în: „Corvorbiri literare" XL, 1906.
Iorga N., *Istoria literaturii româneşti*, vol. II, (1688—1780), Bucureşti, Editura librăriei Pavel Suru, 1928.

CHESARIE DE RÎMNIC

Episcopia din Rîmnicul-Vîlcii a avut un rol însemnat în viaţa culturală românească. După moartea lui Damaschin, harnicul traducător al celor mai multe cărţi de ritual, prin care s-a uşurat introducerea limbii române în biserică, au urmat cîţiva episcopi ce au continuat tradiţia culturală inaugurată de el. Ei i-au tipărit cărţile traduse, îndeplinindu-i gîndul cu care a pornit la greaua muncă de tălmăcitor.

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea îşi desfăşoară activitatea culturală la Rîmnicul-Vîlcii episcopul Chesarie, despre care Nicolae Iorga spunea că „a inaugurat o epocă nouă în istoria literaturii româneşti".

Chesarie, pe care cronicarul grec Daponte îl numeşte „Românul", s-a năcut, la Lovişte, în judeţul Argeş. Acelaşi cronicar spune despre el că era om învăţat. Şi-a făcut studiile la şcoala grecească din Bucureşti, pe cînd aceasta era condusă de Alexandru Turnavitul, grec din Bulgaria. Aici, pe lîngă noţiunile de cultură generală ale vremii, a învăţat limbile greacă, latină, rusă şi franceză. Intrînd în monahism, devine ucenicul mitropolitului Grigore şi colaboratorul lui apropiat la traducerea multor cărţi tipărite în acest timp de mitropolia din Bucureşti. Fiind colaboratorul apropiat al lui Grigore, îl însoţeşte pe acesta în solie la Petersburg, în anul 1770, spre a pleda cauza ţărilor române la curtea împărătesei Ecaterina. După întoarcerea din misiune este numit la 26 decembrie 1771 vicar al episcopiei de Rîmnic, iar la 26 decembrie 1773 este ales episcop, păstorind eparhia pînă la 9 ianuarie 1780, cînd a murit. Istoricul sas Sulzer ne-a lăsat aprecieri elogioase despre cultura lui Chesarie. Din corespondenţa purtată cu negustorul

Hagi Pop din Sibiu, aflăm că episcopul îi cerea acestuia să-i trimită cărți și reviste pe care el nu și le putea procura direct.

Astfel, Chesarie primește diferite gazeturi sau mercurii franțuzești, printre care un „Mercure historique, littéraire et politique". Lecturile acestea profane, în care răsunau ecouri ale filozofiei iluministe, neobișnuite pentru o înaltă față bisericească, trădează un spirit stăpînit de o remarcabilă curiozitate intelectuală. O lucrare cerută cu insistență de Chesarie, dar care nu i se poate procura, e *Enciclopedia* lui Diderot și d'Alembert (Dictionnaire raisonée de sciences, des arts et des métiers). În lipsa ei, în 1778, episcopul reclamă trimiterea unei noi publicații, al cărei titlu e elocvent : „Journal encyclopédique de libre propagande philosophique"[1]. Chiar dacă nu găsim prea evident ecoul unor asemenea lecturi în scrierile sale, simplul interes pentru astfel de tipărituri profane singularizează figura acestui ierarh între contemporanii săi[2].

Ajungînd episcop, își consacră activitatea traducerii și tipăririi unei cărți necesare cultului, dar de care se ocupaseră mai puțin predecesorii săi. Este vorba de *Mineie*, carte în care sînt indicate, pe luni și zile, slujbele religioase ale sfinților sărbătoriți în fiecare zi a anului. Tot aici se găsește prezentată viața sfîntului sărbătorit, prezentare care insistă asupra faptelor miraculoase ce-i sînt atribuite de către tradiția bisericească. Traducerea *Mineielor* ridică probleme deosebite. Așa cum arătam, acestea sînt alcătuite din legende hagiografice și dintr-o parte imnografică, a cărei transpunere presupune oarecari greutăți fiindcă ritmul textului românesc trebuie să fie în concordanță cu cel al melodiei bisericești respective. Numai un fin cunoscător al limbii române și al muzicii bisericești putea să facă o traducere realizată *Mineielor*.

Această greutate a făcut să întîrzie traducerea acestei cărți. Prin transpunerea integrală a *Mineielor* în limba română s-a desăvîrșit procesul oficierii serviciului religios în limba națională. La înfăptuirea lui au contribuit trei prelați din a doua jumătate a veacului al XVII-lea : mitropolitul Grigore al Țării Românești (1760—1787), Chesarie episcopul Rîmnicului (1773—1780) și succesorul acestuia, Filaret (1780—1792)[3]. *Viața și petrecerea sfinților* a lui Dosoftei (1682—1686) sau *Mineiele* lui Mitrofan, episcopul Buzăului și ale lui Radu Greceanu (1698) nu erau complete. În ele se dădeau numai viețile sfinților, nu și

---

[1] *Istoria literaturii române.* vol. I, București, Editura Academiei, 1964, p. 713.

[2] Ibid.

[3] N. Cartojan, *Curs de istoria literaturii române vechi.* Epoca fanarioților, Litografiat de Seminarul de Istoria literaturii române vechi, 1937—38, p. 351.

imnurile religioase închinate acestora. Biserica avea nevoie imperioasă de o lucrare completă, care să servească nu numai ca lectură pentru popor, dar să fie folositoare şi clerului în oficierea serviciului religios.

De traducerea *Mineielor* se leagă într-o mare măsură numele lui Chesarie al Rîmnicului. Iniţiată de mitropolitul Grigore al Ţării Româneşti, care a colaborat la traducere împreună cu ucenicii săi din Bucureşti şi cu episcopul Cosma al Buzăului, ea rămîne însă, în ultimă instanţă, opera lui Chesarie. Redactarea definitivă şi tipărirea ei s-au făcut de către învăţatul episcop de Rîmnic. În acest scop, Chesarie reface tipografia episcopiei sale, înzestrînd-o cu litere noi. El a reuşit să tipărească primele şase volume referitoare la slujba religioasă din lunile octombrie-martie. Primul volum pentru slujbele din luna octombrie apare în 1776 ; al doilea, pentru luna noiembrie, este tipărit în 1778, iar în 1779 apar *Mineiele* pe lunile decembrie, ianuarie, februarie şi martie. Începînd cu Mineiul pe noiembrie, prefeţele sînt precedate de stihuri închinate domnitorului Ţării Româneşti, Alexandru Ipsilante. La sfîrşitul prefeţei *Mineiului pe martie* se găseşte o notiţă de caracterizare a activităţii lui Chesarie, făcută de urmaşul său în scaun, Filaret : „În anul 1780, ianuarie în 9, într-o zi de joi, cătră seară, s-au mutat din viaţa aceasta la veşnicele lăcaşuri, acest plin de rîvnă sfînt părinte, care cu mare dragoste fiind aprins spre folosul de obşte s-au apucat a da la tipar *Mineiele pe luni*, cu multă cheltuiala sa“[1].

Traducerea Mineielor din greceşte de către Chesarie reprezintă o muncă îndelungată. Nu-i exclus ca el să se fi servit, pentru partea hagiografică, şi de traducerea *Mineielor* făcută de Mitrofan şi Radu Greceanu în 1698. Partea imnografică este tradusă însă de el pentru prima oară[2].

Volumele sînt însoţite de lungi prefeţe, valoroase cîteodată pentru eruditele excursiuni făcute de el în istoria veche a românilor. Aceasta dovedeşte că, în plină epocă fanariotă, conştiinţa naţională nu amorţise la fruntaşii clerului nostru. Astfel, în prefaţa *Mineiului pe luna noiembrie* el constată trei epoci însemnate în Istoria Ţării Româneşti : epoca războaielor daco-romane, epoca întemeierii şi organizării statului muntean de către Radu Negru, cînd încep şi construcţiile mănăstirilor — focare de cultură — şi epoca traducerii cărţilor bisericeşti în româneşte. Aceasta începe, după el, în vremea lui Matei Basarab, se continuă cu aceea a lui Şerban Cantacuzino şi se desăvîrşeşte sub Constantin Brîncoveanu, menţinîndu-se la aceeaşi înălţime şi în timpul episcopului Damaschin al Rîmnicului. Citind pe istoricii vechi Dion

[1] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, Tom. II, Op. cit., p. 244.
[2] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 713.

și Zonara, el vorbește despre descălecatul lui Traian în Dacia, despre întemeierea Țării Românești de către Radu Negru și despre organizarea vieții culturale în care mănăstirile au avut un rol preponderent. Epocile de afirmare culturală coincid cu acelea în care domnesc Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, incluzînd și perioada în care el păstorea. Chesarie încearcă să aducă și mărturii concrete despre etapele respective. Astfel, mărturii din prima perioadă a istoriei poporului nostru sînt picioarele podului lui Traian de lîngă Turnu-Severin și rămășițele Turnului de la Cerneți. Ca elemente legate de ultima epocă istorică, amintește *Pravilele* lui Matei Basarab, *Biblia* lui Șerban Cantacuzino și alte multe cărți tipărite în vremea lui Constantin Brîncoveanu. Pentru un cărturar ca episcopul oltean, cărțile sînt acelea care asigură în timp strălucirea popoarelor. „Această slavă nu vă supune vremii, precum zidurile mănăstirești stricăciunii"[1]. În prefața *Mineiului pe ianuarie*, el afirmă cu mîndrie că „linia neamului românesc din vechi se trage din slăvitul neam al romanilor"[2]. În continuarea aceleiași prefețe întîlnim reflecțiile lui Chesarie despre prefacerile necontenite din viața omului, a societății și a naturii". Pe toate cîte le vezi și de care te minunezi prin prefaceri se duc la pierzare. Soarele lipsește cîteodată, luna scade, stelele cad ; aerul se preface în tot ceasul în vînt, nori ori ploaie ; apele din gîrle mari unele seacă cu totul, altele își schimbă drumurile. La fel viața omului cunoaște : tinerețea, bătrînețea și moartea". Aceeași soartă observă Chesarie că o au și așezările omenești. Cetățile și statele cunosc perioade de înflorire, urmate de altele de decădere. Pentru demonstrarea afirmației, el dă exemple din istoria universală : „Un cutremur din zilele lui Tiverie, 12 slăvite orașe ale țării le-a surpat ; un cutremur din zilele marelui împărat Constantin, 12 sate ale Cambaniei le-a înghițit ; un război al Atilei mai mult de 100 de orașe le-a prefăcut în pulbere. Corintul, Atena, Sparta și alte slăvite orașe pe care cei vechi le-au văzut și s-au minunat de ele, noi, nevăzîndu-le, ne minumăm și ne înspăimîntăm că nici semnele lor nu le găsim"[3].

Această concepție organicistă a istoriei poate fi de natură teologică, dar poate să reprezinte și influența ideilor lui Montesquieu, pe care le găsea în publicațiile urmărite de el cu atîta interes[4].

În reflecții de asemenea natură el încadrează și mersul istoriei Țării Românești. Avînd o populație descendentă din daci și romani, trecînd prin epoci de glorie, de decădere și iarăși de ridicare, Țara Romă-

---

[1] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, Tom. II, Op. cit., p. 226—227.
[2] Ibid, p. 233—234.
[3] Ibid, p. 236.
[4] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 714.

nească este asemănată cu pasărea „ce se numește Finix, carele cu ale sale aripi aprinzînd foc să aprinde și arde pe sineși, și făcîndu-să, cu totul cenușă, iarăși din pulberea cenușăi să naște și crește“[1].

Pe lîngă ideile înaintate din prefețe, *Mineiele* lui Chesarie rămîn un adevărat monument de limbă românească a veacului al XVIII-lea. Ele reprezintă o sinteză a eforturilor de a crea o limbă a cărților bisericești pe baza limbii populare. Structura sintactică a frazei lor e de o naturalețe și de o savoare deosebită. Topica inversă a unor sintagme și unele arhaisme fonetice sau morfologice îi dau un colorit ușor arhaic, ceea ce constituie specificul stilului biblic românesc. Iată un exemplu din textul propriu-zis al *Mineielor :* „Acolo unde șădeam pre patul mieu sprijinit de doi frați, mi se păru unde vedeam, în partea de-a stînga, mulțime de niște măscărăciuni de oameni neasemănați, cu obrazele negre, și negreața nu era la toți într-un feliu, ci la unii mai multă și la alții mai puțină, și unii erau cu obrazele schimonosite, alții cu vînătări la ochi, alții cruntați de sînge, avînd căutătură groaznică și sălbatecă, și unii cu buzele umflate, alții cu buzele vinete, la unii cele de sus, la alții cele de jos“.

Prin evitarea regionalismelor și prin folosirea unor cuvinte de largă răspîndire, remarcabile și prin naturalețe, varietate și plasticitate, vocabularul *Mineielor* de la Rîmnic are un vădit caracter popular. Apreciate astfel, *Mineiele* lui Chesarie duc mai departe limba scrierii lui Dosoftei *Viața și petrecerea sfinților,* monument de limbă românească din veacul precedent. Cu toate că avem de-a face cu texte traduse, *Mineiele* de la Rîmnic reprezintă o contribuție de seamă în procesul de îmbogățire, de formare și de mlădiere a limbii române literare. Pentru aceste calități ele au fost luate ca bază pentru *Mineiul mare* (volumele I—XII) de la Buda, 1805 și prin aceasta pentru toate reeditările de *Mineie* de atunci încoace[2].

În restul activității sale, Chesarie s-a dovedit un talentat cuvîntător bisericesc, un bun îndrumător a vieții monahilor, un excelent organizator al tipografiei din Rîmnic pe care a înzestrat-o cu literă nouă. S-a ocupat și de cele două tipuri de școli propuse de Damaschin, cea de la Rîmnic și cea de la Craiova, care funcționau în vremea sa. A tipărit cîteva cărți religioase, ca : *Octoihul* (1776), *Triodul* (1777), *Ceaslovul* (1779), *Psaltirea* (1779) și probabil un *Antologhion (1776)*[3].

[1] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche,* Tom. II, Op. cit., p. 235—236.

[2] O analiză remarcabilă prin vederea de ansamblu și prin amănuntele ei asupra limbii *Mineielor* lui Chesarie de la Rîmnic se găsește în *Istoria limbii române literare* de Al. Rosetti și B. Cazacu, București, 1961, p. 176—181, de unde am extras aceste observații.

[3] Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare,* I, București. Editura științifică, 1961, p. 77.

Cărţile acestea erau necesare cultului, iar valoarea traducerii lor a făcut ca să fie reeditate de mai multe ori, în forma în care le-a scos Chesarie: *Triodul* reeditat în 1786, *Psaltirea* în 1784, 1796 (Bucureşti) şi în 1805 (Sibiu).

Prin toate aceste aspecte ale activităţii sale, Chesarie de la Rîmnic, receptiv ideilor înaintate ale veacului, a răspuns nevoilor epocii sale. Activitatea sa constituie o punte de legătură trainică între veacul al XVIII-lea şi cel următor.

BIBLIOGRAFIE

Bianu Ioan şi Hodoş Nerva, *Bibliografia românească veche*, Tom. II (1716—1808), Bucureşti, Atelierele grafice Socec, 1910, p. 215—216 ; 226—228 ; 231—244).

Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958.

Istoria literaturii române, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.

Cartojan N., *Curs de istoria literaturii române vechi*, Epoca fanarioţilor, Editat de Seminarul de istoria literaturii române vechi, [Bucureşti], 1937/38.

Ciobanu Şt., *Istoria lieraturii române vechi*, (curs litografiat) vol. IV, [Bucureşti], Universitatea din Bucureşti, Facultatea de litere filozofie, 1945/46.

Rosetti Al. şi B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1961.

FILARET

Alături de Chesarie, în vremea cînd acesta era colaboratorul apropiat al mitropolitului Grigore, era şi Filaret, care va ajunge episcop de Rîmnic şi apoi mitropolit al Ţării Româneşti.

Deşi grec de origine, Filaret s-a identificat cu năzuinţele bisericii româneşti, continuînd activitatea lui Chesarie în privinţa întreţinerii

bisericilor, a păstrării odoarelor acestora, a înzestrării tipografiei cu literă nouă şi a continuării muncii de tipărire a cărţilor de ritual în limba română.

În 1776 era arhimandrit al mitropoliei din Bucureşti. Sprijinit de mitropolitul Grigore şi de domnitorul Alexandru Ipsilante, a fost făcut arhiereu în 1780, cu care ocazie i s-a încredinţat conducerea episcopiei de Rîmnic, odată cu moartea lui Chesarie. Dacă în timpul domniei lui Alexandru Ipsilante a putut lucra în linişte, urmaşii acestuia : Mihail Suţu (1783—1786) şi Nicolae Mavrogheni (1786—1790), i-au pus piedici. Totuşi, Filaret şi-a găsit mulţumire în muncă, consacrată în parte intereselor bisericii pe care o conducea. Pînă la urmă, meritele i-au fost recunoscute şi în anul 1792 a fost ridicat la rangul de mitropolit al Ţării Româneşti.

Importanţa activităţii sale este legată de continuarea tipăririi *Mineielor* de la aprilie la septembrie, de unde rămăseseră netipărite la moartea lui Chesarie. Astfel, în cursul anului 1780 a ieşit restul de şase volume mari. Cu aceasta se încheia tipărirea în limba română a celei mai voluminoase şi mai dificile cărţi de ritual. Ca să poată duce la bun sfîrşit o asemenea muncă, trebuie să presupunem că lui Filaret i-au rămas traducerile respective de la înaintaşii săi Damaschin şi Chesarie, în parte sau în totalitatea lor, revenindu-i numai sarcina orînduirii şi tipăririi materialului[1].

Mineiul pe ultima lună — septembrie — apare sub îngrijirea şi cu prefaţa ieromonahului Ioachim. Din prefaţa acestuia ne dăm seama de rîvna cu care s-a lucrat pentru tipărirea cărţii : „căci zi şi noapte am lucrat la curgerea acestui lucru“[2]. Şi tot din această prefaţă înţelegem că terminarea lucrării reprezintă realizarea unui ideal dintre cele mai mari : „Dăm mărire tatălui, care cu a lui putere şi ajutor a cîrmuit această corabie şi prin bună suflarea vîntului puterii sale a ajuns după trei ani în limanul cel prea liniştit, spre care pururea sîrguiam a-l ajunge“.

Pe lîngă tipărirea acestei însemnate scrieri, Filaret a mai scos la Rîmnic şi alte cărţi de ritual în limba română necesare bisericilor. Dintre ele menţionăm : *Molitvenicul* şi *Triodul* (1782), *Acatistul, Evanghelia, Psaltirea, Catavasierul* (1784), *Penticostarul* (1785), *Liturghiile* (1787), *Cazania,* în două ediţii (1781 şi 1782), *Ceaslovul,* în trei ediţii (1781, 1784, 1787).

În felul acesta, el a desăvîrşit munca înaintaşilor săi Damaschin şi Chesarie în privinţa traducerii şi tipăririi cărţilor de slujbă în limba

[1] *Istoria literaturii române,* vol. I, Op. cit., p. 714.
[2] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche,* Op. cit., p. 268.

română. Limba acestor cărţi vădeşte o influenţă şi mai accentuată a limbii poporului, în sensul clarităţii, expresivităţii şi al topicii.

Ca fapte sociale reţinem că Filaret a făcut în Rîmnicul-Vîlcii: Fîntîna Banului şi Cişmeaua de lîngă Olt, iar în Bucureşti, de asemenea, o cişmea în jurul căreia a luat naştere un cartier ce-i poartă numele.

BIBLIOGRAFIE

B i a n u I o a n ş i H o d o ş N e r v a, *Bibliografia românească veche,* Tom. II, (1716—1808), Bucureşti, Atelierele grafice Socec, 1910.

Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958.

C i o b a n u Ş t., *Istoria literaturii române vechi, (curs litografiat)* vol. IV, [Bucureşti], Universitatea din Bucureşti, Facultatea de litere şi filozofie, 1945/46.

PAISIE VELICICOVSCHI

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, în Moldova, limba slavă era înlăturată cu desăvîrşire din viaţa publică şi religioasă. Se mai menţinea doar tradiţia de a se traduce cărţile bisericeşti din slavoneşte. Cel care încearcă să reînvie prestigiul limbii slave în biserică este călugărul Paisie, venit din Rusia. El rămîne însă şi o figură interesantă în istoria vieţii monahale din ţările române pentru încercarea de a reînnoi viaţa călugărilor după normele asceţilor ortodocşi.

Vom urmări mai întîi formaţia intelectuală a lui Paisie, de care se leagă atît activitatea de organizator al vieţii călugăreşti, cît şi aceea de traducător de cărţi bisericeşti.

S-a născut la 21 decembrie 1722, în Poltava, numindu-se ca mirean Petru. În tinereţe şi-a făcut o parte din studii la Academia duhovnicească din Kiev (Bratskaia Academia), şcoală reorganizată încă

din secolul precedent de mitropolitul Petru Movilă[1]. După ce a învăţat patru ani aici, a intrat în monahism, trecînd prin mai multe mănăstiri din Ucraina. A ajuns la un moment dat şi în lavra Pecerska, reputat centru monahal, lucrînd un timp în tipografia acestei mănăstiri. În primăvara anului 1743, însoţit de doi călugări, vine în Moldova mînat de faima monahismului din ţările româneşti. Rămîne aici cîţiva ani, trecînd succesiv pe la schiturile: Trăisteni, Cîrnul şi Poiana Mărului de lîngă Focşani, în care timp învaţă şi limba română. În 1746 se îndreaptă spre muntele Athos, cel mai însemnat centru monahal ortodox. Aici capătă numele de Paisie. Se stabili mai întîi la lavra Sfîntului Atanasie şi apoi la mănăstirea Pantocrator. În curînd se impune călugărilor de aici prin viaţa sobră pe care o ducea. Cu ucenicii adunaţi în jurul său întemeiază schitul Sfîntul Ilie, în care trăia alături de ei după preceptele ascetismului ortodox. Existînd printre aceştia mulţi români, serviciul religios se făcea în româneşte şi slavoneşte. Cei 17 ani pe care i-a petrecut aici, în muntele Athos, vor lăsa urme adînci în felul său de a vedea viaţa. „Aici şi-a desăvîrşit cultura teologică şi şi-a început îndeletnicirea de dascăl al monahilor în duhul ascentismului“[2].

În 1763 se întoarce în Moldova, însoţit de 64 de monahi români şi slavi hotărîţi să continue viaţa începută la Athos. Se stabilesc întîi la mănăstirea Vărzăreşti din judeţul Putna. Domnitorul ţării, Grigore Callimachi şi mitropolitul Gavril Tesalonicul îi oferă mănăstirea Dragomirna (şi moşiile ei), care rămăsese printre puţinele neînchinate „locurilor sfinte“. În acest loc rămîne timp de 12 ani. Popasul la Dragomirna reprezintă în activitatea lui Paisie o etapă însemnată. Aici duce mai departe viaţa începută la Athos, punînd în practică principiile ascetismului preconizate de Antonie cel Mare, Vasile cel Mare şi Teodor Studitul, marii asceţi şi organizatori ai vieţii monahale. Tot la Dragomirna alcătuieşte cunoscutul „Aşezămînt“, aprobat de mitropolitul Gavril, în care se prevedea reorganizarea vieţii mănăstireşti pe baze noi: traiul în comun, introducerea unei discipline severe în viaţa monahală în spiritul învăţăturii vechilor asceţi, îndeletnicirea cu diferite meşteşuguri, preocupări de îmbogăţire a culturii teologice pentru fiecare călugăr ş.a. Aceste principii s-au verificat a fi atît de potrivite, încît legiurile monahale de mai tîrziu, din 1925 şi 1950, le-au acceptat ca pe o moştenire valoroasă[3]. La Dragomirna, Paisie se ocupa zilnic de educaţia monahilor, fiind prezent tot timpul între ei.

---

[1] Paul Mihail, *Stareţul Paisie de la Neamţ înnoitorul monahismului*, în: „Mitropolia Moldovei şi Sucevei“, XXXVIII, nr. 5—6/1962, p. 409.
[2] *Istoria bisericii române*, vol. II, op. cit., p. 303.
[3] Paul Mihail, *Stareţul Paisie de la Neamţ înnoitorul monahismului*, Op. cit., p. 414.

Mijlocul principal folosit era predica și exemplul personal. Curînd, noua viață de aici atrage călugări din toate părțile ortodoxe, încît comunitatea atinge numărul de cîteva sute de monahi.

În anul 1775, imperiul otoman, slăbit de războiul ruso-turc dintre anii 1768 și 1774, consimte la ocuparea Bucovinei de către Austria. Aceasta din urmă participase la împărțirea Poloniei și acum ocupa Bucovina spre a-și asigura o legătură mai largă cu teritoriile smulse Poloniei. Cedarea Bucovinei implica și căderea mănăstirii Dragomirna sub dominația austriacă. Paisie refuză să rămînă în Austria catolică. De aceea ceru domnitorului Grigore Ghica și mitropolitului Moldovei, Gavril, să-i pună la dispoziție o mănăstire spre a se muta în ea împreună cu întreaga comunitate pe care o conduce. Faima de care se bucura și dorința domnitorului și a mitropolitului de a reînnoi viața celui mai mare centru monastic din Moldova — Neamțul — îi determină să-i ofere mănăstirea Secul. Aici, este continuat felul de viață de la Dragomirna, timp de 4 ani (14 octombrie 1775 — 15 august 1779), pînă cînd domnitorul Constantin Moruzi și mitropolitul Gavril îi porunciră să se mute la mănăstirea Neamț. Plecarea la Neamț, la 15 august 1779, ne este descrisă într-o scrisoare către domnitor, din care vedem atașamentul lui Paisie față de comunitatea pe care și-o crease, cît și dragostea călugărilor față de mentorul lor[1]. „După ce a înserat, noaptea, în liniște, am deschis cartea măriei tale și a Prea Sfințitului Stăpîn prin care mi se poruncea să mă mut la mănăstirea Neamț. Și, după ce le-am citit, amarnic am plîns toată noaptea aceea. Făcîndu-se ziuă, am adunat în chilia mea pe toți părinții duhovnici și le-am arătat porunca dată și am plîns amar pînă la amiazăzi. Părinții duhovnici, văzînd lacrimile mele, mă mîngîiau în tot chipul, făgăduindu-mi că după putință, pînă la sfîrșitul vieții lor, îmi vor da ajutor"...

Numărul monahilor strînși în jurul său la Neamț ajunge la cifra de 700. Mulți dintre ei sînt transilvăneni fugiți din cauza persecuțiilor uniatice[2].

În acest timp este vizitat de mai multe ori de tînărul și învățatul episcop de Huși, Veniamin Costache, cu scopul de a cunoaște bine viața instaurată la Neamț. Este și el impresionat de înălțimea ei morală, încît, mai tîrziu, cînd va ajunge mitropolit, va căuta s-o perpetueze.

---

[1] Un fragment din această scrisoare este reprodus de N. Iorga, în broșura *Mănăstirea Neamțului, Viața Călugărească și munca pentru cultură*, Ediția a II-a, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1925, p. 45—55.

[2] Paul Mihail, *Starețul Paisie de la Neamț, înnoitorul monahismului*, Op. cit., p. 412.

Timpul petrecut la această mănăstire reprezintă apogeul activității lui Paisie. Felul de viață de aici a făcut ca mănăstirea Neamțului să devină un important centru al monahismului ortodox. El a fost adoptat, chiar de atunci, de mănăstirile din Moldova și din Țara Românească.

Din inițiativa lui se petrece o redresare a vieții monahale și în mănăstirile de călugărițe. Astfel, la Văratec se întemeiază o școală în care se învață carte grecească, slavonească și românească, dar în care nu erau neglijate nici îndeletnicirile practice.

Paisie Velicicovschi a murit la 15 noiembrie 1794 și a fost înmormîntat în biserica „Înălțarea Domnului" din centrul monastic Neamț. Pe mormîntul său a fost pusă o placă de marmură albă cu inscripția în limba română și în limba slavă, limbi pe care le-a cultivat în activitatea sa de predicator și în aceea de traducător de cărți necesare obștii sale și bisericii în genere.

Ceea ce interesează în primul rînd pe istoricul vechii noastre culturi din activitatea lui Paisie sînt scrierile rămase de la el și de la ucenici săi. Pe timpul cît a stat la Muntele Athos, el a învățat bine limba grecească și, venind în Moldova, s-a ocupat de traducerea de cărți din grecește în slavonește și de corectarea vechilor traduceri. El a format aici o întreagă școală de călugări ucenici, traducători și copiști. Unele izvoare afirmă că el ar fi făcut traduceri și în limba română ; dar asemenea traduceri ale lui și ale ucenicilor săi nu au ajuns pînă la noi ca să ne putem încredința de exactitatea acestor afirmații, fiindcă manuscrisele rămase de la el au fost distruse de foc în anul 1862, cînd întreaga mănăstire a avut de suferit. Tot atunci s-a distrus și corespondența sa cu mitropoliții Gavril și Iacob Stamate. E foarte posibil ca unii din ucenicii lui care erau români și știau grecește și slavonește să fi făcut traduceri și în limba română. Fapt sigur este că sub îndrumarea lui Paisie se muncește intens la mănăstirea Neamțului, traducîndu-se și copiindu-se cărți slavonești. În biblioteca stareţului Paisie s-au găsit 276 de manuscrise, dintre care 44 au fost scrise de mîna lui[1]. Marea majoritate a lor sînt în limba slavă, căci Paisie și ucenicii săi reprezintă ultima încercare de a restabili prestigiul cărții slave în biserica românească. Traducerile făcute din grecește în slavonește erau verificate și cu traducerile mai vechi făcute la noi, așa că manuscrisele rămase de la Paisie și ucenicii săi reprezintă, pe de altă parte, și cele mai autentice texte teologice res-

[1] Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. IV, Op. cit., p. 283—284.

pective. În timpul egumenatului său de la Neamţ s-a lucrat atît de mult în privinţa traducerilor, încît se poate vorbi de o a doua epocă de înflorire a vieţii culturale de aici, după aceea a veacului al XV-lea şi al XVI-lea.

Din cataloagele mănăstirii Neamţ în care se găsesc înregistrate titlurile traducerilor din timpul lui Paisie, vedem că interesul lui merge către operele fundamentale ale literaturii patristice, fără să fie neglijate nici alte domenii. De aceea el a tradus şi acele cărţi al căror cuprins avea o finalitate morală superioară, apropiată de aceea pe care o urmărea Paisie. Astfel se explică traducerea de texte din literatura populară, din scritorii clasici greci, din filozofii antichităţii şi chiar de cărţi cu conţinut istoric[1].

În privinţa literaturii patristice s-au făcut traduceri din Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Ioan Hrisostom, Theodoret, Cyprian, Fericitul Augustin, Eusebiu al Cesareei, Ciril al Ierusalimului, Cassian, Efrem Sirul, Ignaţiu Teoforul, Simion noul teolog, Nil Pustnicul, Grigore de Nazians. Cărţile acestor autori bisericeşti cuprindeau, printre altele, şi învăţături referitoare la viaţa monahală.

Dintre cărţile populare s-au tradus şi s-au copiat aici : *Viaţa sfîntului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului, Alexandria, Esopia, Minunile Maicii Domnului, Hronograful sfîntului Dimitrie Rostovskii, Varlaam şi Ioasaf, Floarea darurilor* ş.a. Unele dintre aceste cărţi fac elogiul ascetismului, altele laudă înţelepciunea pusă în slujba binelui sau preamăresc actele de vitejie a căror finalitate morală aduce nemurirea celor ce le înfăptuiesc.

Din filozofii şi scriitorii clasici greci au fost traduse pagini care nu contraziceau învăţăturile bisericii în problemele ei fundamentale. În felul acesta s-au tradus texte din Aristofan, Aristoteles, Platon, Plutarh, Socrates etc.

Nu lipsesc nici manuscrise cu conţinut istoric, ca : *Viaţa sfîntului Nifon,* patriarhul Ţarigradului, copiat de Ruvim Eclisiarhul ; *Litopisiţii ţării,* scris în limba slavă veche, un litopis al lui Neculai Alexandru-vodă Mavrocordat ş.a.

Pentru nevoile traducătorilor şi copiştilor nu e de mirare că s-au copiat gramatici, lexicoane pentru diferite limbi, comentarii de cărţi religioase.

---

[1] Vezi şi excelenta sinteză despre activitatea de traducător a lui Paisie şi a ucenicilor săi, făcută de Dan Simonescu în articolul *Mănăstirea Neamţului ca focar de cultură,* apărut în „Studii şi cercetări istorice", an I, nr. 1, Iaşi, 1943.

Cea mai însemnată lucrare a lui Paisie se intitulează *Filocalia,* o traducere din grecește în slavonește. Ea reprezintă o culegere de texte religioase din părinții și scritorii bisericești și în special din marii asceți. Prima ediție a acestei cărți este din 1793, pe cînd trăia Paisie, iar a doua a apărut în 1822[1]. Tot de la el a rămas o *autobiografie* neterminată, remarcabilă prin sinceritatea povestirii vieții sale și prin istoricul mișcării monastice conduse de el. La acestea se adaugă corespondența cu monahii din mănăstirile rusești (referitoare la diferitele probleme ale vieții și învățăturii creștine) intitulată *Adunarea cuvintelor pentru ascultare,* corespondență care a fost tipărită la mănăstirea Neamț, în anul 1817.

Această activitate bogată în domeniul culturii l-a făcut pe Nicolae Iorga să-l numească pe Paisie „generalul copiștilor, al traducătorilor, izvoditorilor și tîlcuitorilor"[2].

Din cele relatate pînă aici ne dăm seama că Paisie Velicicovschi a fost o personalitate însemnată a culturii noastre feudale.

Manuscrisele sale și ale ucenicilor au circulat nu numai prin mănăstirile din cuprinsul țărilor românești, ci ele au fost cerute și de centrele monahale din Rusia, în special la Optina Pustînea, unde serveau ca unică literatură ascetică, pînă tîrziu, în veacul al XIX-lea. Viața nouă adoptată de mănăstirile de aici a avut un ecou în unele idei pe care le întîlnim la marii scriitori ruși Tolstoi și Dostoievski.

Paisianismul nu s-a destrămat o dată cu moartea starețului Velicicovschi. El a fost sprijinit în continuare atît de mitropolitul Veniamin Costache — în prima jumătate a veacului al XIX-lea —, cît și de mitropolitul Iosif Naniescu, în a doua jumătate a aceluiași veac (1875—1902).

În Țara Românească, paisianismul a prins rădăcini mai întîi la mănăstirile Cernica și Căldărușani, fiind adus de călugării nemțeni veniți aici. De acolo s-a întins la toate mănăstirile muntene, ca un curent nou în viața monahală din aceste părți. De la Căldărușani a ieșit mitropolitul de mai tîrziu al Țării Românești, Grigore al IV-lea, care a tradus în limba română și a tipărit cărțile privitoare la ascetism traduse de Paisie și ucenicii săi în limba slavă.

---

[1] Paul Mihail, *Starețul Paisie de la Neamț, înnoitorul monahismului,* Op. cit., p. 414.

[2] N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură,* Ediția a II-a, Op. cit., p. 44.

BIBLIOGRAFIE

Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958.
Istoria literaturii române, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964
Berechet Ştefan, *Autobiografia stareţului Paisie Velicicovschi*, Iaşi, 1918.
Cetfericov S., *Episcop Nicodem —Seminţe evanghelice pentru ogorul Domnului* vol. IX — Paisie, Editura Tip. Sf. Mănăstiri Neamţu, 1933.
Ciobanu Ştefan, *Istoria literaturii române vechi* (curs litografiat) vol. IV, [Bucureşti], Universitatea din Bucureşti, Facultatea de litere şi filozofie 1945/1946, p. 281—285.
Fecioru D., *Un catalog vechi de manuscrise şi cărţi ale bibliotecii Mănăstirii Neamţului*, în: „Biserica ortodoxă română" nr. 59/1941.
Iorga N., *Mănăstirea Neamţului. Viaţa călugărească şi munca pentru cultură*, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1925.
Mihail Paul, *Stareţul Paisie de la Neamţ, înnoitorul monahismului*, în: „Mitropolia Moldavei şi Sucevei", XXXVIII, nr. 5—6/1962, p. 409—416.
Popescu M. Nic., *160 de ani de la moartea stareţului Paisie Velicicovschi*, în: Mitropolia Olteniei", VII, 1—2, p. 41—47.
Simonescu Dan, *Mănăstirea Neamţului ca focar de cultură*, în „Studii şi cercetări istorice", Iaşi, I, 1, 1943.

MIHAIL STRELBIŢKI

Descendent dintr-o veche familie de gravori ruşi, de origine poloneză, Mihail Strelbiţchi s-a stabilit în Moldova înainte de 1756. A învăţat meşteşugul tipografiei, pe care l-a practicat în Iaşi şi în alte părţi, mai bine de 40 de ani. Era în acelaşi timp gravor şi legător de cărţi. Această ultimă îndeletnicire este atestată de faptul că în 1755 a legat în piele, la Putna, traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu intitulată *Apoftegmata*, după cum se menţionează în manuscrisul respectiv, care se păstrează la Biblioteca universitară „M. Eminescu" din Iaşi. Şi tot dintr-o însemnare de pe alt manuscris rămas de la Var-

tolomeu Măzăreanu aflăm că în 1768 a legat în piele *Ithica ieropolitică*[1].

Pentru serviciile aduse bisericii ca tipograf, gravor și mare meșter în legătoria de cărți, Gavril Callimachi, mitropolitul țării, îl face protopot în 1777 și econom în 1786. După 1791, Mihail Strelbițchi părăsește Iașul, stabilindu-se un timp la Dubăsari și Moghilev, unde se îndeletnicește în continuare cu tipăritul cărților. A păstrat și în această etapă a vieții sale legătura cu Moldova, căci în 1800, vizitînd Mănăstirea Neamțului, îi dărui o tipografie, pentru care a lăsat și doi călugări inițiați de el în meșteșugul respectiv. Din 1805 nu mai avem știri despre el.

Activitatea lui Mihail Strelbițchi este bogată. Nu se poate preciza însă care dintre lucrările ieșite din tipografia sa erau în același timp și traduceri făcute de el. Din monografia lui D. Dan reținem cîteva titluri din cărțile tipărite de el : un *Ceaslov* (Iași, 1772), un *Catavasier* (Iași, 1778), o *Psaltire* (Iași, 1784), un *Molitvenic* (Iași, 1785), un *Octoih* (Iași, 1786). La Dubăsari, a tipărit în 1794 un *Ceaslov*, iar la Moghilev, în 1796, o *Psaltire*. Observăm din această listă grija lui M. Strelbițchi de a înzestra bisericile moldovene cu cărțile de cult în limba română de care aveau nevoie. Această activitate se înscrie pe linia eforturilor de a se impune definitiv limba română în biserică. Faptul este cu atît mai important, dacă ne gîndim că domnitorii și vîrfurile clerului din epoca respectivă — fiind greci — militau pentru introducerea limbii grecești în biserică.

Alături de aceste cărți, el a tipărit și altele laice, dintre care menționăm *Curioznica* (Iași, 1785). Este tradusă din rusește, probabil după o versiune a cunoscutei opere a lui Lavater, *Physiognomische Fragmente* (Winthertur, 1774—1778), care a exercitat o mare influență asupra literaturii vremii. La aceasta se adaugă o *Alexandrie* (Moghilev, 1796) și probabil *Calendariu pe 112 ani*, una din primele publicații de acest gen, răspîndite la începutul secolului următor. A mai tipărit un *Trepetnic* (ruso-român), un manual de conversație (ruso-român) (Iași, 1789), un vocabular (ruso-român). Ultimele cărți sînt importante, fiind printre primele lucrări lexicografice tipărite ce apar la noi.

---

[1] Dimitrie Dan, *Protopopul Mihail Strelbițchi* (schiță biografică și bibliografică), Ediție separată din „Candela" 1912 și *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu*, Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXXIII, București, 1911, p. 11.

[2] Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, (curs litografiat) [București], Universitatea din București, Facultatea de litere și filozofie, 1945/46, p. 301.

BIBLIOGRAFIE

Istoria literaturii române. Vol. I, București, Editura Academiei, 1964, p. 718—720.
Ciobanu Șt., *Istoria literaturii române vechi,* (curs litografiat) vol. IV, București, Universitatea din București, Facultatea de litere și filozofie, Vol. IV 1945/46, p. 300—301.
Dan Dimitrie, *Protopopul Mihail Strelbițki* (schiță biografică și bibliografică), Cernăuți, 1912.

IACOV I PUTNEANUL

După însemnările păstrate în scriptele mănăstirii Putna, Iacov I Putneanul s-a născut la 20 ianuarie 1719[1]. A intrat în monahism la 24 martie 1731 și la 2 iunie 1736 a fost făcut ieromonah. Pentru merite personale, la 15 ianuarie 1744 este ales egumen al mănăstirii Putna, apoi la 11 august 1745, în vîrstă de numai 26 de ani, episcop de Rădúți; la 13 noiembrie 1750 devine mitropolit al Moldovei. Înscăunarea lui însemna revenirea la tradiția moldovenească a alegerii ierarhilor numai dintre autohtoni. Cel care o călcase fusese Constantin Mavrocordat, în 1741, cînd impusese în postul de conducător al bisericii din Moldova pe grecul Nechifor, fost dascăl în casa domnească. Numirea acestuia a produs nemulțumiri în rîndurile boierimii și ale poporului în general, deoarece folosirea limbii române în biserică era din nou amenințată. Domnitorii fanarioți și prelații greci sprijineau introducerea limbii grecești în biserica românească, invocînd tradiția dependenței acesteia de patriarhia din Constantinopol. Pentru a împiedica pe viitor un asemenea abuz, Iacov I Putneanul a convocat un sobor de clerici la 1 ianuarie 1752, hotărînd respectarea obiceiului pămîntului cu privire la alegerea episcopilor și a mitropoliților. Hotărîrea soborului nu a avut nici o putere, căci în vara anului 1760 mitropolitul este silit de domnitorul fanariot de atunci să demisioneze, iar în locul său este numit mitropolit fratele voievodului,

[1] Un documentat studiu despre viața și activitatea mitropolitului Iacov I. Putneanul a publicat N. Grigoraș, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei" : XXXIV nr. 9—10/1958, p. 791—810.

grec de origine. O asemenea schimbare era posibilă şi datorită faptului că boierii de divan erau greci şi-şi apărau în mod firesc, interesele. Înlăturarea mitropolitului s-a făcut în împrejurări tragice pentru țărănime. Cîteva mii de țărani şi de orăşeni de la periferia Iaşului s-au adunat „în tîrgul de afară“ să ceară desființarea văcăritului, cel mai greu bir care a apăsat pe umerii poporului nostru. De la locul adunării, mulțimea a intrat pe ulițele oraşului îndreptîndu-se spre curtea domnească. A ajuns aici, a forțat porțile şi au intrat. Mitropolitul Iacov I Putneanul şi alți boieri din divan au sprijinit doleanțele poporului. Domnitorul Constantin Racoviță (1756—1757) hotărăşte desființarea văcăritului. În acest scop au fost chemați la mitropolie țărani din diferite regiuni ale țării, într-o zi de sărbătoare. După terminarea serviciului religios, întreaga adunare a ascultat „afurisenia“ mitropolitului asupra aceluia care ar mai introduce acest bir. Poporul, recunoscător mitropolitului, a consemnat faptul într-un distih: „Iacov mitropolitul / Ce a legat văcăritul“[1]. Urmaşul lui Racoviță în scaun, Scarlat Ghica (1757—1758), încearcă să reintroducă birul suspendat, însă numai cu consimțămîntul mitropolitului, care urma să dea dezlegare în acest sens. Mitropolitul s-a opus, răspunzînd că „mai de grabă depun cîrja decît să calc jurămîntul pronunțat chiar de mine“[2]. Viitorul domnitor, Ioan Teodor Callimachi (1758—1761), reîncepe în acelaşi scop presiunile asupra mitropolitului. Neavînd nici un sprijin din vreo parte şi nevoind să-şi calce jurămîntul făcut, mitropolitul îşi părăseşte scaunul, demisionînd. În ziua în care el se despărțea atît de puținii boieri ce fuseseră de partea lui cît şi de poporul împovărat, „este petrecut de aceştia cu lacrimi în ochi“. Noul mitropolit, Grigore Tesalonicul, grec, fratele domnitorului, a dezlegat pe vodă şi divanul de jurămîntul făcut[3].

Depunînd cîrja — semnul puterii — Iacov I se retrage la mănăstirea Putna în vara anului 1760, unde a trăit pînă la 15 mai 1778, în care timp nu a schițat nici un protest şi nu a adresat nici o rugăminte cuiva spre a-l reabilita. A fost înmormîntat în tinda bisericii. Pe piatra de pe mormînt este consemnat faptul că „a fost înnoitorul mănăstirii“. Vartolomeu Măzăreanul, contemporan cu mitropolitul, subliniază, în monografia sa închinată mănăstirii Putna, că Iacov I este acela care a refăcut ctitoria lui Ştefan cel Mare, ruinată în urma cu-

[1] M e l c h i s e d e k, *Chronica Huşilor şi a episcopiei cu asemenea numire...* Bucureşti, Tipografia C. A. Rosetti, 1869, p. 77—78.

[2] În *Pseudo-Enache Kogălniceanu* se povestesc pe larg evenimentele (Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...* Tom. III, Op. cit., p. 232).

[3] *Op. cit.*, p. 239—242.

grec de origine. O asemenea schimbare era posibilă şi datorită faptului că boierii de divan erau greci şi-şi apărau în mod firesc, interesele. Înlăturarea mitropolitului s-a făcut în împrejurări tragice pentru țărănime. Cîteva mii de țărani şi de orăşeni de la periferia Iaşului s-au adunat „în tîrgul de afară" să ceară desființarea văcăritului, cel mai greu bir care a apăsat pe umerii poporului nostru. De la locul adunării, mulțimea a intrat pe ulițele oraşului îndreptîndu-se spre curtea domnească. A ajuns aici, a forțat porțile şi au intrat. Mitropolitul Iacov I Putneanul şi alți boieri din divan au sprijinit doleanțele poporului. Domnitorul Constantin Racoviță (1756—1757) hotărăşte desființarea văcăritului. În acest scop au fost chemați la mitropolie țărani din diferite regiuni ale țării, într-o zi de sărbătoare. După terminarea serviciului religios, întreaga adunare a ascultat „afurisenia" mitropolitului asupra aceluia care ar mai introduce acest bir. Poporul, recunoscător mitropolitului, a consemnat faptul într-un distih: „Iacov mitropolitul / Ce a legat văcăritul"[1]. Urmaşul lui Racoviță în scaun, Scarlat Ghica (1757—1758), încearcă să reintroducă birul suspendat, însă numai cu consimțămîntul mitropolitului, care urma să dea dezlegare în acest sens. Mitropolitul s-a opus, răspunzînd că „mai de grabă depun cîrja decît să calc jurămîntul pronunțat chiar de mine"[2]. Viitorul domnitor, Ioan Teodor Callimachi (1758—1761), reîncepe în acelaşi scop presiunile asupra mitropolitului. Neavînd nici un sprijin din vreo parte şi nevoind să-şi calce jurămîntul făcut, mitropolitul îşi părăseşte scaunul, demisionînd. În ziua în care el se despărțea atît de puținii boieri ce fuseseră de partea lui cît şi de poporul împovărat, „este petrecut de aceştia cu lacrimi în ochi". Noul mitropolit, Grigore Tesalonicul, grec, fratele domnitorului, a dezlegat pe vodă şi divanul de jurămîntul făcut[3].

Depunînd cîrja — semnul puterii — Iacov I se retrage la mănăstirea Putna în vara anului 1760, unde a trăit pînă la 15 mai 1778, în care timp nu a schițat nici un protest şi nu a adresat nici o rugăminte cuiva spre a-l reabilita. A fost înmormîntat în tinda bisericii. Pe piatra de pe mormînt este consemnat faptul că „a fost înnoitorul mănăstirii". Vartolomeu Măzăreanul, contemporan cu mitropolitul, subliniază, în monografia sa închinată mănăstirii Putna, că Iacov I este acela care a refăcut ctitoria lui Ştefan cel Mare, ruinată în urma cu-

---

[1] Melchisedek, *Chronica Huşilor şi a episcopiei cu asemenea numire...* Bucureşti, Tipografia C. A. Rosetti, 1869, p. 77—78.

[2] În *Pseudo-Enachè Kogălniceanu* se povestesc pe larg evenimentele (Michail Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei...* Tom. III, Op. cit., p. 232).

[3] *Op. cit.*, p. 239—242.

tremurului din 1739. Punînd la contribuţie întreaga sa agoniseală din vremea cînd era mitropolit, folosind şi daniile care i s-au oferit de către episcopii de Rădăuţi şi Roman, ex-mitropolitul Iacov I restaură mănăstirea, devenind al treilea ctitor al ei după Ştefan cel Mare (1466) şi Gheorghe Ştefan (1657).

Ceea ce face ca numele lui Iacov I Putneanul să fie luat în considerație în istoria culturii româneşti sînt preocupările sale de a sprijini dezvoltarea şcolilor populare, de a alcătui manuale pentru elevii acestora, precum şi stăruinţa sa de a sprijini prin tipărituri triumful definitiv al limbii române în biserică.

La mijlocul veacului al XVIII-lea existau preocupări în legătură cu înfiinţarea unor şcoli în Moldova. Ioan Neculce menţionează în cronica sa că domnitorul Constantin Mavrocordat, în a doua domnie (octombrie 1742 — iulie 1743) s-a interesat de organizarea unor asemenea şcoli. „Au întărit şcolile latineşti şi sloveneşti. Au mai făcut şcoli de învăţătură şi latineşti şi arăpeşti, şi au dat ştire tuturor mazililor, în toată ţara, ca să-şi aducă copii la învăţătură la şcoală, ca să înveţe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să se afle oameni învăţaţi şi în pămîntul nostru al Moldovii, precum sînt şi printr-alte ţări şi părţi[1].

Constantin Mavrocordat a asigurat şi plata dascălilor care predau în ele. Asemenea instituţii funcţionau în Iaşi pe lîngă biserica „Sfîntul Nicolae domnesc", „Sfînta Vineri", „Sfîntul Sava", iar în restul ţării pe lîngă fiecare episcopie. Un merit deosebit în organizarea şcolilor l-a avut şi domnitorul Grigore Ghica, ajutat de mitropolitul Nichifor[2].

Ajungînd mitropolit, Iacov I Putneanul a sprijinit dezvoltarea acestor şcoli, alcătuind pentru elevii lor manuale. Astfel, în anul 1775 „a redactat şi tipărit" un abecedar în limba română cu titlul „Bucvar sau începere de învăţătură celor ce vor să înveţe carte cu slove slavoneşti, tipărit acum, întîi, cu porunca Prea Sfinţitului Mitropolit al Moldovei Iacov, în sfinţita mitropolie, în Iaşi, 1755". În „Predoslovia căre bunii credincioşi părinţi..." el arată importanţa cărţii. „Văzînd copii lipsiţi de hrana ce li se cădea, bolind de lipsa învăţăturii, am dat în tipar această cărţulie, începînd de la azbuchi, cu toată orînduiala"[3].

---

[1] I. Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei*. Ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955, p. 403—404.

[2] N. Grigoraş, *Figuri din viaţa bisericească a Moldovei, Mitropolitul Iacov I. Putneanul*, Op. cit., p. 802 ; N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, vol. II, Bucureşti, Editura Librăriei Pavel Suru, 1928, p. 592.

[3] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, Tom II, Op. cit., p. 130—131.

Abecedarul acesta a avut un rol însemnat în viața școlii românești, înlocuind abecedarele grecești ale timpului. Mai tîrziu a fost reeditat, semn că el corespundea nevoilor vremii[1].

Și în alte scrieri, Iacov I Putneanul îndemna pe părinți să se îngrijească de educația și instrucția copiilor. În prefața cărții *Cereasca floare*, tipărită în 1756, el socotește învățătura „ca lumina trupului care duce la înălțarea firii omenești"[1].

În privința grijii pentru dezvoltarea școlii poporului, activitatea sa se împletește cu acea a lui Vartolomeu Măzăreanul. În vremea acestor doi vrednici cărturari își desfășurau activitatea la Putna două școli. Una era destinată sătenilor și călugărilor din obștea mănăstirii. În ea se învățau „buchiile" și psaltichia, adică : cititul, scrisul, cîntările și slujba bisericească. Dintre absolvenții ei se recrutau pisarii de care avea nevoie administrația de stat. Restul elevilor era format din călugării care-și căpătau cultura necesară îndeletnicirii lor. În *„școala înaltă"* sau „școala cea mare", zisă „duhovnicească" — înființată în 1774[2], se predau discipline la nivelul învățămîntului superior. Ea avea menirea să pregătească pe viitorii clerici care urcau în ierarhia bisericească, pe cărturarii mănăstirești, pe logofeții cancelariilor domnești. Obiectele de învățămînt erau numeroase și variate. Pe lîngă cele teologice se predau obiecte laice, ca : filozofia, retorica, istoria, geografia, matematica (în limba română), alături de slavona veche și rusa.

Ceea ce îl apropie pe Iacov I Putneanul de Dosoftei este în special lupta pentru folosirea limbii române în biserică. El s-a declarat adversar înverșunat împotriva tendințelor domnitorilor fanarioți și ale uneltelor acestora, care voiau să impună bisericii moldovene limba grecească drept limbă a cultului. Așa se explică stăruința sa neîntreruptă de a tipări cît mai multe cărți de cult în limba română. În marea lor majoritate, acestea erau traduse de el și imprimate cu cheltuiala sa. Folosind *„Bibliografia românească veche"* (vol. II, p. 119—145), menționăm o parte din cărțile tipărite de Iacov I Putneanul, în tipografia lui Duca Sotirovici și a mitropoliei Moldovei, întemeiată în 1753. Totodată, vor fi evidențiate și unele idei înaintate din prefețele acestor cărți.

---

[1] N. Grigoraș, *Figuri din viața bisericească a Moldovei, Mitropolitul Iacov Putneanul*, Op. cit., p. 802.

[2] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*. Tom II, Op. cit., p. 140—141.

[3] Epifanie Cozărescu, *Arhimandritul Vartolomei Putneanul*, în : „Mitropolia Moldaviei și Sucevei", XXXVIII, nr. 3—4, 1962, p. 193—202. *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu*, Extras din Analele Acad. Române, seria II, Tom XXXIII, Memoriile secțiunii literare, București, Socec, Sfetea, Libr. naț., 1911.

În 1751 a tipărit cu cheltuiala sa *Sinopsis*, adică *Adunarea celor șapte taine și a celor șapte laude a sfintei biserici și canoane din sfînta pravilă ce sînt trebuincioase în taină duhovniciei*[1]. În prefață, el îndeamnă pe preoți să se ostenească în îndeplinirea datoriilor pe care le au ca slujitori ai bisericii : „Să lăsați toate pricinile într-o parte, căci sînt deșertăciuni ; să nu vă dați la lenevie și siliți-vă în tot chipul să fiți în folosul norodului". În 1752, tipărește *Tîrnosanie*, tradusă din grecește, cu toată osîrdia și cheltuiala sa, iar în 1753 *Penticostarul*, care cuprinde slujba în biserică din ziua învierii pînă la Duminica tuturor sfinților. Pe verso-ul foii de titlu se găsesc 14 versuri închinate domnitorului Constantin Racoviță, unele dintre ele remarcabile pentru cursivitatea lor :

„Bourul luminat stema țării însemnează
Și neamul vechilor Racovițești domnie le adeverează".

Foia următoare cuprinde prefața scrisă de mitropolit, în care-și mărturisește interesul pentru tipărirea cărților bisericești în limba română, spre a fi de folos preoților și obștii creștinilor : „Pentru aceea și noi cu multă căldură și cu dragoste din tot sufletul, nu puțină grijă avem, nici am contenit a nu ne sili să scoatem această lucrare pentru a lumina și împodobi sufletește turma cea cuvîntătoare ce ni s-a încredințat spre conducere"[2]. În 1754 a tipărit cu cheltuiala sa un *Molitvenic*. Pe verso-ul foii de titlu se află șase stihuri închinate domnitorului Ion Matei Ghica-vodă, din care cităm :

„Măria Sa Ghica cel de bună viță
Păzească-l Domnul cu multă biruință,
Țara bine în pace să o domnească
Și pe vrășmașii săi pururea să-i biruiască".

În 1755, scoate, tot cu cheltuiala sa, *Antologhion*, „ce se zice Floarea cuvintelor și care cuprinde întru sine toată slujba praznicelor dumnezeiești și a tuturor sfinților de peste tot anul". Pe verso-ul paginii de titlu sînt douăsprezece versuri închinate tot lui Ion Matei Ghica, „cu drepturi egale de domnie atît în Țara Românească, cît și în Moldova", dintre care reținem ultimele stihuri, asemănătoare ca factură cu cele din *Molitvenic :*

---

[1] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, Tom II, Op. cit., p. 119.
[2] Ibid, p. 125.

„Patria sa cu norocire să o stăpînească
Şi pe vrăjmaşii văzuţi şi nevăzuţi pururea să-i biruiască".

În lunga prefaţă cu care însoţeşte cartea aduce multe laude domnitorului „Io Matei Ghica-Voevod", într-o limbă aleasă cu imagini poetice bine alese. Tot în prefaţă, mitropolitul îşi manifestă intenţia de a scoate cărţi în limba română, „singura înţeleasă de preoţi şi popor, căci atunci erau şi cărţi slavoneşti şi greceşti, dar pe acestea preoţii nu le înţeleg"[1]. Tot în 1755, a mai tipărit *Alfavita sufletească pentru folosul de obşte*, iar în 1757 *Apostolul*, tot cu cheltuiala sa. Şi aici găsim 14 stihuri închinate stemei ţării, în care face urări domnitorului „Io Constantin Mihai Racoviţă" :

„Să-l întărească minunat în domnie slăvită,
Cu pace, cu linişte şi în viaţă norocită.
Patria cu bună nărocire să o stăpînească,
Spre vrăjmaşii săi pururea să-i biruiască".

În 1757, publică *Sinopsis, adică adunare de multe învăţături care acum întîi s-au tipărit întru acest chip*. Este o carte normativă în legătură „cu felul cum se cade şi este dator preotul şi diaconul a săvîrşi slujba în biserică, mai ales liturghia". În cuprinsul ei este explicat decalogul, se comentează unele superstiţii care contravin dogmelor bisericii etc. În *Învăţătură pentru ca să-şi dea fieştecare om feciorii la carte* este subliniată atît încrederea mitropolitului în folosul cărţii, cît şi îndemnul către popor de a se lumina pin carte. Tot în 1757 a mai tipărit o *Psaltire*. În 1758 „an de grea cumpănă pentru Moldova, jefuită şi distrusă de tătari", nu s-a tipărit nimic[2]. În 1759, apar două cărţi : *Despre lemnul sfintei cruci* şi *Liturghie*. Ultima dintre acestea cuprinde 10 versuri închinate stemei Moldovei, în care face urări de domnie lungă şi fericită lui „Io Teodor-voevod" :

„Păzeşte-l în pace cu sănătate, cu viaţă fericită
Întru al Moldovei prea înălţat scaun cu domnie slăvită".

Pe lîngă cărţile traduse şi tipărite de el, Iacov I Putneanul a îndemnat şi pe unii din ucenicii săi să traducă în limba română şi alte cărţi trebuitoare clerului. Astfel, Evloghie, „dascălul slavonesc", a tradus în limba slavă „vieţile sfinţilor pe lunile septembrie, octombrie,

[1] Ibid, p. 129.
[2] N. Grigoraş, *Figuri din viaţa bisericească a Moldovei, Mitropolitul Iacov I. Putneanul*, Op. cit., p. 805.

martie, aprilie și mai". Pe tomul privind viețile sfinților din luna septembrie și mai, dascălul slavonesc a notat că s-a tălmăcit această carte „din porunca și cu cheltuiala mitropolitului Iacov", în 1755 și respectiv în 1760[1].

Iacov I Putneanul „a alcătuit primul pomelnic al mitropoliților Moldovei, după documentele mitropoliei și informațiile pe care le-a putut culege pe alte căi"[2].

Figură distinsă a culturii moldovene din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Iacov I rămîne în memoria posterității printr-o serie de fapte vrednice de reținut. A luptat, alături de țărănime, împotriva stăpînirii vremii, pentru îmbunătățirea situației acesteia. Faptul că a demisionat din funcția pe care o avea în semn de protest împotriva celor care voiau să împileze pe țărani este o dovadă a patriotismului său. Prin cărțile tipărite în limba română a înfrînt voința domnitorilor fanarioți de a introduce limba greacă în biserică. Tot el a dat semnalul luptei împotriva obiceiului de a pune greci în cele mai înalte posturi ale ierarhiei clericale. De asemenea, a sprijinit școlile existente, contribuind la crearea unor cărturari autohtoni, care au continuat lupta pentru triumful limbii române în biserică și în cancelaria de stat.

[1] Ibid, p. 806.
[2] Ibid.

BIBLIOGRAFIE

D a n D i m i t r i e, *Cronica Episcopiei de Rădăuți.* Viena, Editura fondului religionar gr. ov. al Bucovinei în Cernăuți, 1912.

E f t i m i e V., *Viața și activitatea mitropolitului Moldovei, Iacov I Putneanul,* București, 1900.

G r i g o r a ș N., *Figuri din viața bisericească a Moldovei, Mitropolitul Iacov I Putneanul* (20 ianuarie 1719 — 15 mai 1778). În: „Mitropolia Moldavei și Sucevei", XXXIV nr. 9—10/1958, p. 791—810.

I o r g a N., *Istoria bisericii române.* Vol. II, Vălenii-de-Munte, 1909.

R e z u ș P e t r u, *În legătură cu academia duhovnicească de la mănăstirea Putna.* În: „Mitropolia Moldavei și Sucevei" XXXI serie nouă nr. 9/1955, p. 496—500.

VARTOLOMEU MĂZĂREANUL

Un sprijinitor devotat al activității lui Iacov I Putneanul a fost Vartolomeu Măzăreanul, arhimandrit al mănăstirii Putna.

S-a născut probabil în anul 1710, prin părțile Cîmpulungului-Moldovenesc. Alți cercetători dau ca dată probabilă a nașterii 1720—1725. De tînăr a intrat în monahism la mănăstirea Putna, fiind pe rînd ucenicul viitorilor episcopi de Rădăuți și mitropoliți ai Moldovei : Antonie și Iacov I Putneanul, care au plecat de la aceeași mănăstire. Admițînd că este originar din părțile Cîmpulungului-Moldovenesc, ne explicăm de unde cunoaște limba rusă, pe care o va folosi în misiunile în Rusia și la îmbogățirea literaturii religioase a vremii, cu multe traduceri din această limbă. Cîmpulungul era în vecinătatea ținuturilor cu populații care vorbeau limba ucrainiană[1]. Cunoașterea limbii ruse îi va hotărî orientarea cărturărească[2].

Aici, la Putna, unde era tradiția unei culturi slave, el și-a asimilat o bogată informație teologică, în școala mănăstirească reorganizată de mitropolitul Iacov I Putneanul după modelul Academiei teologice din Kiev. În 1750, cînd Iacov I ajunge mitropolit, Vartolomeu Măzăreanul este numit egumenul mănăstirii și conducătorul școlii de aici (în curînd va deveni și arhimandrit). În această calitate, el însuși a dobîndit bogate cunoștințe teologice și laice, care se reflectă în numeroasele lui scrieri.

În 1757, Iacov I Putneanul îl trimite împreună cu alți doi monahi în Rusia după ajutoare pentru călugării de la Putna. La Kiev a vizitat celebra lavră Pecerska. La întoarcere a adus icoane și cărți rusești pe care voia să le traducă pentru nevoile preoților și monahilor[3]. Avînd în vedere rodnica sa activitate, mitropolitul Iacov îl onorează cu dretpul de a purta mitra și cîrja arhierească în timpul slujbelor în incinta mănăstirii, iar Academia teologică din Kiev, apreciindu-i cultura, îl numește membru onorific al ei[4]. În 1768 este trecut egu-

[1] Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul,* Extras din „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii literare, seria II, Tom XXXIII, București, Socec, Sfetea, libr, naț. 1911, p. 243—345.

[2] Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi* (curs litografiat) vol. IV, București, Universitatea din București Facultatea de litere și filozofie, 1945/46, p. 291.

[3] Nicolae Iorga spunea în *Istoria literaturii românești* (vol. II, București, p. 597) că a adus 86 de icoane, 2 prapuri, odăjdii și cărți rusești și slavone.

[4] Într-un act din 1778, Măzăreanul se numește „mădular al Academiei teologice din Kiev". De aici nu rezultă că și-ar fi făcut studiile la Academia din Kiev, întrucît absolvenții acestei școli nu purtau titlul de membru („mădular") al ei (St. Ciobanu op. cit., p. 287 și V. A. Urechia *Istoria școalelor de la 1800—1864* vol. IV, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 32).

men la mănăstirea Solca, pe care o găsi în neorînduială. În 1769, împreună cu alte fețe bisericești și laice moldovene și muntene pleacă în solie la Petersburg[1]. Delegația a avut ocazia să viziteze timp îndelungat măreața capitală a Rusiei din acea vreme, fiindcă a ajuns acolo la 9 martie 1770 și a stat pînă la 27 iulie. Această călătorie ne-a rămas sub forma unor *scurte descrieri*, în care sînt consemnate impresiile produse de vizitarea muzeelor, a curții împărătești, a bisericilor și mănăstirilor extrem de bogate din acest monumental oraș. La întoarcere, țarina și căpeteniile bisericii au dăruit lui Măzăreanul o luxoasă evanghelie, 37 de cărți rusești și slavonești și strălucite odăjdii.

Cărțile cu conținut felurit vor fi traduse pentru nevoile bisericii, iar odăjdiile au fost folosite drept modele în atelierele monahale.

Întors din Rusia, în toamna anului 1770 a continuat să rămînă egumen la Solca pînă în 1774. Mai bine de un an vizitează școlile din Bucovina, ajungînd și la Iași, apoi ia din nou conducerea școlii de la Putna. Îndrăgostit de frumusețile văzute la Petersburg, impresionat de nivelul teologic ridicat al clericilor cunoscuți aici și la Kiev, el introduce în școală predarea limbii ruse, pentru ca elevii să poată folosi literatura teologică scrisă în această limbă. La această școală era ajutat de un dascăl, Ilarion, care învățase la Patmos. Ca un om învățat ce era, Măzăreanul primi titlul de „îndreptător al școalelor domnești, episcopești și mănăstirești a Moldovei". Era un fel de inspector general al școlilor din Bucovina, titlu păstrat atît înainte cît și după anexarea Bucovinei de către Habsburgi.

În 1778 moare Iacov I Putneanul și cu el se stinge încet și școala pe care o slujiseră în mod egal atît mitropolitul, cît și sfetnicul său apropiat Vartolomeu Măzăreanul.[1]

---

[1] Din delegație făceau parte: Inochentie, episcopul de Huși; Vartolomeu Măzăreanul, egumenul Solcăi; Benedict, egumenul Moldoviței, și Ienachi Milo, biv vel spătar (N. Iorga, op. cit., p. 598, nota 1).

[2] Dimitrie Dan, în monografia „*Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul* (p. 6/248), crede că la întoarcerea în Putna (către octombrie 1776) din vizita făcută instituțiilor de învățămînt de la mănăstirile din Bucovina, a deschis aici două școli: una „pregătitoare" pentru copiii sătenilor din Putna și alta „mai înaltă" pentru candidații la preoție și logofeție.

Școala s-a menținut numai în timpul vieții lui Vartolomeu Măzăreanul și a protectorului său Iacov I. Putneanul. După moartea lor, școala și-a încetat activitatea (Ilarion din Patmos, colaboratorul lui Măzăreanul, a trecut la mănăstirea Neamț, unde se găsea la 1782. Acest dascăl Ilarion, temîndu-se de noua stăpînire — după 1775 a părăsit școala putneană, trecînd peste „cordon" (Isidor Onciul, *„Ceva despre mersul și dezvoltămîntul culturei teologice și clericale"*. În: „Candela" an. II, nr. 1, 1883, p. 22).

Epifanie Cozărescu, în *Arhimandritul Vartolomeu Putneanul* („Mitropolia Moldavei și Sucevei, XXXVIII, nr. 3—4, 1962, p. 193) prezintă date mult mai

La 1 ianuarie 1779, acesta își socotește încheiată activitatea la Putna. Lasă prin testament mănăstirii și unor frați din obștea ei întreaga sa avere agonisită și trece în Moldova. De aici înainte nu se mai știe nimic precis despre el.[1]

Scrierile lui Vartolomeu Măzăreanul. Inventarierea lucrărilor originale, traduse sau compilate, atribuite lui Vartolomeu Măzăreanul ne pune în fața unei activități impresionante, care-i dă dreptul să fie socotit cel mai productiv scriitor bisericesc român. Scrierile sale se grupează pe domenii variate.

O primă categorie o reprezintă cărțile bisericești de cult sau de doctrină.

---

complete despre aceste două școli : „În vremea mitropolitului Iacov I. Putneanul și a arhimandritului Vartolomeu Măzăreanul erau două școli : *școala cea mică*, unde se făcea un învățămînt monahal elementar, la care se inițiau aproape toți călugării din obștea putneană, dimpreună cu copii de săteni, spre a deprinde buchiile și psaltichia. Pe lîngă aceasta mai era și *școala cea mare*, zisă *duhovnicească* înființată în 1774. Aici, se făcea un învățămînt superior. Pe lîngă disciplinele religioase se predau și obiecte laice, precum : istoria, geografia, matematica, filozofia și retorica ; apoi slavona veche, rusa și elina. Această școală avea menirea să formeze pe viitorii preoți, pe cărturarii mănăstirești, ca și pe logofeții necesari la cancelariile domniei".

[1] V. A. Urechiă, în *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul* — notiță biografică — (Analele Academiei Române, secția istorie, vol. X, seria II, 1888, p. 183—233) și N. Iorga, în *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul*, în *Istoria învățămîntului românesc* (București, 1928, p. 129) și în *Istoria bisericii române* (vol. II, București, 1932, p. 175—176) presupunînd că Vartolomeu Măzăreanul, a fost egumen al mănăstirilor Putna și Solca și Vartolomeu Putneanul, fost egumen la mănăstirea Precista din Roman, sînt una și aceeași persoană, venită la mănăstirea din Roman după 1775, cînd o întreagă pleiadă de călugări bucovineni roiră dincoace de „Cordun", au crezut că au murit la Roman, la mănăstirea Precista. Părerea aceasta a fost adoptată și în *Istoria bisericii române* (vol. II, București, 1958, p. 296) și de Petru Rezus, în Din istoria învățămîntului teologic în Moldova de nord. Școala duhovnicească de la Putna, („Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 1—2, 1961, p. 22), Dimitrie Dan în *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul*, schiță biografică și bibliografică (Analele Academiei Românești, seria II, tom XXXIII, mem. secț. lit. București, 1911, p. 7/249) combătînd părerea lui V. A. Urechiă și N. Iorga, fără a-și baza concluziile pe o documentație temeinică susține că a murit între anii 1780 și 1782, la Putna.

Epifanie Cozărescu în *Arhimandritul Vartolomeu Putneanul* (op. cit., p. 197) arată că, cercetînd variate documente, a ajuns la următoarea concluzie : ,Vartolomeu Măzăreanul nu a fost niciodată egumen la Roman și nici nu e tot una cu Vartolomeu Putneanul care a fost în adevăr egumen la Roman". În același articol (p. 199) adaugă : „Mai apropiată de adevăr este presupunerea că arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul a părăsit mănăstirea Putna la o dată mult după 1 ianuarie 1779, dar necunoscută nouă și că nu a venit la mănăstirea Precista din Roman, ci s-a așezat la mănăstirea Neamț, unitate independentă și cu veche tradiție culturală, mai propice activității cărturărești decît mănăstirea Precista. Acolo ar trebui să se caute ștela funerară". Această părere bazată pe o documentație bogată, trebuie reținută.

Amintim în primul rînd traducerea din ruseşte a *Liturghiei arhiereşti* şi a *Trebnicului*, vechea carte de rugăciuni pentru diferite împrejurări (molitve) din 1646, a lui Petru Movilă. Îndată după sosirea sa în Petersburg, în martie 1770, începe traducerea liturghiei arhiereşti, pe care a terminat-o în timpul celor 5 luni de şedere în Rusia. La sfîrşitul cărţii apare o notiţă care se referă la împrejurările ce au determinat traducerea ei. Un alt manuscris din această categorie cuprinde predici (Cuvinte bisericeşti la diferite sărbători). Lista lucrărilor se continuă cu traducerea *Leastviţei* sau *Scara virtuţilor* a Sfîntului Ioan Scărarul. Poate că nu cunoştea traducerea lui Varlaam, căci nu o menţionează. Redacţia lui Măzăreanu este „cea mai clară şi mai nouă ca limbă" dintre toate traducerile acestei cărţi[1]. Manuscrisul Leastviţei Sfîntului Ion Scăriaşul poartă ca dată a traducerii lui, 2 ianuarie 1766, tradusă fiind după cum arată prefaţa, pe „slovenie, spre folosul sufletesc al călugărilor şi al tuturor pravoslavnicilor creştini", la cerera ieromonahului „Varlaam ot Bisericani". Într-o notiţă din carte mai aflăm: „Această carte a sfîntului nostru Scărieşul am făcut-o eu smeritul cu toată cheltuiala mea şi am dăruit-o sfintei mănăstiri Bisericani întru pomenirea mea şi a părinţilor mei". Iar mai departe se specifică: „Cartea aceasta să fie de cetit părinţilor de la numita mănăstire, însă numai în lăuntrul mănăstirii, iară de a îndrăzni cineva s-o scoată din mănăstire, unuia ca acela să-i fie pîrîşe Maica Precista la straşnica judecată"[2]. Cu alte cuvinte, cartea nu trebuie să ajungă în mînile mirenilor, pentru ca aceştia să nu cunoască contrastul dintre ţinuta morală a călugărilor vremii şi înălţimea morală care li se cerea după canoanele bisericii. Traducerea lui Măzăreanu urmărea în ultimă instanţă ridicarea prestigiului clerului şi implicit a instituţiei pe care o reprezenta. În 1764 scoate *Ithica ieropolitică*, pe care o va lega în piele Mihail Strelbiţchi tot aici la Putna, în 1768. În prefaţa cărţii se spune: „Cu multă osîrdie am scris şi am tălmăcit această carte Ithica ieropolitică. Tuturor cui i se va întîmpla să citească pe această carte, cu toată smerenia şi cu toată umilinţa mă rog, aflînd greşeală în cuvinte sau în orice, cu duhul blîndeţelor să îndreptaţi iară pe mine păcătosul să mă ieraţi, fiindcă deodată am şi tălmăcit-o am şi scris-o şi poate ar fi greşale. Îndreptaţi fraţilor şi mă iertaţi"[3]. Din această invitaţie către cititor desprindem uşurinţa — în sensul bun al cuvîntului —

[1] Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, (curs litografiat), vol. IV, op. cit., p. 294.
[2] Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul*, Op. cit., p. 23/265.
[3] Dimitrie Dan, Ibid, p. 20/262 şi 21/263.

cu care lucra Măzăreanul, ceea ce şi explică numărul mare de manuscrise rămase de la el.

Urmează apoi *Învăţătura dulce sau livada înflorită,* tradusă la Solca, în 1770. Ea reprezintă o culegere din „cărţile proorocilor, apostolilor şi ale părinţilor bisericii". În biblioteca mănăstirii Secu se află un alt manuscris al lui Vartolomeu Măzăreanul, care cuprinde o *Panahidă* „tălmăcită de pe slovonie", scrisă caligrafic în chirilică. Manuscrisul a fost studiat de Scarlat Porcescu în articolul „Un manuscris al arhimandritului cărturar Vartolomeu Măzăreanul în biblioteca Mînăstirii Secul"[1]. Este interesantă din punctul de vedere al limbii literare, prin topica apropiată de limbajul popular, paralel cu folosirea unui vocabular ce conţine multe slavonisme şi grecisme frecvente în vremea respectivă.

Acestor manuscrise li se adaugă altele, care circulau din mănăstire în mănăstire. Ele erau cărţi de ritual ce au contribuit la impunerea limbii române în biserică.

O altă categorie de cărţi o formează *legendele hagiografice*. Dintre ele menţionăm : *Cartea sfîntului Isihie, Cartea Sfîntului Teodor, Viaţa Sfîntului Xenofont, Vedenia Sfîntului Grigore, Slujba Sfîntului Onufrei, Viaţa Prea Cuviosului Macarie Egipteanul, Învăţăturile prea cuviosului părintelui nostru Dorothei*[2], *Învăţăturile lui Efrem Sirul* („Cuvînt pentru răbdare"). Vieţile sfinţilor menţionate mai sus, sînt traduse din ruseşte, fiind alcătuite de cunoscutul scriitor bisericesc Dimitrie, mitropolit de Rostov, între anii 1651 şi 1709. Ele au circulat în Rusia în peste 10 ediţii.[3]

Un loc aparte îl ocupă traducerea unei cărţi din ruseşte, foarte răspîndită în veacul al XVIII-lea, intitulată *Apoftegmata,* adică Scurte cuvinte retorice şi morale. Este o culegere de anecdote, maxime, proverbe, biografii şi dialoguri ale diferiţilor filozofi vechi, apărută la Moscova în 1711 şi retipărită de mai multe ori[4]. Apoftegmata este cel mai vechi manuscris rămas de la Vartolomeu Măzăreanul. În subtitlu se menţionează că această carte este „tălmăcită din limba moldovenească din porunca mitropolitului Iacov, de smeritul arhimandrit Vartolomeu Măzăreanul în anul 1755". Întreaga carte este scrisă pe două coloane, fiind ornamentată cu arabescuri în negru, iar literele iniţiale din loc în loc sînt scrise cu roşu şi ea a fost legată în

---

[1] „Mitropolia Moldavei şi Sucevei", XXXVII, nr. 7—8/1961, p. 569—572.

[2] „Aceasta este o traducere din ruseşte făcută în anul 1766. Cartea se bucurase de mare circulaţie în Rusia printre monahi. Fusese tipărită la Kiev (Şt. Ciobanu), *Istoria literaturii române vechi,* (curs litografiat) vol. IV, op. cit., p. 293).

[3] Ibid, p. 293.

[4] Ibid, p. 292.

piele de Mihail Strelbițchi. Manuscrisul este menționat de A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, în *Serbarea școlară de la Iași* (Iași, 1885, p. 294), unde se reproduce prefața cărții și se dă o scurtă notiță descriptivă[1]. El a fost cunoscut și de D. Cantemir. Învățatul principe moldovean citează din ea o anecdotă în „Scrisoarea către contele Golovkin" despre știință. Reproducem esența anecdotei, spre a ne da seama de natura cărții traduse de Măzăreanu : „Iulius Drusus a spus că vrea să locuiască într-o casă cu pereții de sticlă, în care să poată privi toți vecinii și toți cetățenii, căci viața lui este așa de curată, încît nu are nimic de ascuns". Prin menționarea acestei anecdote, D. Cantemir voia să concretizeze concepția sa despre semnificația „conștiinței curate" sau, cum îi spunea el, „conștiința bună"[2].

Literatura profană constituie următoarea categorie. Vartolomeu Măzăreanu a tradus *Cartea Esop, Calendarul pe 112 ani,* o geografie rusească pentru nevoile școlii de la Putna, condusă de el, ș.a.[3].

Cea mai însemnată parte a activității sale, a fost consacrată însă lucrărilor cu caracter istoric. Dintr-o însemnare bibliografică care datează din 1773—1774, rezultă că el a alcătuit un *Letopiseț de la zidirea lumii* și *Letopisețul Moldovei,* care cuprinde : Letopisețul lui Ureche, al Costineștilor, al lui Neculce, apoi continuarea acestora de către spătarul Ioniță Canta pînă la anul 1769. În felul acesta Letopisețul alcătuit de Vartolomeu Măzăreanul acoperea perioada de la întemeierea Moldovei (1359) pînă la 1769. Originalul s-a pierdut. El este însă menționat în codicile de cronici ale lui Ștefan Țicău din 30 ianuarie 1785.

Ambele letopisețe sînt o compilație pe baza cronicilor interne existente. Fiecare dintre letopisețe este însoțit de cîte un tablou sinoptic. Ele privesc fie birurile impuse Moldovei în decursul vremii, menționînd numele domnitorului care le-a instituit, fie moartea domnitorilor, arătîndu-se locul și chipul cum au murit, fie înșiruirea episcopiilor din Moldova în ordinea înființării lor.

La sfîrșitul manuscrisului făcut de Vartolomeu Măzăreanul se găsește un tabel cu cărțile traduse și scrise de el. Tabelul are două rubrici : 1) numele cărții ; 2) la cine este. Din acest tabel vedem excepționala generozitate a călugărului, care a tradus și a scris enorm pentru diferite mănăstiri și biserici.

---

[1] Dimitrie Dan *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul,* Op. cit., p. 10/252.

[2] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera,* București, Editura Academiei, 1958, p. 210.

[3] Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul,* Op. cit. p. 63—64.

Vartolomeu a tradus în 1766 un *Letopiseț rusesc* atribuit de el monahului moscovit Nicodim Grigorovschi, care aparține însă lui Dimitrie de Rostov[1].

În cadrul lucrărilor istorice, un loc deosebit de însemnat trebuie acordat condicilor, pomelnicelor, catastihurilor și istoriilor unor mănăstiri moldovene. La 1 martie 1761 avea gata o *Istorie a mănăstirii Putna.* În prefață se arată că această istorie cuprinde răstimpul de la zidirea mănăstirii Putna pînă la anul 1761. În ianuarie 1761, Măzăreanu terminase *Condica sfintei mănăstiri Solca.* Acesteia i-a adăugat în februaire, același an, un *Catastih de toate scrisorile a sfintei mănăstiri Solcăi.* În prefața Condicii se face mențiunea referitoare la starea mănăstiriri din 1768, cînd a fost numit egumenul ei. „Am găsit puține veșminte și cărți, iar dintre cele existente, multe erau foarte învechite. A le face cu cheltuiala mănăstirii nu era cu putință, fiindcă pe acele vremi numita mănăstire se afla la mari greutăți". Menționează și faptul că a găsit scrisori și odoare ale mănăstirii pentru care a făcut „condică de dînsele". Mai sînt relatate aici episoade legate de misiunea delegației române la Petersburg și folosul pe care l-a avut mănăstirea Solca de pe urma călătoriei sale în Rusia. Aflăm astfel că delegația moldoveană a plecat din țară la 26 decembrie 1769 și la 9 martie 1770 a ajuns la Petersburg. Acolo a stat cinci luni, în care timp a fost primită de împărăteasa Ecaterina. În iulie 1770, delegația își socotește misiunea încheiată și pornește spre țară. La întoarcere, calea este anevoioasă ; peste tot unde treceau, erau locuri cu ciumați. În cele din urmă, Măzăreanul ajunge la egumenia sa, aducînd mănăstirii cărți, vase de argint, trei perechi de veșminte, o evanghelie ferecată în argint și o cruce de argint. Manuscrisul lui Vartolomeu privitor la *Condica mănăstirii Solca* compus din 122 pagini, se continuă cu alte 12 file în care este descrisă domnia ctitorului mănăstirii Solca : „Arătare pentru Ștefan Tomșa-voevod, domnul țării Moldovei". Această scriere era gata la 30 septembrie 1772. Desigur, este vorba de o compilație care are la bază cronica lui Miron Costin, care se ocupă de acest domnitor la începutul letopisețului său[2]. La 23 aprilie 1775 terminase de scris *Condica mănăstirii Voronețul.* În prefață menționează că în această scriere vor fi notate : odoarele, veșmintele, cărțile, moșiile, munții, satele, viile. Pe una din paginile manuscrisului se găsește o notiță în care se spune că „cercetînd pomelnicul vechii mănăstiri „de lîngă Voroneț", a găsit data zidirii acesteia : „1488, în al 32-lea an al domniei măriei sale Ștefan". Manuscrisului îi este

---

[1] St. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi,* (curs litografiat) vol. IV, Op. cit., p. 296.

[2] Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul,* Op. cit., p. 34—39.

adăugat altul intitulat *Domnia lui Ştefan-vodă cel Viteaz, ctitorul sfintei mănăstiri Voroneţ şi a altor multe sfinte mănăstiri şi biserici.* La sfîrşit, Măzăreanul notează : „Scris-am această domnie a lui Ştefan-vodă din letopisețul țării Moldovei", în anul 1775. La 1 ianuarie 1776 a început să redacteze *Condica sfintei mănăstiri Homorului.* La 30 mai 1778 terminase de tradus *Uricul lui Ştefan cel Mare din 16 martie* 1690, din slavonă în română. I se mai atribuie şi alte condici, care astăzi s-au pierdut : *Condica mănăstirii Precista din Roman, Condica mănăstirii Bisericani, Condica mănăstirii Sfîntului Ilie de lîngă Suceava.*

Aceste condici sînt importante nu numai pentru partea istorico-culturală, ci şi pentru descrierea documentelor aflate în bibliotecile acestor mănăstiri. În ele găsim de asemenea şi informaţii cu privire la viaţa economică şi socială a mănăstirilor, pe lîngă datele istorice referitoare la ctitorii lor.

Multe scrieri ale lui Măzăreanul în legătură cu mănăstirea Putna şi cu ctitorul ei ni-l arată ca pe un admirator al marelui voievod. Aceasta i-a determinat pe unii cercetători ai trecutului nostru cultural să-i atribuie o scriere panegirică intitulată *Cuvînt de pomenire lui Ştefan cel Mare, domnul Moldovei.* Şi tot interesul său pentru viaţa social-culturală a ţărănimii i-a făcut pe unii istorici literari să-l considere autorul *Cuvîntului unui ţăran către boieri.* Studiind cu atenţie ideile şi limba, O. Densuşianu şi Sextil Puşcariu au arătat că ambele texte nu aparţin veacului al XVIII-lea, fiind vorba de falsuri din perioada revoluţiei burghezo-democratice de la 1848 atribuite unui autor cu prestigiu pentru a capta interesul cititorilor din preajma acestui mare eveniment social.

Limba lui Vartolomeu Măzăreanul are anumite particularităţi datorate culturii pe care şi-o făcuse în comparaţie cu alte scrieri realizate ale vremii. Observăm la el mai multe slavonisme, explicabile prin faptul că Măzăreanul vorbea limba rusă şi traducea din ea. Claritatea stilului său se explică prin faptul că el cunoscuse, prelucrînd principalele letopiseţe moldovene, o limbă care-i putea servi drept model. Cronicile aparţinînd lui Grigore Ureche, Miron Costin şi Ion Neculce îl puneau în faţa unor strălucitoare modele de limbă.

Din menţionarea variatelor aspecte ale activităţii lui Vartolomeu Măzăreanul rămînem cu imaginea unui cărturar complex : harnic traducător de cărţi bisericeşti şi laice într-o limbă românească armonioasă, întemeietor al unei şcoli teologice la Putna, îndrumător al şcolilor din Bucovina şi, în sfîrşit un patriot care a dezmormîntat vestigiile trecutului glorios în multele condici mănăstireşti pe care le-a scris.

Istoria literaturii române, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 715—716.
Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958.

Cartojan N., *Curs de istoria literaturii române vechi.* Epoca fanarioţilor, Litografiat de Seminarul de Istoria lit. rom. vechi, 1937/38 p. 361—366.
Ciobanu Şt., *Istoria literaturii române vechi, curs litografiat,* vol. IV, [Bucureşti], Universitatea din Bucureşti, Facultatea de litere şi filozofie 1945/46, p. 286—298.
Dan Dimitrie, *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul,* în: „Analele Academiei Române", Mem. secţiei literare, seria II, Tom. XXXIII, Bucureşti, Socec, Sfetea, libr. naţională 1911, p. 643.
Iorga N., *Istoria literaturii româneşti,* Vol. II, 1688—1780, Bucureşti, Editura librăriei Pavel Suru, 1928, p. 597—613.
Urechiă V. A., *Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul,* în: „Analele Academiei Române" vol. X, seria II, secţia istorică, Bucureşti, 1889.

IACOV STAMATE

Cele mai preţioase date biografice referitoare la Iacov al II-lea Nemţeanul[1] le găsim în lucrarea medicului Andreas Wolf *Beiträge zu einer Statistisch historischen Beschreibung des Furstenthuns Moldau*[1], apărută în două volume la Hermanstadt (Sibiu), 1805. Andreas Wolf şi-a petrecut o parte din viaţă în Moldova. În cartea sa se ocupă, printre altele, şi de viaţa ierarhului moldovean, căruia i-a fost medic şi prieten. Tot ce s-a scris după data apariţiei cărţii lui Wolf este o reluare a datelor prezentate de el. O monografie mai nouă, în care se corectează unele din datele eronate strecurate între timp, a alcătuit Alex. I. Ciurea *(Figuri de ierarhi moldoveni. Iacov Stamate (1749—1803), Iaşi Atelierele grafice A. Ţerek 1946).* de care ne fo-

[1] Pentru prima dată această distincţie a făcut-o M. T. Mihăileanu, în *Istoria bisericii române* (curs litografiat (1909—1910) p. 1 şi urm. Ea a fost acceptată şi de N. Iorga în *Istoria bisericii române,* tom. II, p. 411; apud, Al. I. Ciurea, op. cit., p. 26—27

Iosim — alături de altele — în reconstituirea vieții și activității ierarhului moldovean[1].

Iacov Stamate s-a născut la 24 iunie 1749. Este nepotul lui Pahomie, întemeietorul schitului Pocrov, dependent de mănăstirea Neamț. Știind că Pahomie s-a născut în satul Gledin sau Gledui din ținutul Bistriței ardelene, deducem că și Iacov Stamate a văzut lumina zilei pe aceleași meleaguri. Părinții săi erau țărani. A plecat din satul natal în jurul vîrstei de 11 ani, trecînd Carpații pentru a învăța carte. S-a stabilit la mănăstirea Neamț. La 7 aprilie 1764 a intrat în monahism. La venirea lui Paisie Velicicovschi la Neamț, el avea 30 de ani. Nu a fost ucenicul direct al lui Paisie, dar a fost influențat de curentul paisian, înnoitor al vieții călugărești din Moldova și din răsăritul Europei. La Neamț a învățat limba elină și slavonă, iar prin ele și-a căpătat o cultură teologică și laică remarcabilă. Tot aici a învățat și limba franceză, deoarece citea mai tîrziu pe Montesquieu[2].

Pentru meritele sale este adus pe lîngă mitropolia din Iași ca dichiu (econom) de către mitropolitul Gavriil Callimachi. În această calitate el a supravegheat lucrările de ridicare a bisericii Sfîntul Gheorghe din curtea actualei mitropolii. Aici fusese Biserica Albă, care se dărîmase din cauza vechimii[3]. Mai tîrziu, ca mitropolit, va zidi și Biserica Banu, un frumos monument arhitectonic din centrul Iașului. Rămînînd în această calitate opt ani, a cunoscut pe marii boieri ai țării, bucurîndu-se de aprecierea lor, fapt, care l-a ajutat să urce treptele ierarhice.

Într-adevăr, la 18 decembrie 1792, el a fost ales episcop de Huși. În timpul episcopatului său a refăcut din temelie catedrala aflată pe locul fostei biserici zidită de Ștefan cel Mare, pe la anul 1495. Tot aici a ridicat palatul episcopal, asemănător cu cel mitropolitan de la Iași, înălțat de asemenea, după planul său. Reorganizează vechea școală care funcționa pe lîngă episcopie. În ea se primeau nu numai clerici, ci și mireni. Aici, a învățat carte și ucenicul său Vasile, de neam boieresc, cel care va deveni mai tîrziu mitropolitul Veniamin Costache. În școală, viitorii preoți învățau pe lîngă scriere și citire, dogmele religioase creștine, morala creștină și practica liturgică.

Om liniștit, devotat carierei, bun gospodar, Iacov se simțea mulțumit în eparhia sa, cînd o întîmplare deosebită i-a schimbat cursul

[1] Al. I. Ciurea, *Op. cit.*, p. 13.

[2] Faptul este menționat și de G. Ibrăileanu, în *Istoria literaturii române moderne.* Epoca lui Conachi (curs litografiat), p. 200, apud Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 54.

[3] A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia casei Callimachi*, p. 140; apud Al. I. Ciurea, *op. cit.*, p. 60.

vieţii. Acest incident este legat de războiul ruso-turc din 1787—1791. În această campanie, ruşii înfrîng pe turci, luîndu-le mulţi prizonieri. Un grup dintre ei este adus la Huşi. Episcopul le răscumpără libertatea, trimiţîndu-i la Constantinopol. Întîmplarea face ca printre ei să se afle şi fiul unui mare sfetnic al sultanului Selim al III-lea. Mitropolitul de atunci al Moldovei, Leon Gheucă, socoteşte fapta episcopului ca o abatere politică gravă. În consecinţă, cere şi se aprobă arestarea acestuia. Acuzat de trădare, Iacov Stamate este trimis în lanţuri în faţa comandantului armatelor aliate ruso-austriece, Coburg. Acolo, el se dezvinovăţeşte, afirmînd că fapta lui nu a avut nici o tendinţă politică, ci a pornit dintr-un sentiment de milă creştină pentru nişte oameni aflaţi în nevoie. „Dar, ce să vezi", remarcă Aron Pumnul[1], „aici cugetau mai creştineşte decît mitropolitul şi boierii care ceruseră arestarea episcopului". Principele Coburg nu numai că nu-i făcu nimic, dar aduse laude clerului moldovean „că are în mijlocul său un astfel de ierarh". De aceea l-a trimis înapoi şi a dat dispoziţie scrisă să nu mai fie supărat de nimeni. Care a fost reacţia fiului sfetnicului turc ajuns la Constantinopol? Acesta rugă pe tatăl său să nu lase nerăsplătită fapta episcopului Stamate. Şi, în adevăr, la insistenţa înaltului demnitar pe lîngă sultanul Selim al II-lea, acesta din urmă rugă pe patriarhul bisericii ortodoxe, de care depindea şi cea moldoveană, să dea episcopului Iacov Stamate cel mai înalt rang („Vreau, ca Iacov, episcopul Huşilor, liberatorul soldaţilor mei, să fie mitropolit al Moldovei")[2]. La încheierea păcii dintre turci şi ruşi, în 1791, sultanul semnă două hatişerifuri: în unul se numea domn al Moldovei Alexandru Moruzi (1792—1793), iar în al doilea se ridica la rangul de mitropolit episcopul de Huşi, Iacov Stamate.

Deşi numit mitropolit al ţării cu sprijinul sultanului, Iacov Stamate nu a abandonat nici un moment, în timpul păstoriei sale, interesele poporului. Astfel, cu ocazia instalării sale ca mitropolit, el trimite sultanului un raport referitor la starea economică a poporului moldovean, după părăsirea domniei de către Alexandru Ipsilante, în care îi spunea: „Birurile peste măsură de mari, au slăbit şi au sărăcit norodul moldovean". La 17 decembrie 1794, printr-un alt raport, mitropolitul cerea Porţii să uşureze dările, din cauză că a fost o secetă cumplită în anul respectiv şi oamenilor nu le ajunge recolta pînă la cea viitoare[3].

---

[1] *Lepturariu*, IV, p. 12; apud Al. I. Ciurea, op cit., p. 96.

[2] A. Vizanti, *Veniamin Costachi, mitropolit al Moldovei şi Sucevei.* (Epoca, viaţa şi operele sale (1768—1846). Iaşi, 1881; apud Al. I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni. Iacov Stamate* (1749—1803), Op. cit., p. 97.

[3] Al. I. Ciurea, *Op. cit.*, p. 107—108.

Sfîrşitul vieţii ierarhului este tulburat de două întîmplări. Una se referă la atentatul din 1796, prin care un cetăţean oarecare, pierzînd un proces în faţa divanului ţării, a încercat să-i ridice viaţa, socotindu-l răspunzător de aceasta. Alta se referă la încercarea domnitorului Alexandru Callimachi de a-l scoate din scaunul mitropolitan şi a-l înlocui cu un arhimandrit grec. Cînd domnitorul îi cere demisia, mitropolitul trimite vorbă că va depune cîrja arhierească în mîna lui vodă, cu condiţia ca acest act să se petracă în faţa Adunării obşteşti. Domnitorul, necunoscînd gîndurile mitropolitului, convoacă adunarea în faţa căreia urma să vină Iacov Stamate pentru a-şi prezenta demisia. Într-adevăr, mitropolitul se înfăţişă adunării. Acolo, scoase diploma de laudă a activităţii sale şi firmanul sultanului Selim al II-lea, în baza căruia fusese numit mitropolit. Asistenţa, din care făcea parte şi domnitorul, a rămas consternată. De atunci nu a mai îndrăznit nimeni să facă vre-un necaz mitropolitului[1].

A murit în noaptea de 9 spre 10 martie 1803 şi a fost înmormîntat în biserica Sfîntul Gheorghe din curtea actualei mitropolii. La înhumarea rămăşiţelor sale trupeşti a luat parte şi Veniamin Costache, care-i fusese ucenic la Huşi şi apoi urmaş în scaunul de mitropolit al Moldovei.

Activitatea culturală ca mitropolit al Moldovei este mai bogată decît cea desfăşurată ca episcop de Huşi. La Iaşi, preocupările sale privesc organizarea şcolii — a aşa-numitei Academii — precum şi traducerea cărţilor de cult în limba română. În privinţa *organizării şcolii*, concepţia lui Iacov Stamate se găseşte expusă în memoriul adresat domnitorului pentru reforma şcoalelor din Moldova şi în special pentru reforma învăţămîntului de la Academia din Iaşi. Acest memoriu a fost publicat de Theodor Codrescu în „Uricariul", III, p. 12—22, apoi de A. Xenopol şi C. Erbiceanu în *Serbarea şcolară de la Iaşi* (Acte şi documente), Iaşi, 1885, p. 190—198. Fiindcă nu se găsea originalul, s-a crezut la un moment dat că avem de-a face cu o mistificare[2]. Un merit deosebit în legătură cu descoperirea acestui însemnat document privitor la istoria învăţămîntului românesc îl are Al. I. Ciurea, care a găsit memoriul în redacţia lui originală în Arhivele Statului din Bucureşti. El reprezintă un pergament scris pe două coloane: în stînga este textul grecesc, iar în dreapta se află textul românesc. Semnătura lui Iacov Stamate şi a celor trei colaboratori este originală[3]. Acest memoriu nu poartă nici o dată. Copiile făcute de pe el

[1] Ibid, p. 106—109.
[2] V. A. Urechiă, *Istoria şcoalelor de la 1800—1864*, vol. I, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1892, p. 73.
[3] Al. I. Ciurea, Op. cit., p. 118. Aici se analizează pe larg memoriul respectiv, iar în Anexa XIV, p. 227, se reproduce memoriul în întregime.

sînt datate 28 aprilie 1800. Nu se știe dacă aceasta este data la care a fost scris memoriul sau este data la care s-au făcut copiile de pe memoriul respectiv. Conținutul său a preocupat pe istoricii învățămîntului românesc[1]. Pedagogi ca V. Gr. Borgovanu (Istoria pedagogiei, ed. a II-a, București, 1915—1916, p. 203—206) și istorici între care N. Iorga *Istoria învățămîntului românesc*, „Casa Școalelor", București, 1928, p. 141) l-au numit pe Iacov Stamate pentru ideile înaintate, metodele și principiile de învățămînt recomandate „Pestalozzi al românilor". Multe din ideile care se desprind din acest memoriu circulau în pedagogia iluministă a vremii. Societatea românească în dezvoltare, cerea forme noi de instruire, capabile să ajute la ridicarea unor pături sociale în ascensiune. Ideile pedagogilor apuseni apropiați de năzuințele acestor noi pături sociale ca: Pestalozzi, Froebel ș.a., pătrund și în societatea românească deoarece răspund acelorași năzuințe.

Memoriul lui Iacov Stamate se ocupa de problemele școlii domnești în mod special, fără a ignora și pe acelea ale celorlalte școli din Moldova. Semnalăm cîteva dintre ideile pedagogice ale importantului document. În memoriu se prevedea ca *recrutarea elevilor* să se facă din toate păturile sociale. Cei săraci urmau să aibă întreținerea gratuită, „avînd în vedere silința la învățătură". Pentru învățarea *limbilor străine* se recomanda asimilarea gramaticii aplicată la texte, folosindu-se astfel principiul intuitiv. „După ce învață copilul ceva gramatică, i se vor preda fabulele lui Esop și apoi alte texte literare". În felul acesta — spune memoriul — „mintea lor se dezvoltă, nu se tîmpește". El combate atît sistemul învățării gramaticii separat de textele literare, cît și excesul de memorizare a formelor gramaticale. În privința *vacanțelor*, pe lîngă respectarea tuturor „praznicelor stăpînești", el recomanda încă 30 de zile în timpul verii, cînd căldura soarelui moloșește pe copil. Altfel, era de părere că „necontenirea învățăturii face desăvîrșiți învățați pe ucenici". El respingea *mijloacele de educație* ale școlilor grecești din acea vreme ca: bătaia și alte pedepse corporale. Drept stimulent pentru învățătură era prevăzută recompensa, care consta în gratuitatea întreținerii în școală. „Cîți vor fi leneși și neiubitori de învățătură se scot afară și se pun alții în locul lor". De asemenea, propunea ca Școala domnească — în special — să fie înzestrată cu *bibliotecă,* care trebuia să fie mereu îmbogățită cu cărțile noi apărute. Pentru aceasta, cerea domnitorului să poruncească tuturor „negutătorilor care aduc în pămîntul acesta al Moldovei carte nouă și de curînd ieșită la lumină, să dea una din fiecare fel în mod gra-

[1] Al. I. Ciurea, *Op. cit.*, p. 117, menționează cîteva nume de pedagogi care l-au luat în seamă.

tuit Şcolii domneşti. Numai de va fi cartea de preţ mare, atunci să i se restituie preţul pe jumătate". În legătură cu *obiectele de predare*, ele erau variate sub raportul conţinutului. Alături de discipline umaniste, ca logica, gramatica, retorica, metafizica, etica, istoria, filozofia, teologia ş.a., erau discipline realiste, ca fizica, chimia, mineralogia, meteorologia, medicina populară, geografia, aritmetica, geometria practică ş.a. În privinţa limbii de predare, memoriul recomanda pentru început limba greacă; iar de nu se vor găsi dascăli pentru aceasta, limba franceză. Recomandarea respectivă nu însemna subaprecierea limbii naţionale, fiindcă urma precizarea: „aceasta pînă ce ucenicii profesorilor străini vor fi în stare să propună în limba maternă".

Iacov Stamate era un om cult pentru vremea lui, cunoscînd bine ambele limbi străine. Învăţase greceşte alături de mitropolitul Gavriil Callimachi, fost mitropolit al Salonicului, înainte de a veni în Moldova. Avea o frumoasă bibliotecă în care se găseau cărţi de filozofie, literatură şi teologie în limba greacă. Preconizarea limbii greceşti ca limbă a şcolii era o idee curentă în discuţiile diferiţilor învăţaţi ai Apusului. De exemplu, cei din Göttingen cereau să se introducă limba greacă în şcoli, ca limba de predare, fiindcă aceasta are formată terminologia tuturor disciplinelor de învăţămînt. Se poate ca medicul său, Andreas Wolf, să-l fi pus la curent cu aceste idei, pe care el le cunoştea „ca membru ce era al societăţii de ştiinţe din Göttingen". În cazul că nu s-ar găsi dascăli de grecească, se recomanda în memoriu limba franceză. Şi această limbă îi era cunoscută lui Iacov Stamate, fiindcă în acelaşi memoriu era citat „adîncul Montesquieu" pentru observaţia sa că totul în lume se conduce după anumite legi. („După cum zice *adîncul Montesquieu*, toate cele ce sînt au pravile. Lumea aceasta materială are pravilele sale, minţile cele peste omenire au pravilele lor, dobitoacele cele necuvîntătoare au pravilele lor şi omul are pravilele sale"[1].

Referitor la *veniturile şi cheltuielile* Şcolii domneşti, aflăm că aceasta se întreţinea, ca şi alte şcoli „din toată Moldova", din cei 4 lei pe care-i plătea pe an, fiecare preot şi diacon. Banii se strîngeau de protopop, care-i dădea ierarhului respectiv. Localul Şcolii domneşti era lîngă mitropolie[2].

Al doilea aspect al activităţii sale culturale îl constituie grija pentru traducerile şi tipăriturile în limba română necesare cultului. Nevoia de carte românească în biserică se simţea mai ales în lumea satelor, unde ea ajungea cu greu. Din acest punct de vedere, Iacov al

---

[1] Al. I. Ciurea, *Op. cit.*, p. 231.
[2] Ibid, p. 118—119.

II-lea Nemţeanul este cel mai harnic mitropolit din cei treisprezece cîţi a avut Moldova în veacul al XVIII-lea[1]. Pentru a realiza multele tipărituri făcute, a reorganizat tipografia mitropoliei, înzestrînd-o cu patru teascuri de lemn cu noi feluri de litere. Dintre cărţile de cult tipărite în vremea sa menţionăm : un *Liturghier* (Iaşi, 1794), tipărit cu cheltuiala lui Iacov Stamate şi împărţit gratuit bisericilor săteşti şi o *Psaltire* (Iaşi, 1794). La sfîrşitul cărţii se află o cronologie a domnilor Moldovei, cu însemnarea timpului de domnie, de la Dragoş (1352) pînă la Mihai Constantin-vodă Suţu (1793). Primul său biograf, Andreas Wolf, atestă că această cronologie a fost făcută de mitropolit. Urmează apoi o *Evanghelie* (Iaşi, 1794), un *Catehism* (Iaşi, 1794), *Apostolul* (Iaşi, 1795), *Molitvelnicul* (Iaşi, 1795), un *Ceaslov* (Iaşi, 1797), *Pravila sfinţilor părinţi* (Iaşi, 1799), alt *Molitvelnic* (Iaşi, 1802), al doilea *Liturghier* (Iaşi, 1802) şi, în sfîrşit, o altă *Psaltire* (Iaşi, 1802)[2]. Unele dintre cărţile tipărite de mitropolit reprezintă traduceri mai vechi, rămase sub formă de manuscrise în arhiva mitropoliei. Cărţile ieşite din teascurile tipografiei mitropolitane se tipăreau cu cheltuiala lui Iacov Stamate şi erau oferite gratuit. Multe dintre ele au ajuns şi în alte ţinuturi cu populaţie românească, răspunzînd aceloraşi nevoi de carte în limba română şi contribuind la menţinerea unităţii limbii române în toate ţinuturile[3].

Iacov Stamate nu a tipărit numai cărţi de cult ci şi cîteva manuale didactice necesare şcolilor vremii. Aceste cărţi îşi au o importanţă bine stabilită în istoria învăţămîntului. Pînă la tipărirea lor, şcolile foloseau deobicei, ca manuale, cărţi de cult : ceaslovul, psaltirea ş.a. Tipărind manuale speciale, învăţămîntul nostru face un salt. Prin ele se face trecerea de la „cartea bisericească la cea laică"[4]. Cărţile pe care le-a tipărit aparţin lui *Amfilohie*, episcopul de Hotin, „cel dintîi prelucrător de cărţi ştiinţifice în ţările noastre", cum îl caracterizează N. Iorga în *Istoria bisericii române*, II, p. 388. Acestea sînt : *Gramatica theologhicească* (Iaşi, 1795), un manual pentru candidaţii la preoţie, după cum se arată în prefaţă ; *Geografie* (Iaşi, 1795), o prelucrare a cărţii lui Claude Buffier cu unele referinţe despre Moldova, care a fost tipărită în 1 000 de exemplare şi distribuită

---

[1] Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1938, p. 123—128.

[2] Toate aceste cărţi sînt înregistrate şi descrise de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş în *Bibliografia românească veche*, vol. II, op. cit., p. 365—439.

[3] Al. I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni. Iacov Stamate* (1749—1803). Op. cit., p. 133—134.

[4] S. S. Bîrsănescu, *Istoria pedagogiei româneşti*, Bucureşti, 1941, p. 39 ; apud. Al. I. Ciurea, op. cit., p. 134.

de mitropolitul Iacov diferitelor școli[1]. *Elemente aritmetice* apar la Iași în 1795. În toate aceste cărți își găsesc aplicarea unele principii didactice preconizate în memoriul adresat domnitorului pentru reforma școalelor moldovenești. Astfel, la geografie se pornește de la apropiat la depărtat, studiindu-se întîi Turcia, cu care aveam legături directe și apoi alte state ; la aritmetică se pleacă de la cele mai simple operații la cele mai complicate. În afară de aceasta, în studiul începător al învățămîntului nostru, cînd nu erau programe analitice autorizate, manualele respective reprezentau o experiență didactică valoroasă și deci un pas înainte.

Iacov Stamate s-a mai ocupat și de o a treia grupă de scrieri, dintre care mai însemnate sînt două cărți populare cu o mare circulație numai în răsăritul ortodox, dar și în apusul catolic. Prima este colecția de minuni a Maicii Domnului, intitulată „*Cer nou, făcut cu stele noui, cu minunile ei*, tradusă de Toma Stamate, nepotul său de frate (pe care-l adusese lîngă el cînd era episcop la Huși). În 1787, traducerea era gata. Ea reprezintă o traducere din slavonește a cărții lui Ioanichie Galeatowschi, apărută la Kiev în 1665. În însemnarea de la sfîrșitul manuscrisului este indicat „autorul moral" al traducerii, în persoana episcopului din acea vreme[2]. Ioanichie Galeatowschi era un călugăr polon, de la un schit ortodox de lîngă Lwow. Colecția *Cer nou...* este o contaminare de legende venite prin filieră slavă cu cele venite din apus prin filieră grecească, datorită călugărului cretan Agapios Landos. Colecția grecească a apărut la Veneția în anul 1641, sub titlul *Mîntuirea păcătoșilor*. Ea își are originea în colecțiile apusene apărute mai întîi în Franța, trecute apoi în Italia, iar de aici în Grecia, unde au fost prelucrate de acest Agapios Landos. O dovadă că prelucrarea lui Galeatowschi se întemeiază și pe izvoare occidentale o constituie povestirea minunilor Maicii Domnului făcute în țara „frîncească", în mănăstirea Cluny, în cetatea Verdunului precum și în altele făcute în țara Bavariei și în țara „Hispaniei". Unele dintre ele au intrat în cartea populară despre fata lui Genoviev, domnul „Brabanției", carte cunoscută la noi sub titlul *Genoveva de Brabant* sau *Triumful nevinovăției*. Cartea lui Galeatowschi Cer nou... a fost adusă întîi în Țara Românească de starețul mănăstirii Glavacioc din Vlașca, Varlaam, în urma unei călătorii făcută la Kiev. Ea a ajuns și în Moldova. Dovada marii ei circulații o constituie faptul că în ea apar și cîteva minuni legate de pămîntul Moldovei, semn că un copist a adăugat între celelalte legende și una cunoscută de el. De pildă, este înregistrată o legendă

---

[1] Al. I. Ciurea, *Op. cit.*, p. 138.
[2] Ibid, p. 90—93.

despre minunile făcute de icoana Maicii Domnului de la mănăstirea Neamţului. Se spune că în ziua de Paşti, cînd fac preoţii litania, purtînd icoana pe mîini, aceasta a zburat din mîinile lor prin aer, intrînd prin „uşile împărăteşti“ şi s-a aşezat pe „sfînta masă“ din altar. *Cer nou...* a fost una din cărţile cele mai citite, nu numai în lumea mănăstirilor şi a clerului, dar şi printre marii boieri, dovadă cele peste 20 de manuscrise cîte le avem în Biblioteca Academiei Române[1]. Altă carte populară de a cărei traducere s-a îngrijit Iacov Stamate este romanul spaniol *Critil şi Andronius,* al scriitorului spaniol Balthasar Gracián. Autorul romanului este unul din marii scriitori ai veacului al XVII-lea. Opera care l-a consacrat a fost *El criticon,* în trei volume, apărute în anii 1651, 1653, 1657. După moartea lui Grácian, romanul a fost tradus în 1681 în englezeşte, influenţînd pe Daniel de Foë în „Robinson Crusoe“, iar în 1685 apare în limba italiană. De asemenea, în Germania el a avut un răsunet deosebit, stîrnind mai tîrziu admiraţia lui Goethe şi Schopenhauer. În Franţa a fost tradus de mai multe ori, începînd din 1696. Versiunea franceză a ajuns şi în ţările române, în epoca fanariotă datorită societăţii greceşti de la noi. În 1754, grecul Ion Rali, stolnic în vremea lui Matei Ghica al Moldovei, traduce romanul din franceză în limba greacă. Această traducere s-a răspîndit în numeroase copii. După unul din aceste manuscrise, romanul a fost tradus în limba română şi tipărit în 1794 cu cheltuiala mitropolitului Iacov Stamate. În el se povesteşte viaţa a doi tineri, Critilo şi Androniu, punctată cu momente dramatice din care se desprind învăţături morale. Iată unul din aceste momente: pe valurile Oceanului Atlantic, tînărul Critilo, agăţat de o bîrnă, se zbătea între viaţă şi moarte, în mijlocul nesfîrşitelor ape. Valurile îl aruncă pe o insulă stîncoasă. Aici găseşte un tînăr Androniu, care îşi ducea viaţa la fel cu animalele, neştiind nici să vorbească. Critilo îl învaţă să vorbească şi el îi povesteşte apoi viaţa. Se pomenise de mic într-o peşteră întunecoasă, necunoscînd altceva decît lumea fiarelor. Într-o zi, se trezeşte în el conştiinţa că există o deosebire între el şi fiarele din jurul său. Un cutremur puternic face să se crape zidurile peşterii şi vede pentru întîia dată spectacolul măreţ al lumii: soarele răsărind şi apunînd, cerul înstelat, marea mînîndu-şi talazurile înspumate către ţărmul insulei şi retrăgîndu-le, copacii înverziţi, florile care cresc în fiecare primăvară. Şi astfel, în mijlocul pustietăţii, stăpînit de măreţia naturii, ca şi Emil al lui Jean Jaques Rousseau, îşi dă seama că toate acestea au un creator. Traducerea

---

[1] N. Cartojan, *Curs de istoria literaturii române vechi,* Epoca fanarioţilor, Op. cit., p. 372—386.

este făcută într-o limbă românească plastică, fiind una din cele mai bune ale timpului[1].

Încheind consideraţiile asupra activităţii lui Iacov Stamate, reţinem unele aspecte esenţiale: a fost un militant pentru progresul cultural al ţării sale, influenţat de ideile înaintate ale filozofiei luminilor. A ţintit la reorganizarea şcolilor din Moldova, preconizînd principii pedagogice şi metode de învăţămînt împrumutate din pedagogia iluministă a vremii. A tipărit cărţi speciale pentru nevoile şcolii, suplinind lipsa programelor analitice respective. A înzestrat bisericile şi mănăstirile cu cărţile necesare cultului, tipărite în limba română, contribuind la biruinţa limbii naţionale în aceste instituţii, împotriva năzuinţei grecizanţilor. Avînd în vedere toate aceste aspecte ale activităţii sale, Mihail Kogălniceanu ne-a lăsat următoarea caracterizare semnificativă: „Bărbat mare, carele a purtat cîrma arhipăstorească cu demnitate, cu iubire de patrie, lăsînd un nume rîvnit de toţi urmaşii săi şi neuitat între români“[2].

---

[1] Ibid, p. 257—274.
[2] M. Kogălniceanu, *Iacov Stamate, mitropolit al Moldovei,* în: „România literară“ I, nr. 3, 15 ian. 1855, p. 29.

BIBLIOGRAFIE

dr. Wolf Andreas, *Beiträge zu einer Statistich-historischen Beschreibung des Furstenthumus Moldau,* II, Sibiu, 1805.

dr. Ciurea Al. I., *Figuri de ierarhi moldoveni, Iacov Stamati,* 1749—1803, Iaşi, Atelierele grafice Alexandru A. Terek, 1946. *Istoria bisericii române,* vol. II, Bucureşti, 1958.

Iorga N., *Istoria bisericii româneşti,* vol. II, Vălenii-de-Munte, 1909.

Kogălniceanu M., *Bărbaţi însemnaţi ai bisericii românilor: Iacov Stamate mitropolit al Moldovei,* în: „România literară“, nr. 3/1855.

Melhisedek, *Cronica Huşilor şi a episcopiei cu asemenea numire...* Bucureşti, Tipografia C. A. Rosetti, 1869.

Michaileanu I. Michail, *Viaţa şi activitatea mitropolitului Moldaviei şi Sucevei, Iacov II Stamate,* Bucureşti, Lito-tipografia Carol Göbl, 1895.

Piru Al., *Literatura română veche,* Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961.

dr. Reli S., *Curs de istoria bisericii române* (litografiat) vol. II, Bucureşti, p. 192—200.

AMFILOHIE HOTINIUL

BIOGRAFIA

Cu privire la viaţa lui Amfilohie, episcopul Hotinului, nu avem date sigure. N. Iorga credea că el ar fi ieşit din şcoala mănăstirească de la Putna. Dintr-o însemnare făcută de el la 10 ianuarie 1768 „că de curînd am fost hirotonisit arhiepiscop de Hotin, la Kiev, deducem că ştia limba rusă şi că îşi făcuse studiile teologice şi în acest mare centru cultural. Cunoaşte şi limba italiană, de unde presupunem că şi-a continuat studiile şi în Italia, la Roma. Deducem aceasta din două fapte :

1. La 10 ianuarie 1771, mitropolitul Gavriil Callimachi dă în grija episcopului Dosoftei Herescu eparhia Hotinului, fiindcă titularul ei, Amfilohie, plecase în Italia. El o conducea din 1767, fiind hirotonisit arhiepiscop de mitropolitul Proilaviei, Daniil, cu ştirea patriarhului bisericii ortodoxe din Constantinopol.

2. Pe o carte cumpărată din Roma, Amfilohie notează data 1772, semn că atunci era în această mare cetate a culturii teologice apusene. Probabil că s-a întors din Italia în 1774 şi nu s-a mai dus la Hotin, ci a trăit pînă la moarte(1800) la schitul Zagavia din Bădeni (Iaşi), slujind adesea atît la Roman, cît şi în Iaşi, cînd era invitat de ierarhii titulari. În restul timpului, traducea cărţi din ruseşte.[1]

La Hotin a stat puţin timp. În această vreme a fost eforul unei cunoscute şcoli de acolo, în care se învăţa româneşte, elineşte şi latineşte. Ca efort a alcătuit manuale pentru nevoile şcolarilor[2]. Activitatea desfăşurată aici a fost elogiată mai tîrziu de Alexandru Haşdeu, care în *Cuvînt către elevii şcoalei ţinutului Hotinului*, în ziua de 25 iulie 1837, vorbind despre înaintaşi, arăta că Amfilohie, era bărbat de mare cuvioşie şi învăţătură" şi că „a fost cel de pe urmă efor al şcoalei din Hotin". Şcoala condusă de el se bucura de faimă, întrucît aici a învăţat chiar vestitul Sobieschi, fratele lui Ioan al III-lea Sobieschi, regele Poloniei[3]. Se cunoştea cu Iacov Stamate încă de pe cînd acesta fusese hirotonisit arhiepiscop de Huşi, la 9 decembrie 1782 şi i-a fost un sfetnic apropiat. Interesaţi de cultura occidentală, ambii

[1] *Istoria bisericii române*, vol. II, Op. cit., p. 273.
[2] Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. IV, Op. cit., p. 303.
[3] Alex. Papadopol-Callimah, *Amfilohie Hotiniul*, în: „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", III, vol. V, fasc, II, Bucureşti 1885, p. 319—330.

se întîlneau cu ideile înaintate ale iluminismului apusean, reflectate în desfășurarea activității lor culturale. Cărțile didactice ale lui Amfilohie, *Geografia* și *Aritmetica*, erau prelucrate în spiritul înnoitor al iluminismului.

SCRIERILE LUI AMFILOHIE

Ca și despre viață, nici despre scrieri nu avem toate datele. O parte din *manuscrisele* tipărite de Iacov Stamate este posibil să reprezinte contribuția lui Amfilohie la dezvoltarea culturii moldovene din acel timp. I se mai atribuie manuscrisul unei istorii a Moldovei, alcătuit în 1752, al cărui titlu scris în grecește se traduce prin *Cuvinte și fapte*. Despre existența lui a vorbit Alexandru Hașdeu[1]. Tot lui Amfilohie i se atribuie un manuscris descoperit de Ștefan Ciobanu în biblioteca Academiei teologice din Kiev, reprezentînd prima lucare românească de *fizică*[2]. Manuscrisul nu poartă semnătura autorului, dar din faptul că este o traducere din limba italiană făcută în anul 1696, din asemănarea titlului cu cel al aritmeticii, tipărită de Amfilohie, precum și din unele asemănări ale unor termeni științifici se deduce că acest manual a fost scris de Amfilohie, bun cunoscător al limbii italiene și autor de cărți didactice.

Ceea ce cunoaștem precis din scrierile sale sînt trei manuale folosite în școlile vremii.

Primul se intitulează *Gramatică teologhicească* „scoasă în limba moldovenească de pe bogoslovia lui Platon (Levșin), arhiepiscop de Moscova, și de pe alte cărți bisericești pentru *învățătura preoților* și a tuturor de obște pravoslavnici creștini“ (72 p. Iași, 1795). Din „Cuvînt înainte către cetitor“ înțelegem că era destinată mai ales celor care urmau să devină preoți[3]. Mai sigur, cartea aceasta este o compilație după *Teologia* lui Platon (Levșin), care circula pe atunci în limba latină[4].

Al doilea manual este *De obște Gheografie*, traducere după Buffier, Iași, 1795 „pe limba moldovenească“ (230 p.). Această geografie a circulat mai întîi în manuscris și apoi a fost tipărită. Claude Buffier, s-a născut în Polonia, din părinți francezi, în 1661. Scriitor, gramatic, filozof și teolog, el s-a stabilit la Paris, unde a trăit pînă la sfîrșitul

---

[1] B. P. H[asde]u, *Din scrierile lui Amfilochie episcopul Hotinului*, în: „Din Moldova“, II, nr. 16, Iași, 1863, p. 58—59.
[2] Șt. Ciobanu, Op. cit., p. 305.
[3] Bianu Ioan și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom II, Op. cit., p. 378.
[4] Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. IV, *Op. cit.*, p. 305.

vieţii, în 1737[1]. Manualul respectiv era destinat celor ce vor să înveţe geografia „pentru a şti lucrurile de fiecare parte a pămîntului, împărăţii, ţări, cetăţi, munţi şi rîuri...[2]. Traducerea este făcută „de pe limba italienească pe limba moldovenească". Amfilohie a intervenit în organizarea materiei, schimbînd planul cărţii lui Buffier. A adăugat la sfîrşit o însemnare despre domnii Moldovei, începînd cu Dragoş-Vodă şi terminînd cu anul 1795, cînd domnea Al. Callimah şi apoi un capitol „despre Moldova", pe care autorul îl împrumută din „Gheografie alcătuită în oraşul Tîrnovei din Ungaria, la anul 1704, de Franţesc Smideg geograful[3]. În manual se cuprind şi diferite date despre Transilvania. Adesea sînt menţionate, cu ocazia descrierilor geografice, şi fapte istorice care fac mai plăcută lectura. Cartea, tipărită cu cheltuiala lui Iacov Stamate, a fost dăruită de el şcolilor din Moldova. Un exemplar din această geografie a ajuns în biblioteca lui Ion Creangă, fiindu-i dăruit de M. Eminescu[4]. Limba manualului este clară şi precisă. Despre ţara Moldovei spune: „Moldova are al său domn, care se numeşte voevod. Are scaun tîrgul Eşului şi al Sucevei, dar fiind ţara închinată turcilor, dă dajdie. Hotarele Moldovei se încep din vîrful munţilor, despre apus"[5]. Despre Ardeal: „Pămîntul Ardealului este bun, roditor în grîu, vin şi poame; are mine de aur, argint şi aramă şi ocne de sare şi se hotărniceşte despre răsărit cu Moldova şi Valahia, despre miazăzi cu Craiova şi despre apus cu Ţara ungurească, care o înconjoară şi despre miazănoapte. Are cetăţile cele mari şi vechi, întîi Bistriţa, la hotarele despre Maramureş, apoi Clujul, Braşovul, scaun vechi al Ardealului, apoi mai spre apus, Sibiul, cetate mare, înconjurată cu şanţ cu apă".

Geografia lui Amfilohie continuă drumul deschis de *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir, care văzuse pînă la această dată lumina tiparului în limba germană (1769).

Al treilea manual scos de Amfilohie se intitulează *Elemente aritmetice* (Iaşi, 1795, 168 p.). Este o prelucrare după aritmetica italianului P. A. Conti şi reprezintă prima aritmetică apărută în limba română. În prefaţă, Amfilohie subliniază importanţa aritmeticii în toate domeniile vieţii: „Nimică nu se poate face unde să nu intre acest

[1] Al. I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni. Iacov Stamati*, Iaşi, Atelierele grafice A. Ţerek, 1946, p. 137 şi Alex. Papadopol-Callimach, *Amfilohie Hotiniul*, Op. cit., p. 323.

[2] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, tom II, op. cit., 379.

[3] Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. IV, Op. cit. p. 304.

[4] N. Ţimiraş, *Ion Creangă*, Bucureşti, „Bucovina", 1941, p. 89 şi 192. Vezi şi Al. I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati* (1749—1803), Op. cit., p. 138.

[5] *De obşte Gheografie*, p. 12; apud. Al. Papadopol-Callimah, *Amfilohie Hotiniul*, op. cit., p. 324.

meşteşug", „nici cînd e vorba de lucruri cereşti, nici cînd e vorba de cele pămînteşti". Aritmetica este după Amfilohie „un meşteşug" (o disciplină) „care pune în toate rînduială" şi fără de care „noi am petrece o viaţă întunecată şi încurcată, neştiind nici cum, nici cîte să fie lucrurile". Prefaţa se termină cu un îndemn către şcolari „să puneţi silinţă de a o învăţa, căci aceasta se poate face, dar altele fără aceasta nu se pot[1]". Aritmetica lui Amfilohie este împărţită în 18 capitole şi este scrisă sub formă de dialog între dascăl şi elev. În cuprinsul aritmeticii se introduc şi unele noţiuni de măsuri folosite numai de români, cum este *palma domnească* a moldovenilor, care este de origine romană. Se menţionează apoi printre modalităţile de numărare „răbuşul", a cărui origine o găseşte de asemenea la romani. Această numărătoare s-a folosit între timp şi de francezi şi italieni. Cîteva elemente din aritmetica lui Amfilohie, printre care chiar cele amintite mai sus, au format conţinutul unui articol al lui Bogdan Petriceicu-Haşdeu : *Despre originea romană a palmei domneşti din Moldova.* Din el aflăm că pe zidul clopotniţei bisericii Sfîntul Nicolae domnesc se găsea săpată mărimea acesti unităţi. În finalul articolului, Haşdeu sublinia latinitatea poporului nostru, păstrată în toate formele noastre de viaţă[2].

Amfilohie, ca un om cult ce era, fiind în curent cu ideile înaintate ale pedagogiei iluministe, a ţinut seama de ele în prelucrări. Prin manualele sale se trece la o etapă superioară în istoria învăţămîntului nostru, în care se folosesc cărţi laice destinate unui scop mai adecvat şcolii. Pe lîngă aceasta, însăşi limba literară a avut de cîştigat, îmbogăţindu-se cu termeni noi, de natură ştiinţifică. Printre aceştia menţionăm : *aritmetică, cfadrat, cifră, ecfilateral, filozof, glob, horografie, orizont, perpendiculare, est, sud etc.*[3].

[1] *Elemente aritmetice,* apud. Al. Papadopol-Callimah, Op. cit., p. 325—326.
[2] B. P. H[aşde]u, *Din scrierile lui Amfilochie episcopul Hotinului,* în: „Din Moldova", revistă citată, p. 58—62.
[3] Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare,* op. cit., p. 366.

BIBLIOGRAFIE

Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 273.
Istoria literaturii române, vol. I, Bucureşti, Editura Acad. 1964, p. 720.
Ciobanu Şt., *Istoria literaturii române vechi.* Curs litografiat vol. IV, [Bucureşti], Universitatea din Bucureşti, Facultatea de litere şi filozofie, p. 302—307.
Iorga N., *Istoria bisericii române,* vol. II, Vălenii-de-Munte, 1909.
Papadopol Al. Callimah, *Amfilohie Hotiniul,* în: „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", III, vol. V, fasc. II, Bucureşti, 1885, p. 319—330.

LITERATURA ROMÂNĂ ÎN TRANSILVANIA

Prin diploma numită „A doua leopoldină“ din 19 martie 1701, Leopold I (1640—1705) făgăduise că românii ardeleni vor căpăta drepturi egale cu celelalte naţiuni dacă se vor uni cu biserica Romei. Adoptarea „unirii“ cu biserica Romei n-a adus însă schimbările făgăduite. Singura urmare pozitivă a constituit-o faptul că, datorită acestei „uniri“, românii au putut să înveţe în şcolile înalte ale timpului din imperiul habsburgic, spre a deveni clerici. Astfel, tinerii din această categorie au urmat cursurile colegiilor din Tîrnavia, Viena (Pazmaneum şi Sfînta Barbara) şi Roma (De propaganda fide). Prin aceste şcoli, tinerii care le urmau au intrat în contact cu ideile filozofice şi politice înaintate ale vremii, însuşindu-şi cunoştinţe filozofice şi istorice pe care le-au folosit mai tîrziu în lupta pentru dobîndirea de drepturi egale cu celelalte naţionalităţi din Transilvania.

În afară de aceste institute, românii au mai putut urma gimnaziile catolice din Ardeal, de la Cluj, Sibiu, Alba Iulia, Tîrgu-Mureş, Bistriţa, Odorhei, Oradea, Baia-Mare. Cei lipsiţi de mijloace materiale au frecventat şcoli de un grad mai mic: şcolile elementare situate pe teritoriul regimentelor româneşti de graniţă: Năsăud, Făgăraş, Banat, care s-au înfiinţat la stăruinţa unor cărturari cu dragoste pentru poporul din care se ridicaseră.

Şcolile unde mergeau românii „uniţi“ urmăreau — în intenţia stăpînirii — formarea unui cetăţean credincios împărăţiei habsburgice. Instrumentul de care se servea autoritatea — în acest sens — era religia catolică şi limba ei oficială: latina.

Profitînd însă de existenţa acestor instituţii de învăţămînt, românii şi-au îmbogăţit nivelul cultural, căpătînd conştiinţa drepturilor pe care trebuia să le aibă în Ardeal poporul român.

Dintre primii cărturari ai veacului al XVIII-lea care au urmat aceste şcoli şi care au activat în sensul celor precizate mai sus, menţionăm pe Ion Inochentie Micu, Petru-Pavel Aron, Grigore Maior, Gherontie Cotore ş.a. Primul dintre ei, Ion Inochentie Micu, îşi va închina viaţa luptei pentru emanciparea românilor, sprijinindu-se pe făgăduielile date prin diploma „A doua leopoldină“ din 1701 şi pe faptul că românii sînt cei mai numeroşi şi cei mai vechi locuitori ai Ardealului. Lupta sa a fost continuată de cei care l-au urmat în scaunul episcopal.

Aceşti cărturari, pentru realizarea ţelului propus, au căutat să înfiinţeze şcoli proprii în limba poporului, pentru cei care nu învăţau gimnaziile catolice şi calvine, să alcătuiască manuale corespunzătoare nevoilor acestora şi să promoveze limba română în biserică.

Datorită acestei orientări, au apărut manuale didactice în limba română, ca: *Învățătură... pentru procopseala școalelor* (Blaj, 1755), *Bucoavnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie* (Blaj, 1777). Conținutul lor era religios. Apariția la Viena a unui *Bucvariu pentru pruncii cei românești* (1777, 1781) marchează o etapă nouă în istoria manualelor didactice din Transilvania, întrucît orientarea acestora nu era exclusiv teologică ci cuprindea și „sentințe filozofice și povestiri morale".

Printre dascălii școlilor ardelene erau adesea și români de peste munți, munteni și moldoveni, fapt care subliniază legăturile strînse dintre românii din toate țările respective.

Și tot ca un aspect al strînselor legături dintre românii de pretutindeni trebuie să menționăm că *Hronicul...* lui D. Cantemir, adus de Ion Inochentie Micu în 1734—1735 la Blaj, a contribuit la întărirea convingerilor, pe care acești cărturari și le făcuseră în școlile urmate, despre originea romană a poporului nostru, despre continuitatea lui pe aceste locuri și despre comunitatea etnică a tuturor românilor[1].

[1] *Istoria României*, vol. III, Op. cit., p. 558—561.

PRECURSORII ŞCOLII ARDELENE

ION INOCHENTIE MICU KLEIN

La 4 decembrie 1691, s-a emis Diploma leopoldină, care reglementa raporturile politice dintre Transilvania şi curtea din Viena. În 18 puncte se stabileau principiile după care urma să fie condus Ardealul în cadrul Imperiului habsburgic. Această „diplomă“, care va servi ca bază constituţională principatului Transilvaniei, mai bine de un veac şi jumătate, a fost întocmită cu multă abilitate în favoarea curţii imperiale, perpetuînd inegalitatea între naţionalităţile din Ardeal şi în consecinţă învrăjbirea dintre ele. În cadrul prevederilor ei, situaţia românilor rămînea în continuare neschimbată. Ei nu erau menţionaţi cu nici un drept. Se asigura respectarea confesiunilor recunoscute : catolică, luterană şi calvină. Ungurii, saşii şi secuii erau menţionaţi în privilegiile lor din vechime. În dregătorii urmau să fie numiţi unguri, saşi, secui, fără deosebire de religie. În felul acesta erau excluşi de la orice drepturi românii ortodocşi, vădindu-se astfel dublul jug : social şi naţional, la care era supus poporul român[1].

Pentru întărirea absolutismului habsburgic care începe să slăbească din cauza conglomeratului de popoare, s-a folosit catolicismul ca element de coeziune şi instrument politic de unificare. S-au luat măsuri de protejare a confesiunii catolice şi a acelora care vor adera măcar în parte la ea. Aşa fuseseră cîştigaţi rutenii în 1692. S-a găsit formula unirii ortodocşilor cu biserica Romei pe baza celor patru puncte stabilite la conciliul Florenţei (1439). Mai întîi a fost cîştigată preoţimea prin avantajele materiale, punînd-o în drepturi egale cu preoţimea catolică. Situaţia era ademenitoare pentru preotul ortodox aproape iobag, ridicat la o stare privilegiată, recunoscut între naţiunile constituţionale. Începutul „unirii“ s-a făcut în sinodul de la Alba-Iulia din 1697. Acţiunea a fost reluată de Atanasie Anghel într-un nou sinod, întrunit tot la Alba-Iulia, cu care ocazie s-a acceptat

[1] Şt. Pascu, *Principatul transilvan sub stăpînirea habsburgică*, în: *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 153.

„unirea“, dar cu condiţia să se păstreze obiceiurile şi ritul ortodox. Diploma leopoldină din 16 februarie 1699 legaliza „unirea“, ridicînd preoţimea unită la o situaţie egală cu preoţimea catolică şi cu reprezentanţii celorlalte culte cărora aparţineau ungurii, saşii şi secuii[1].

Se conturează astfel ideea că singura raţiune pentru care o parte dintre românii ardeleni au adoptat „unirea“ cu catolicii a fost nădejdea în ridicarea economică, socială, politică şi culturală, adică speranţa în ştergerea inegalităţii sociale şi a celei naţionale dintre ei şi celelalte trei naţionalităţi privilegiate. În această portiţă de salvare a crezut cu toată convingerea unul dintre cărturarii români ai vremii, Ioan Inochentie Micu-Klein. Ca să-şi salveze neamul din situaţia grea în care se găsea, a militat pentru trecerea în masă a românilor ardeleni la „unire“. Timp de 16 ani a asaltat Guvernul, Dieta, Curtea din Viena cu memorii şi cereri, aducînd dovezi în sprijinul luptei sale, iar cînd s-a găsit în faţa duşmanilor a făcut un aspru rechizitoriu rînduielilor nedrepte clădite de aceştia. O notă specifică a luptei acestui neobosit cărturar a fost aceea că el a cerut necontenit drepturi pentru toţi românii din Ardeal, trecînd peste deosebirile confesionale dintre ei, ameninţînd chiar cu părăsirea „unirii“, dacă nu li se satisfac promisiunile făcute cînd au trecut la „unire“[2].

Ioan Micu s-a născut la Sadu (în părţile Sibiului) în 1692. Studiile teologice şi le-a făcut la Tîrnavia (Nagyszombat sau Sîmbăta Mare). Intrînd în monahism, a luat numele de Inochentie. Era student teolog în anul al III-lea cînd soborul protopopilor, din 4 iunie 1728, adunat la Alba-Iulia, îl alege ca episcop. Împăratul Carol al VI-lea l-a întărit în această demnitate la 25 februarie 1729. La 5 septembrie, în acelaşi an, i s-a dat şi titlul de baron. De la această dată el adoptă numele germanizat Klein. În octombrie 1730, papa Clement al XII-lea îl întări ca episcop. Instalarea în această demnitate s-a făcut la 28 septembrie 1732. Tot atunci ajunge şi membru al Dietei Ardealului — care avea sediul la Sibiu —, participînd la şedinţele ei cu drept de vot, ca exponent „al tuturor românilor fără deosebire de confesiune“. În această calitate, el luptă să obţină de la autoritatea statală drepturile prevăzute de Secunda leopoldină. Ca să-şi asigure un material concludent în lupta la care pornea, Inochentie efectuă în vara anului 1733 recensămîntul românilor ardeleni. Rezultatele lui demonstrau că românii împînzeau Transilvania, că întreceau numericeşte pe saşi, maghiari şi secui şi că aduceau statului venituri mai mari decît restul locuitorilor Ardealului. În toamna anului 1734, Inochentie Klein pleacă la Viena, unde a rămas pînă în vara anului următor, spre a

[1] Şt. Pascu, *Op. cit.*, p. 154—155.
[2] Ibid, p. 169—170.

urmări soarta memoriilor și cererilor făcute în numele românilor în problemele lor sociale și naționale, precum și pentru a stărui la împărăție să i se construiască o reședință episcopală, o mănăstire, o biserică catedrală și un local de seminar. În 1738 capătă fonduri pentru construirea reședinței episcopale, a mănăstirii și a catedralei. Pentru întreținerea acestora i se dau mai multe sate din jurul reședinței, care-i aduceau un venit anual de 6 000 de florini[1]. Din suma aceasta urma să se întrețină pe lîngă instituțiile cu slujbașii respectivi încă 20 de elevi în seminarul mănăstirii, trei studenți ieromonahi în „Colegiul de propaganda fide" din Roma și 11 ieromonahi care întrețineau viața religioasă a instituțiilor respective. Absorbit de uriașa luptă socială și națională, Inochentie Klein n-a mai avut răgaz să înființeze și seminarul pe care-l ceruse o dată cu celelalte instituții. Meritul înființării lui revine urmașului său, Petru Pavel Aron, ales episcop la 3 noiembrie 1751. Grija lui pentru înființarea instituțiilor culturale menționate pornea de la ideea că lupta pentru libertatea națională și socială a unui popor trebuie asociată cu aceea pentru înființarea instituțiilor culturale. De aceea a insistat așa de mult la Curtea imperială ca să i se dea fonduri pentru zidirea instituțiilor din care vor ieși dascălii destoinici sortiți să satisfacă nevoile poporului. „Locul unde s-au zidit aceste instituții a fost Blajul, dobîndit în schimbul domeniilor de la Sîmbăta-de-Jos și Gherla. Locul unde se află azi orașul Blaj era atunci pustiu. Inochentie Klein a zidit în mijlocul pustiului aceluia instituțiile care au rămas pînă azi. Pentru zidirea lor i-au dat sprijin și clericii săraci și umiliți din toate părțile Ardealului. Încetul, cu încetul a răsărit ca din pămînt casă lîngă casă și în locul pustiului de mai înainte s-a înfiripat un orășel, de care numai istoria știe cine l-a fondat.[2]

În anul 1742, Inochentie Klein pleacă din nou la Viena cu gîndul să stăruie pentru satisfacerea revendicărilor sociale și politice ale românilor. În memoriul adresat împărătesei Maria Tereza spre a recunoaște națiunii române drepturi egale cu celelalte trei naționalități din Ardeal, el argumenta în felul următor : „Dacă nu există nici o greutate în faptul că românii să poarte toate sarcinile țării împreună cu celelalte națiuni, ba încă mai mult decît toate celelalte, atunci pentru ce să nu fie așezați și ei pe o treaptă cu ele și în ce privește favorurile, cînd însăși legea firii poruncește ca cel ce poartă sarcina

[1] *Istoria bisericii române*, vol. II, Op. cit., p. 209.
[2] Zenovie Pîclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Ion Inochentie Micu-Klein* (1746—1768), București, Editura „Cultura națională", 1924, p. 9—10.

să-i poarte și folosul"[1]. Memoriul rămase fără rezultatul dorit. Stăpînirea acordă doar clerului unit scutirea de taxele cerute pînă atunci, precum și scoaterea lui din „legătura iobăgiei". La 27 februarie 1744, Inochentie Klein revine în ședința Dietei, pentru aceeași chestiune. A fost ultima intervenție, dar și cea mai dramatică. Cînd privilegiații din Dietă îi strigară lui Inochentie, care-și susținea memoriul: „sînt numai țărani iobagi", sau „sînt tîlhari leneși", el le răspunse: „Bieților români, în afară de piele, nu le lăsați nimic. Oare nu ei vă lucrează ocnele de sare, băile de fier și de aur, iar de pe unii din aceștia nu despuiați și pielea?"[2]. Cu toată apărarea episcopului, Dieta refuză și de astă-dată să satisfacă pretențiile legitime ale românilor, acceptînd numai ca „nobilii români să fie trecuți între națiunile privilegiate, și anume fiecare nobil să fie încorporat la națiunea pe al cărei teritoriu locuiește"[3]. Drept răspuns la această hotărîre a Dietei, Inochentie Klein protestă energic. „La auzul acestui protest, privilegiații îl înconjurară cu huiduieli, gata să-l arunce pe fereastră".[4] La 19 iunie 1744, clericii uniți trimiseră Curții din Viena în numele românilor, protestul citit de episcop în Dietă.

Lupta dusă de Inochentie Klein în forul ardelean avu un ecou puternic în rîndurile poporului, producînd o vie agitație. Dușmanii episcopului îl denunțară la Viena ca instigator, ceea ce determină chemarea lui în fața împăratului. Atunci el convoacă un sinod la Blaj, la care luară parte protopopii, o parte din preoții „uniți" și ortodocși, nobili și iobagi români, „încît sinodul se transformă într-o adevărată adunare națională".[5] La sfîrșitul ședinței, Inochentie spuse răspicat: „Dacă toate cîte s-au făgăduit nu se vor dobîndi, mai are rost „unirea"?",[6] iar la ieșirea din sală el le comunică hotărîrea: „Dacă nici de data aceasta nu se va izbuti, atunci, în fruntea voastră, vom trece cu toții Carpații".[7]

Dezbaterile de la acest sinod înrăutățiră și mai mult situația episcopului la curtea împărătesei. În cele din urmă, episcopul însoțit de vicarul Petru Pavel Aron și secretarul său Petru Dalyai (Petru din Daia) porniră la 22 iulie spre Viena. Aici a rămas pînă în noiembrie 1744, fără a ajunge să fie primit în audiență de împărăteasă. La 9 decembrie 1744 pleacă spre Roma cu gîndul să se adreseze papei Benedict al XIV-lea, întrucît dușmanii săi căutară să-l aducă în fața

[1] *Istoria bisericii române*, vol. II, Op. cit., p. 210.
[2] Ibid, p. 211.
[3] Ibid.
[4] Ibid.
[5] Ibid, p. 211—212.
[6] Ibid, p. 211.
[7] Ibid, p. 212.

unui tribunal de mireni spre a răspunde de toate agitațiile pe care le făcuse în rîndurile românilor ardeleni. Între timp, un sinod ținut la Blaj îi comunica lui Inochentie solidarizarea românilor cu cauza pe care o susținea, „rugîndu-l să nu-și părăsească turma credincioasă"[1]. Tot atunci, stăpînirea habsburgică luă măsuri de arestare a partizanilor săi și interzise orice ajutor episcopului pribeag. Intrigile contra sa și-au făcut efectul și la Roma, de aceea papa a cedat dorințelor puternicei împărătese Maria Tereza și nu l-a ajutat.

Văzîndu-se fără nici un sprijin material, Inochentie Klein ceru, în vara anului 1749, permisiunea Curții din Viena și a Vaticanului să plece în pelerinaj la Ierusalim, cu gîndul ascuns să se ducă în Țara Românească spre a-și asigura un adăpost[2]. Cererea i-a fost respinsă.

La 7 mai 1751 s-a hotărît în cele din urmă să se retragă din scaunul episcopal, spre a nu înrăutăți și mai mult situația românilor „uniți" din Ardeal care se solidarizară cu el. După retragere și-a petrecut viața la Roma, îndurînd grave lipsuri materiale, pînă la 23 septembrie 1768, cînd a murit.

În cele 24 de memorii înaintate Curții din Viena și în altele înaintate Dietei, precum și în cuvîntările rostite cu diferitele prilejuri, el a cerut pentru românii ardeleni drepturi ca acestea: să nu mai fie socotiți „tolerați", ci egali în drepturi cu celelalte naționalități; să fie declarați a patra „națiune" constituțională; să fie reprezentați în Guvern, în Dietă, în dregătorii publice; să fie restituite iobagilor pămînturile proprii, uzurpate de „domni"; să se șteargă iobăgia în scaunele săsești; să se acorde dreptul la liberă strămutare iobagilor; să aibă dreptul la școală, la meserii, la intrarea în bresle; să fie redusă claca la două zile pe săptămînă. În sprijinul acestor cereri el aducea argumente din dreptul istoric: originea noastră română, vechimea populației românești pe aceste locuri din vremea primului descălecat, continuitatea neîntreruptă din acele vremuri pînă în prezent. La argumentele acestea el mai adăuga unele aparținînd dreptului natural: „numărul românilor care depășește cu mult pe acela al celorlalte naționalități luate la un loc; sarcinile către stat sînt mai multe și mai numeroase, dîndu-le astfel drepturi mai multe decît celorlalte naționalități. Pentru aceasta ei trebuie să aibă reprezentanți în Guvern, în Dietă, în toate dregătoriile.[3]

[1] Ibid, p. 214.
[2] Ibid.
[3] St. Pascu, *Principatul transilvan sub stăpînirea habsburgică*, Op. cit., p. 170.

Apreciind ideile puse în circulaţie de Inochentie Klein în lupta pentru cauza românilor din Transilvania, constatăm că se împletesc „idei înaintate cu unele învechite“[1]. A cere drepturi egale pentru români cu celelalte „naţiuni“, dreptul de şcoală, la meserii, ştergerea iobăgiei, dreptul de liberă strămutare a ţăranilor sînt idei înaintate. Dar reducerea, şi nu ştergerea totală a clăcii, păstrarea „naţiunilor“ medievale, încadrarea românilor în rîndul acestora, menţinerea breslelor medievale sînt idei învechite.[2] La acestea se mai adaugă: „alegerea căii petiţionare la împărat, la Dietă — forţe reacţionare — pentru a obţine drepturi pentru popor era o cale dinainte sortită eşecului“.[3] Apelul la masele populare, prin chemarea acestora la luptă era singura soluţie pentru a obţine ceea ce aşa de clar formulase episcopul în acel timp. Poporul, care urmărea lupta desfăşurată de Inochentie, se convinsese de dreptatea cauzei pe care o apăra. El aştepta chemarea la luptă pentru a impune cu forţa celor care nu voiau să le dea de bună voie. Ideologia clericală, care-i era proprie lui Inochentie, l-a oprit de la această cale, singura care-i putea aduce satisfacţii în lupta dreaptă pe care a deschis-o.[4]

Totuşi, gîndul lui Inochentie Klein de a ridica în mod răspicat problemele sociale, politice şi culturale ale românilor la începutul veacului al XVIII-lea rămîne un far conducător pentru generaţiile care i-au urmat. Argumentele scoase din dreptul istoric şi din cel natural au dat naştere unei conştiinţe clare despre îndreptăţirea la egalitate a românilor cu celelalte neamuri din Ardeal.

Dar activitatea lui Inochentie Klein este meritorie şi pe latura scrisului. Memoriile sale adresate Curţii vieneze şi diferiţilor demnitari în favoarea drepturilor românilor, scrisorile, din exil trimise românilor, de-a lungul unui sfert de veac, spre a-i lămuri asupra drepturilor istorice şi naturale, ne pun în faţa unei minţi luminate de cele mai înaintate idei ale vremii. La acestea mai adăugăm bogata ediţie de predici pentru toate duminicile şi sărbătorile de peste an, remarcabile prin limba cursivă şi colorată, ca şi prin exemplele concrete, atrăgătoare prin care căuta să-şi convingă ascultătorii de cele spuse. Pentru calităţile literare ale acestor predici, nepotul său Samuil Micu-Klein îl pune alături de scriitorii veacului.

[1] Ibid. p. 170.
[2] Ibid.
[3] Ibid.
[4] Ibid.

Istoria bisericii române, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 205—215.
Istoria literaturii române, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.
Istoria României, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.
Bunea Augustin, *Din istoria românilor. Episcopul Ion Inocenţiu Klein (1728—1751)*, Blaş, Tipografia seminarului arhidiecesan gr. cat., 1900.
Bogdan-Duică G., *Călugărul Visarion Sarai şi procesul episcopului Ioan Inochentie Micu Klein*. Caransebeş, Tipariul tipografiei Diecesane, 1896.
Pîclişanu Zenovie, *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1746—1768*, Bucureşti, Editura „Cultura naţională", 1924.
Şerbănescu Niculaie, *„Unirea cu Roma", înşelăciune şi silnicie pentru românii din Ardeal"*. În: „Biserica ortodoxă română", LXXIV, 10—11/1956, p. 1038—1056.
Pascu Şt., *Din instoria Transilvaniei* I, Bucureşti, Editura Academiei, 1960.

PETRU PAVEL ARON

Petru Aron s-a născut la Bistra, în 1709. A studiat mai întîi la Sîmbăta-Mare, apoi la Roma, la Colegiul de Propaganda Fide filozofia şi teologia. După terminarea studiilor s-a călugărit, căpătînd numele de Pavel. A fost numit vicar episcopal în 1743, pe vremea episcopului Inochentie Klein. În anul 1751, prin renunţarea lui Inochentie Klein la scaunul episcopal, Pavel Aron este numit în locul acestuia, rămînînd în funcţie pînă în anul 1764, cînd a murit la Baia-Mare, fiind într-o vizită canonică. În timpul episcopatului său s-a declanşat o puternică reacţie a ortodocşilor împotriva „unirii" cu biserica Romei, reacţie condusă între 1759 şi 1761 de călugărul ortodox Sofronie. Cu această ocazie, comandantul militar al Transilvaniei, generalul Bucov, a distrus cea mai mare parte a bisericilor ortodoxe şi a semănat numai suferinţă în rîndurile ortodocşilor. Pavel Aron n-a fost alături de nici una din mişcările ortodocşilor ardeleni. În cronica rimată *Plîngerea mînăstirii Silvaşului...*, el este făcut răspunzător de toate ororile petrecute cu ocazia reprimărilor mişcărilor ortodoxe, inclusiv de distrugerea ei.

Încă din timpul vicariatului său se terminase de zidit catedrala, mănăstirea şi reşedinţa episcopală din Blaj. Îndemnat şi de curtea vieneză, Pavel Aron pune tipografia în stare de funcţiune, însărcinînd în 1754 pe Gherontie Cotore cu supravegherea ei. Este vorba de vechea imprimerie de la Bălgrad, al cărei inventar zăcea părăginit la Blaj. A adus de la Cluj şi Sibiu material tipografic nou şi a îndemnat să se publice scrieri cu caracter didactic şi religios. După moartea lui se vor îngriji de ea Atanasie Rednic şi Grigore Maior.[1]

La 18 octombrie 1754, Pavel Aron a deschis cursurile celor trei şcoli din Blaj : şcoala de obşte sau elementară cu 79 de şcolari condusă de dascălul mirean Constantin Dimitrievici, venit din Romanaţi, de peste Carpaţi ; şcoala secundară, numită latinească, cu 74 de şcolari, sub conducerea lui Grigore Maior, în care se predau ştiinţele şi limbile, latina fiind în fruntea tuturor (din aceasta se va dezvolta gimnaziul din Blaj) ; apoi şcoala superioară sau seminarul — numit Sfînta Treime —, destinat pregătirii viitorilor preoţi, cu 25 de şcolari, condus de Atanasie Rednic, nobil din Giuleştii Maramureşului, care-şi făcuse studiile la Viena. Aşadar, erau laolaltă 178 de şcolari, al căror număr se va ridica în anul următor la 300. Tinerii care frecventau aceste şcoli proveneau, cei mai mulţi din satele ardelene. În afară de aceste şcoli, episcopul Pavel Aron a mai deschis un seminar în care primea numai călugări, numit Buna Vestire. La început au fost primiţi numai 12 monahi ca elevi ; curînd, însă, numărul lor a ajuns la 24. Între ei a fost şi Samuil Micu, nepotul episcopului Inochentie Klein. Ajungînd episcop, Atanasie Rednic i-a obligat pe călugării — elevi de aici să înveţe fiecare cîte o meserie : „care tipăritul, care arşugul de a face lumînări de ceară albă, care olăritul" (Samuil Micu, *op. cit.*, p. 122). Această orientare practică este justificată de influenţa vremii. Întreţinerea tuturor elevilor se făcea din veniturile episcopiei. Regimul de viaţă al acestora era aspru. Se vede aici — cum este şi explicabil pentru situaţia românilor „uniţi" — influenţa stilului de viaţă al diferitelor ordine de călugări catolici. Amănunte cu privire la felul cum erau organizate şcolile din Blaj, cum se recrutau elevii şi care a fost rolul episcopului Pavel Aron în îndrumarea acestor şcoli găsim în *Istoria şi lucrările şi întîmplările românilor*, vol. IV, de Samuil Micu.[2] Episcopul Pavel Aron asista la lecţiile pe care le făceau profesorii şi stimula elevii la învăţătură prin diferite mijloace. Celor silitori la dădea cărţi, încălţăminte, haine. Munca intelectuală era în

[1] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 525.
[2] Ibid. p. 522.

mare cinste. Școlarii învățau cu o sîrguință care uimea. Se citează cazul elevului Vasile Neagoe, feciorul protopopului Marin Neagoe din Broșteni, care, deși orb, învățase de știa pe de rost tot *Ceaslovul, Psaltirea* și *Testamentul Nou* „Făcea predicații de se minunau toți de el".[1] O dată cu deschiderea școlilor din Blaj în 1754, Pavel Aron încredințează buna organizare a bibliotecii dascălului Grigore Maior. Inventarul ei ne arată că ea cuprindea cărți latinești românești, germane, maghiare, slavone ; sub raportul conținutului ele se împărțeau în : cărți bisericești, lucrări istorice, lingvistice, filozofice. Între volumele românești erau : *Divanul* lui Dimitrie Cantemir și *Viețile sfinților* a lui Dosoftei.[2]

În tipografia pusă în funcțiune de Pavel Aron s-au tipărit numeroase cărți românești necesare bisericilor „unite" și școlilor. Dintre ele menționăm : *Învățătura creștinească* (Blaj 1756). Cartea aceasta era alcătuită în felul catehismului cu întrebări și răspunsuri, și era destinată nevoilor școlii. Ei i se adaugă : *Liturghii* (Blaj 1756), un *Molitvenic* (Blaj, 1757), *Păstoriceasca datorie dumnezeștii turmă vestită* (Blaj 1759), un *Octoih* (Blaj, 1760), *Epistola consolatoria* (Blaj, 1761), *Adevărata mîngîiere în vreme de lipsă* (Blaj, 1761), un *Acatist* (Blaj, 1763). În același timp au mai apărut și alte cărți religioase și didactice.[3]

Din timpul cînd învăța la Colegiul de Propaganda Fide, în conștiința lui Pavel Aron s-a trezit ideea originii latine a poporului din care făcea parte. Întorcîndu-se între ai săi și văzîndu-i în suferință, se amărî și adresă Papei o scrisoare în care-i vorbea de originea romană a valahilor săi și de suferințele în care se zbat. „Românii sînt un popor numeros, rămășițe ale lui Traian și Adrian, cum spune istoria, pentru care în limba lor se și numesc pe sine români sau romani pînă în ziua de astăzi. Graiul lor este latinesc și foarte asemenea cu cel italienesc. Din fire sînt foarte blînzi și aplecați la orice măestrii sau științe... Dar pînă acum au fost cu totul părăsiți și disprețuiți de popoarele care îi stăpînesc. De aceea sînt și foarte aspri și fără știință de carte. Sînt aproape striviți de greutățile publice și ale domnilor, ca fiii lui Iacob în Egipt, cum se citește în aceste timpuri... numai despre locuitorii Paraguayului ori ai Braziliei". Alături de Inochentie Klein, Pavel Aron este printre primii cărturari ardeleni care fac din originea și vechimea poporului român de aici argumente pentru emanciparea lui socială.[4]

---

[1] Samuil Klein (Micu), *Istoria românilor*, Buda, 1806—1807, p. 162.
[2] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 528—529.
[3] N. Drăganu, *„Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie, des origines à la fin du XIII-e siècle.* Bucarest, 1938, p. 57.
[4] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 758.

GHERONTIE COTORE

Gheorghe Cotore s-a născut în anul 1720 în comuna Totoi, de lîngă Alba-Iulia. Şi-a început studiile la Bălgrad. De acolo a trecut la gimnaziul ţinut de iezuiţi la Cluj, iar de aici a trecut la mănăstirea din Muncaci, unde s-a călugărit, căpătînd numele de Gherontie. În anul 1738, Inochentie Klein îi propuse să fie trimis la Institutul de Propaganda Fide din Roma, spre a-şi continua studiile, dar el ceru o localitate mai apropiată, Tîrnavia (Sîmbăta-Mare).

În 1747 se întoarce la Blaj, unde îl găsim alături de Grigore Maior şi Silvestru Caliani, veniţi de la Roma. După înfiinţarea şcolilor din Blaj (1757), a condus un timp şi el seminarul destinat pregătirii viitorilor preoţi şi tot atunci, din însărcinarea episcopului Pavel Aron, a supravegheat şi tipografia. A fost un timp şi vicar episcopesc tot în vremea lui Pavel Aron. Fire independentă şi irascibilă, a avut de suferit din partea autorităţilor eclesiastice. A fost scos din vicariat de Pavel Aron, iar urmaşul acestuia, Athanasie Rednic, îl închide la Sibiu şi apoi îl surghiuneşte la mănăstirea Strîmba, din cauză că împreună cu Grigore Maior şi Silvestru Caliani cîrteau împotriva alegerii sale ca episcop, Iertat de ierarhul său, se stabileşte la Gherla, unde moare de tuberculoză în anul 1774 sau 1775.

Samuil Micu vorbeşte mai tîrziu de el ca de un suflet aprins pentru apărarea drepturilor românilor şi ca despre un învăţat în ale teologiei. Dintre multele scrieri alcătuite de el, păstrate în manuscris, menţionăm cîteva.

Încă de pe vremea cînd îşi făcea studiile la Tîrnavia a alcătuit în 1746 *Despre şişmăticia grecilor* (şismătiia=schismăticia=schisma). Este o complicaţie după *Histoire du schisme des Grecs* (ediţia I, 1667), a francezului Louis Maimbourg, şi *Speculum veritatis* de Cristofor Peichich (ed. II, 1725). „În ea se urmăresc probleme de istorie, paralel cu fapte din istoria bisericii. Atenţia şi-o concentrează în special asupra decăderii Imperiului bizantin şi a pătrunderii turcilor în Europa“[1].

Lucrarea este o scriere ostilă puterii otomane, interesează şi ca valoare literară, prin portretele unor domnitori şi înalţi demnitari, ca şi prin alte procedee literare folosite.

Tot din vremea studiilor la Tîrnavia datează lucrarea *Articuluşurile cele de price* (ms. din 1746). În ea se analizează deosebirile dogmatice dintre biserica răsăriteană şi aceea a românilor „uniţi“. Această scriere are un interesant „Cuvînt înainte către cetitoriu“, în care gă-

[1] *Istoria literaturii române*, vol. I, Op. cit., p. 557.

sim unele idei afirmate deja de Inochentie Klein, ca: originea latină a limbii române. Tot aici Gherontie Cotore deplînge starea în care au ajuns nobilii descendenţi ai lui Traian, în felul mitropolitului Teodosie de Veştem în prefaţa *Liturghierului* din 1680 sau a lui Gheorghe Lazăr în cuvîntarea la venirea mitropolitului Dionisie Lupu. „O, amar! Era oarecînd şi neamul romănesc vestit şi lăudat iară acum fără de veste şi de toţi ocărît zace. Era oarecînd viteaz şi în război tare, iară acum fără de putere... Era oarecînd înţelept, iară acum încundgiurat de norul neştiinţii. Era de cinste, iară acum de toţi lepădat... Mainte era minune de să vedea cineva în ţeapă, iară acum toate furcile şi ţăpile numai dînşii le străjuiesc... De aceasta să-ţi aduci aminte, o, neam oarecînd vestit".[1]

Pentru Gherontie Cotore, „românii sînt adevăraţi romani" ; „strămoşii lor au fost trimişi din Roma prin aceste locuri". Apărîndu-şi noua confesiune, Cotore crede că starea rea în care se găseşte poporul român din Ardeal se datoreşte despărţirii de biserica romană şi adoptării ortodoxismului grecesc. Aici evident Cotore greşeşte. Cauzele decăderii românilor ardeleni sînt multiple şi de altă natură.

De la Cotore au mai rămas şi alte lucrări: *Cartea de religie şi obiceiurile turcilor, Învăţătura creştinească sau catehism mare, Pravila după rîndul slovelor de la buchi, Istoria schismei grecilor.*

GRIGORE MAIOR

S-a născut în comuna Sărvad, din comitatul Someş. Era fiu de preot, cu numele de botez Gavriil. A studiat la Cluj, apoi la Roma, la Institutul de Propaganda Fide, luîndu-şi doctoratul în teologie şi filozofie (1747). În călugărie a căpătat numele de Grigore. În timpul episcopatului lui Pavel Aron, Grigore Maior a fost unul dintre profesorii şcolilor de la Blaj, conducînd şcoala secundară, numită latinească. În *Istoria şi lucrările şi întîmplările românilor*, vol. IV, Samuil Micu aminteşte de străduinţa lui Grigore Maior, „carele nu să poate spune cîtă nevoinţă au pus pre întemeierea şcoalelor, că umbla prin sate şi aduna prunci la şcoală şi singur îi învăţa". Împreună cu Vasile Neagoe-Orbul şi cu dascălul Zaharia a organizat cu elevii şcolii elementare şi cu ai celei latineşti un „exercitium" de teatru, o

[1] Ibid, p. 558 şi N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XIII-e siècle*, op. cit., p. 58.

variantă schematică a dramei Irozii, compusă din patru-cinci „cîntări" (colinda) și două „perorații". „Exercițiul" a fost jucat de 13 diletanți, în decembrie 1755 și ianuarie 1756 la Blaj, Sebeș, Alba-Iulia, Vințul-de-Jos, Cut. Reprezentanțiile au stîrnit în popor o admirație de nedescris... Alături de români, printre admiratori erau maghiari, nemți și sași.

După moartea lui Pavel Aron s-a îngrijit împreună cu Atanasie Rednic de bunul mers al tipografiei.

O dată cu înființarea școlilor din Blaj în 1754, Grigore Maior s-a ocupat și de buna funcționare a bibliotecii tot din însărcinarea episcopului Pavel Aron. A avut în grijă să înmulțească mereu fondul de cărți al bibliotecii din Blaj „prin daniile făcute de călugărul grec Leonte Mosconas și Isaia din Sîncel, prin cumpărarea de frumoase și scumpe lucrări de la diverși librari vienezi și prin dubletele oferite de biblioteca imperială în 1773"[1]. Și tot în acest timp a înzestrat gimnaziul din Blaj, reorganizat în 1772, cu manuale didactice de filozofie și teologie. Apreciind activitatea lui Grigore Maior pe această linie, Samuil Micu recunoștea că „cea mai mare parte din cărțile bibliotecii mînăstirii de la Blaj a lui... agonisală și dar ieste". Conținutul acestor cărți arată orientarea înnoitoare a intelectualilor vremii spre mișcarea iluministă a timpului, reprezentată cu atîta strălucire către sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea de corifeii Școlii Ardelene și de alți cărturari din țările române de peste Carpați.[2]

Împrejurările nefericite au făcut ca între episcopul Atanasie Rednic și unii cărturari ai vremii — printre care și Grigore Maior — să se ivească disensiuni. Cîrtind împotriva alegerii lui Rednic ca episcop, acesta l-a surghiunit pe Maior la mănăstirea Sfîntul Nicolae din Muncaci. Viitorul împărat, Iosif al II-lea, trecînd pe aici îl eliberează, numindu-l corector la tipografia româno-slavă din Viena. Într-un fel, era îndreptățit protestul lui Maior, căci o dată cu Rednic candidase și el pentru scaunul episcopal ; sinodul îi dăduse lui Grigore Maior 90 de voturi, iar lui Atanasie Rednic numai 9 voturi. Împotriva indicațiilor voturilor sinodului, a fost numit episcop Atanasie Rednic.

Murind Atanasie Rednic la 2 mai 1772, sinodul întrunit la 15 august 1772 îl alege episcop pe Grigore Maior. La „sfințirea" acestuia, petrecută la 22 aprilie 1773 în biserica Sfîntul Ștefan din Viena, a fost de față și împărăteasa Maria Tereza, cu întreaga ei curte. Aceasta a rămas încîntată și de ceremonialul desfășurat cu această ocazie, dar și de însuflețita cuvîntare a noului episcop.

---

[1] *Istoria literaturii române*, vol. I, op. cit., p. 523—524.
[2] Ibid, p. 529.

La cererea lui Grigore Maior, împărăteasa a înfiinţat la Viena, pentru clericii „uniţi", un seminar numit „Sfînta Barbara", după hramul bisericii lîngă care se afla această instituţie teologică. Aici erau rezervate 15 locuri pentru români : 9 pentru eparhia Făgăraşului şi 6 pentru cea de la Oradea.

Grigore Maior este acela care a contopit cele două seminarii din Blaj — al Sfintei Treimi şi al Bunei Vestiri — într-unul singur. El a trimis pentru studii înalte la Roma pe Gheorghe Şincai şi pe Petru Maior.

Instituţiile culturale din Blaj erau, pînă la numirea lui Grigore Maior ca episcop, îmbibate de spirit iezuit. Acest ordin călugăresc urmărea să realizeze tipul catolicului desprins de realităţile naţionale. Faptul nu convenea intereselor românilor, care nu puteau uita că trăiesc într-un stat în care ei sînt nedreptăţiţi din punct de vedere social şi politic şi nici nu puteau uita că în afara lor rămîn românii ortodocşi fraţi de neam cu ei. Grigore Maior, înflăcărat luptător pentru revendicările românilor, a intrat în conflict cu cei care nu vedeau bine această atitudine. Făcîndu-şi duşmani mai întîi în Transilvania şi apoi prin aceştia la curtea din Viena, a fost nevoit să se retragă din scaunul episcopal la 12 august 1782.

Ultimii ani din viaţă i-a petrecut la mănăstirea Maierii din Alba-Iulia, întemeiată de episcopul Pavel Aron. A murit în februarie 1785, lăsîndu-şi averea agonisită să fie folosită în scopuri de binefacere. Una din clauze era ca din această avere să beneficieze şi liceul din Blaj, căruia îi lăsa o sumă importantă pentru întreţinere, cu indicaţia ca în fiecare an să se premieze elevii cei mai sîrguincioşi.[1]

În timpul episcopatului lui Grigore Maior au ieşit o serie de cărţi de ritual, necesare bisericilor din Transilvania : *Strastnic* (1774), o carte care cuprinde slujba bisericească închinată patimilor şi învierii lui Isus Hristos ; o *Liturghie* (1775) o *Evanghelie* (1776), un *Catavasier* (1777), o *Bucoavă* (1777), un *Ceaslov* (1778), o *Psaltire* (1780).

În viaţa tipografiei din Blaj înregistrăm în jurul anului 1780 o schimbare : pe lîngă tipărirea cărţilor cu caractere chirilice începe imprimarea şi cu litere latine. În situaţia aceasta vor fi în special manualele didactice destinate şcolarilor. Un merit deosebit în noua orientare a avut George Şincai, în calitatea lui de director al „şcolilor normaliceşti" din Transilvania.

[1] *Istoria bisericii române*, vol. II, op. cit., p. 327—329.

Unirea cu biserica Romei n-a adus schimbările pe care le așteptau românii care aderaseră la ea. Nemulțumirile iscate din această pricină erau să se transforme în adevărate răscoale. O stare de spirit continuu potrivnică acestei „uniri“ a fost întreținută de cărturarii din Brașov.

Cu toate că românii din Transilvania erau împărțiți în cele două biserici : unită și ortodoxă, cînd nevoile au cerut, ei s-au manifestat uniți în acțiunea respectivă. Astfel, în 1792, Gherasim Adamovici, episcop ortodox a mers la Viena împreună cu Ion Bob, episcop unit, ca să ducă și să susțină cunoscutul memoriu „*Supplex libellus Valachorum Transylvanniae*. Acest „document al dorințelor românilor ardeleni“ fusese prezentat mai întîi Dietei din Transilvania în 1791, care nu-l luase în considerație.

Printre cărturarii acestei epoci care au reprezentat mișcarea culturală de la Brașov, alături de Radu Tempea II au fost și Teodor Corbea și Dimitrie Eustatievici.

Radu Tempea II, de care ne-am ocupat într-un paragraf anterior, a scris *Istoria sfintei biserici a Șcheailor Brașovului*, în care, făcînd un istoric al acestei instituții din vremurile cele mai îndepărtate, se ridica cu multă energie împotriva celor care au părăsit biserica ortodoxă. Aceasta o face în special în partea a doua a cronicii, care începe de la „unirea“ cu biserica Romei. Arătînd relațiile locuitorilor din Brașov cu Brîncoveanu, Radu Tempea II se ridică împotriva „unirii“, condamnînd pe acei care „au părăsit și au călcat în picioare religia ortodoxă“. Către sfîrșitul cronicii, Radu Tempea II își povestește propria sa viață, dîndu-ne o interesantă autobiografie a unui preot activ, energic, fidel ortodoxismului și intereselor poporului din Transilvania.[1]

În același spirit potrivnic „unirii" s-a mai alcătuit, tot aici la Brașov, de un cărturar al cărui nume nu-l cunoaștem, *Plîngerea sfintei mînăstiri a Silvașului, din parohia Hațegului, din Prislop.*

Alături de acești cărturari, menționăm activitatea lui *Teodor Corbea*, crescut în Brașov în aceleași idei, dar a cărui activitate s-a desfășurat peste munți, în Țara Românească, ori chiar mai departe, în Rusia lui Petru cel Mare.

---

[1] N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à le fin du XIII-e siècle*, op. cit., p. 60.

Biografia şi descrierea lucrărilor sale le dăm după capitolul ce-i este consacrat în *Istoria literaturii române* (vol. I, Bucureşti, 1964, p. 548—552). Tatăl lui Teodor Corbea, Ioan, fusese la sfîrşitul veacului al XVII-lea preot la biserica Sfîntul Nicolae din Scheii Braşovului. A avut doi fii : pe David şi pe Teodor. Pe amîndoi i-a trimis la Mănăstirea Peşterilor din Kiev, ca să-şi facă studiile teologice. Aici a învăţat, pe lîngă limba rusă, şi limba latină. După terminarea studiilor, Teodor Corbea trece în 1690 în Ţara Romnească, stabilindu-se la curtea lui Constantin Brîncoveanu, care l-a numit logofăt în cancelaria domnească pentru limba latină. În această calitate, el întreţine corespondenţa domnitorului cu ţările apusului. A fost folosit de Brîncoveanu şi în diplomaţie. În calitate de ambasador al domnitorului său se duce la Petru cel Mare, spre a-i împărtăşi adeziunea acestuia la politica antiotomană. A fost trimis apoi la Dimitrie Cantemir, pentru a aranja cu acesta participarea la războiul contra turcilor. Cu ocazia bătăliei de la Stănileşti, Teodor Corbea trece în tabăra rusească, stabilindu-se definitiv în Rusia, unde îndeplineşte funcţia de traducător din limbile română şi maghiară. Ultima dată cunoscută din viaţa lui este anul 1725, cînd dăruieşte bisericii din Şcheii Braşovului o psaltire versificată.

De la Teodor Corbea au rămas trei lucrări care interesează istoria ţării şi a culturii noastre. Prima este o *Însemnare*, de cîteva pagini, „referitoare la solia mai marelui mieu frate David", trimis de Constantin Brîncoveanu să-l reprezinte la încoronarea regelui Poloniei şi să-l consulte pe acesta cu privire la orientarea politică a ţărilor române. Din cele relatate se vede pe de o parte intenţia regelui polonez de a catoliciza şi înfeuda ţările române, iar pe de altă parte orientarea politică a lui Brîncoveanu şi a lui David Corbea. Relatarea convorbirii cu regele Poloniei se face cu o fină ironie. Cele afirmate de rege sînt comunicate ambasadorului rus în Polonia, spre a fi transmise, de îndată, lui Petru cel Mare, ca reprezentînd un mare pericol pentru ţările române. A *doua* lucrare a lui Teodor Corbea este un dicţionar latin-român *(Dictiones latinae cum valachica interpretatione)*. Se păstrează la Biblioteca Universităţii din Cluj. Textul este aşezat pe două coloane, cuvintele latineşti sînt scrise cu caractere latine, iar cele româneşti cu caractere chirilice. Traducerea a fost făcută după dicţionarul latino-ungar al lui Albert Molnár. Întocmirea acestui dicţionar s-a făcut la cererea episcopului Mitrofan al Buzăului, după cum reiese din nota finală a lucrării. De el s-a servit şi T. Corbea în redactarea corespondenţei diplomatice în latineşte. A *treia* scriere este *Psaltirea în versuri*, alcătuită după stabilirea sa în Rusia. Nicolae Iorga, în *Istoria literaturii româneşti* (vol. I, ed. II, p. 483), crede că Teodor Corbea a versificat psalmii lui David fără a fi urmat

vreun model. Ștefan Ciobanu, în *Istoria literaturii române vechi* (IV, curs litografiat 1945—1946, p. 316—317) este de părere că T. Corbea a avut ca model *Psaltirea în versuri* a lui Simeon Poloțchi, apărută în anul 1680, pe care el a cunoscut-o în Rusia. A dăruit psaltirea „sfintei biserici a Brașovului, în anul 1725, luna mai 10 ani". Semnează: Teodor Corbea, vel pisar i canțilar al prea puternicii imperatorii moschicești". Scrierea este dedicată lui Petru cel Mare „prea milostivul meu stăpîn". De pe manuscrisul original păstrat în Biblioteca Universității din Cluj, s-a întocmit la 1885 o copie pentru Biblioteca Academiei Române. Inainte de a trece la textul propriu-zis, T. Corbea pune cîteva „versuri la stema Rusiei", apoi o „prefață (dedicație) elogioasă către țar, un poem laudativ către regele David — autorul psalmilor — (toate scrise în limba rusă și traduse în românește), după care urmează cei 150 de psalmi ai lui David versificați în limba română. În prefață (dedicație a lui Petru cel Mare), îl compară cu soarele, exprimîndu-și nădejdea că va elibera de sub turci țările creștine. Tot aici amintește faptul că o parte din românii ardeleni au fost nevoiți — din lipsă de sprijin din altă parte — să-și lepede credința ortodoxă și să se unească cu biserica Romei. Versurile lui Teodor Corbea, alcătuite într-o limbă populară cursivă, au în multe părți măsura versului popular. Comparate cu versurile lui Dosoftei din aceeași lucrare, sînt pe alocurea inferioare. În Psaltirea versificată de Ion Pralea, apărută la Brașov în 1827, se menționează că Teodor Corbea este al doilea traducător în versuri al Psaltirii *(Bibliografia românească veche*, vol. III).

Prin aceste scrieri, Teodor Corbea se afirmă ca un potrivnic al „unirii" cu biserica Romei, ca un precursor al latiniștilor de mai tîrziu, ca un militant pentru dezrobirea de sub jugul otoman.

În Ardeal se pune temelia studiilor de gramatică românească. Brașoveanul *Dimitrie Eustatievici,* fiul protopopului Eustatie Grid, scrie cea dintîi gramatică românească.

În 1744, Eustatie Grid se duce în Rusia, la împărăteasa Elisabeta, ca s-o roage să intervină în favoarea românilor ortodocși aparținînd comunității Șcheilor Brașovului, persecutați de oficialitatea catolică. În timpul șederii în Rusia, protopopul Eustatie Grid vizitează Academia teologică din Kiev, de care rămîne încîntat. Aceasta îl face să-și trimită fiul să învețe aici. Dimitrie Eustatievici a rămas mai mulți ani ca student la Kiev, întorcîndu-se cu un certificat de absolvire în care i se laudă rîvna la învățătură, exemplu de cinste, de integritate și de modestie. În 1757, Eustatievici era dascăl și profesor în Șcheii Brașovului. Aici l-a prins mișcarea condusă de călugărul

Sofronie între anii 1759 şi 1761. El a participat la evenimentele desfăşurate, situîndu-se alături de cei care luptau să pună capăt unui şir întreg de nedreptăţi împotriva românilor ortodocşi. La data de 8 octombrie 1785 apare ca secretar pe lîngă episcopia din Sibiu, iar la 24 mai 1789, ca „director al şcolilor neunite naţionaliceşti" din Transilvania, cu reşedinţa la Sibiu. Moare în 1796.

De la el ne-au rămas cîteva scrieri, unele tipărite, altele în manuscris. În marea lor majoritate sînt traduceri sau prelucrări din limba slavă. Astfel, el tipăreşte la Sibiu, în 1790, o carte cu titlul *Dezvoltatele şi tîlcuitele Evanghelii a duminicilor şi sărbătorilor şi a altor zile*, un manual de şcoală pentru explicarea textului Evangheliei şi Apostolului. Autorul constată că „prin goala citire şi învăţare pe de rost" a textelor biblice nu se ajunge la nici un scop. De aceea el dă cîteva reguli didactice dascălilor „şcolilor naţionaliceşti neunite" despre felul cum trebuie iniţiaţi ucenicii în textele biblice încît acestea să le fie mai de folos. Este o compilaţie din lucrările de exegeză rusească.[1] Tot pentru uzul şcolilor, Dimitrie Eustatievici tipăreşte un „Sinopsis" (1791), care este o scurtă istorie a *Bibliei* — un rezumat al Vechiului şi Noului Testament, pentru uzul aceloraşi şcoli. N. Iorga îi mai atribuie manuscrisul *Însemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului* (vezi : „Buletinul Comisiei istorice", vol., XII, 1933, p. 59—99).

În tinereţe, Eustatievici a alcătuit o gramatică românească, rămasă în două manuscrise, păstrate azi în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.[2] „Primul, din 1757, este complet ; iar al doilea, din 1774, e lacunar. Manuscrisul cuprinde o dedicaţie lungă la adresa domnitorului Ţării Româneşti, Constantin Mavrocordat, preamărindu-i „hărnicia de a scoate norodul din ceaţa întunericului la lumina adevărului" şi mărturisindu-i că a căutat să răspundă dorinţei acestuia — din 1735 — de a avea o gramatică în „dialectul românesc". Intenţia lui Dimitrie Eustatievici era de a-l determina pe domnitor să-i tipărească gramatica. Tot în această dedicaţie autorul arată că el şi-a căpătat cunoştinţele respective prin îndelungate studii în „Academia Moghilo-Zaboroştiană din Kiev". Tot ca o explicaţie introductivă el arată că „şi-a dat silinţa pentru săvîrşirea gramaticii româneşti să aşeze regulile gramaticale după obişnuinţa dialectului românesc". În „Înainte cuvîntare" el discută „folosul învăţăturii", enumerînd relele pricinuite de lipsa de cultură ; defineşte grama-

[1] Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. IV, Op. cit., p. 317.
[2] *Istoria literaturii române*, I, Op. cit., p. 754.

tica și-i arată importanța; deplînge situația grea a poporului român de a nu avea un cod al limbii sale.[1]. Gramatica sa cuprinde: noțiuni de ortografie, morfologie, sintaxă, topică și prozodie. Prezentarea lor se face în general catihetic (prin întrebări și răspunsuri). Ex.: — „Ce este gramatica? — Gramatica este meșteșugul care învață a grăi și a scrie drept“[2]. Din titlul capitolelor gramaticii se vede că el s-a folosit de modele grecești și rusești. Alături de terminologia grecească (ortografie), frecventă în gramaticile rusești, sînt folosiți termeni traduși din rusește. Astfel, substantivul se numește ca în gramaticile vechi rusești „nume“ (imea); verbul, „grai“ (glagol); pronumele, „în loc de nume“ (mestoimenie); participiul, „împărtășire“ (priciastie)[3], etc. În general, terminologia folosită de el ni se pare astăzi curioasă. Astfel, el numește declinările „plecări“ singular „numărul cel unitoriu“; plural „numărul cel înmulțitoriu“: cazurile — „căderi“. Iată numele cazurilor: numitoare, născătoarea, dătătoarea, pricinuitoarea și lăutoarea. Diateza activă este numită „lucrătoarea“, iar cea pasivă „pătimitoarea“. Verbele („graiuri“) au conjugări „înjungări“), moduri („închipuiri“). Numele modurilor: indicativul „închipuirea cea arătătoare“, infinitivul — „nehotărîtoare“. Timpurile verbului: prezentul „vremea de acum“, perfectul „vremea cea trecută“, viitorul — „vremea cea fiitoare“.[4] Gramatica sa are și capitol despre prozodie, „apreciat de D. Popovici ca primul tratat românesc de versificație“. Capitolul acesta este alcătuit după modele grecești. Se determină obiectul prozodiei, se arată ce sînt: stihul, picionul, tăierea (cezura), ritmul și rima; distinge 12 feluri de picioare, 19 feluri de ritmuri, 14 de versuri și le exemplifică prin creații poetice. Termenii folosiți în acest capitol sînt de origine greacă: epicon sau epicesc, liricon sau liricesc, imnos sau euharistios, paneghiricos sau encomiasticos etc. Aceste denumiri justifică părerea că Eustatievici a pus la contribuție anumite surse grecești, neidentificate pînă azi. Principalul izvor al gramaticii sale i-a fost „dreapta alcătuire a gramaticii slavonești“ a lui Meletie Smotrițki, în ediția scoasă de Antim Ivireanul (Snagov) 1697. Merituoasă pentru timpul său, nu a avut nici o influență asupra gramaticilor ulterioare, pentru că s-a păstrat doar în manuscris și prin urmare nu a circulat.

---

[1] Ibid, p. 756.
[2] Ibid, p. 756.
[3] Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Op. cit., p. 319.
[4] *Istoria literaturii române*, I. Op. cit., p. 756.

BIBLIOGRAFIE

Istoria literaturii române, I, București, Editura Academiei, 1964.

Bîrseanu Andrei, *Istoria școalelor centrale greco-ortodoxe din Brașov*, Brașov, Tipografia Cuircu & Comp., 1902.

Ciobanu Șt., *Istoria literaturii române vechi*. Curs lito, vol. IV, București, Universitatea din București, Facultatea de litere și filozofie, 1945—1946 p. 317—319.

Drăganu N., *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*. Bucarest, 1938.

BIBLIOGRAFIE*

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Marx, K. și Engels, Fr., *Despre artă și literatură*, București, E.S.P.L.P., 1953.

Engels, Fr., *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1945.

Lenin, V. I., *Despre cultură și artă*, București, E.S.P.L.R., 1957.

CERCETĂRI BIBLIOGRAFICE PRIVIND LITERATURA VECHE

Adamescu, Gh. *Contribuțiune la bibliografia românească*, Fasc. I. București, 1921, fasc. II, București, 1923; fasc. III București, 1928.

Bianu, Ioan și Hodoș, Nerva. *Bibliografia românească veche* 1508—1830). Vol. I, (1508—1716), București, Socec, 1898; vol. II (1716—1808), București, Socec, 1910; vol. III (1809—1830), București, Socec, 1912—1936 (continuat de Dan Simonescu); vol. IV (Adăugiri și completări), București, Socec, 1944 (alcătuit de Dan Simonescu).

Bianu, Ioan și Caracaș, R., *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I—II, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1907—1913.

Bianu, Ioan și Nicolăiasa, G., *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. III, Craiova, Scrisul românesc, 1931.

Crăciun, I și Ilieș, A., *Repertoriul manuscriselor de cronici interne* (sec. XVI—XVIII) *privind istoria României*, Editura Academiei, 1963.

Dima-Drăgan, Corneliu, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, Comitetul de Stat pentru cultură și Artă, Consiliul Așezămintelor Culturale, 1967.

Georgescu-Tistu, N., *Bibliografia publicațiilor privitoare la cultura românească veche*, în: „Cercetări literare“ vol. I, București, Imprimeria națională, 1934; vol. II, București, Imprimeria națională, 1936; vol. III, București, Monitorul oficial, Imprim. statului și Imprimeria națională, 1939.

Panaitescu, P. P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959.

Ștrempel, G., *Copiști de manuscrise românești, pînă la 1800*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959.

LUCRĂRI DE SINTEZĂ ȘI STUDII SPECIALE ASUPRA LITERATURII ROMÂNE DIN EPOCA FEUDALISMULUI

Istoria literaturii române, vol. I, București, Editura Academiei, 1964.

Istoria României, vol. II, III, București, Editura Academiei 1960.

Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R., vol. I, București, Editura Academiei, 1955.

* Dăm aici o bibliografie minimă pentru toate cele trei volume.

Istoria bisericii române. Bucureşti, vol. I, 1957 ; vol. II, 1958.
Albu, N., *Istoria învăţămîntului românesc din Transilvaria pînă la 1800*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944.
Andriescu, Al., *Contribuţia marilor cronicari moldoveni şi munteni la dezvoltarea limbii literare*, în : „Analele Universităţii Iaşi", 1957.
Bădărău, Dan, *Filozofia lui D. Cantemir*. Bucureşti, Editura Academiei, 1964.
Bîrsănescu, Şt., *Schola latina de la Cotnari*. Bucureşti, Lito şi tipografia învăţămîntului, 1957.
Bîrsănescu, Şt., *Academia domnească din Iaşi*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1962.
Berza, M., *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta otomană în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea*, în : „Studii", XI. nr. 2/1959.
Bezviconi, G., *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 1962.
Bianu, I., *Despre introducerea limbii româneşti în biserica românilor*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1904.
Bogdan, I., *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, Bucureşti, Socec, 1894.
Bogdan, I., *Cultura veche română*, Bucureşti, 1898
Cartojan, N., *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1929 ; vol. II, Bucureşti, Fundaţii, 1938.
Cazacu, B., *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1960.
Cazacu, B., *Pagini de limbă şi literatură română veche*, Bucureşti, Editura tineretului, 1964.
Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, Fundaţii, 1941.
Cîndea, Spiridon, *Limba noastră veche bisericească, factor de unitate naţională şi religioasă*, în „Mitropolia Ardealului", II, nr. 9—10, 1957.
Cîndea, Virgil, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în : „Limbă şi literatură", VII, 1964.
Chiţimia, I. C., *Unele consideraţii în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în : „Romanoslavica", VI, 1962, p. 27—39.
Chiţimia, I. C., *Consideraţii despre „Învăţăturile lui Neagoe Basarab"*, în : „Romanoslavica", VIII, 1963.
Chiţimia, I. C., *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în : „Romanoslavica", F, 1958.
Chiţimia, I. C., Simonescu Dan, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I şi II, Bucureşti, E.P.L., 1963.
Cihodaru, C., *Învăţămîntul din Moldova în secolele XV—XVIII*, în : *Contribuţii la istoricul dezvoltării Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi*, Bucureşti, 1960.
Ciobanu, Şt., *Începuturile scrisului în limba românească*. Bucureşti, Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii literare seria III, Tom. X, Mem. 3, 1941.
Ciobanu, Şt., *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, Monitorul oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria naţională, 1947.
Constantinescu-Iaşi, P., *Evoluţia stilului moldovinesc*, Iaşi, Editura Viaţa românească, 1927.
Constantinescu-Iaşi, P., *Relaţii culturale româno-ruse din trecut*, Bucureşti, Editura Academiei, 1954.
Crăciun, I., *Cronicile româneşti ale Transilvaniei şi Banatului*, în : „Anuarul Institutului de istorie", Cluj, 1958—1959.
Densuşianu, Aron, *Istoria limbii şi literaturii române*, Ed. I, Iaşi, Tipografia Naţională, 1885, ed. a II-a, Iaşi, Tipo-litografia H. Goldner, 1894.
Densuşianu, Ovid, *Istoria limbii române* (sub îngrijirea lui J. Byk), vol. I şi II, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1961.

Dima, Alexandru, *Probleme de bază ale literaturii noastre vechi*, în: „Luceafărul" nr. 3 (1 februarie) 1963, p. 5.

Dima, Alexandru, *Propunere pentru o periodizare științifică a istoriei literaturii române*, în: „Studii de istorie a teoriei literare românești" E.P.L., 1962, p. 172—204.

Dima, Alexandru, *Social, național și universal în literatura română*, în: „Conceptul de literatură universală și comparată", București, Editura Academiei, 1967.

Dima, Alexandru, *Specificul național al literaturii române*, în: „Conceptul de literatură universală și comparată", București, Editura Academiei, 1967.

Drăganu N., *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Extrait de la „La Transylvanie", Bucarest, 1938.

Chișe, D. și Pompiliu, Teodor, *Puncte de vedere la o discuție asupra iluminismului românesc*, în: „Gazeta literară", XI, nr. 9, 519, (27 februarie), 1964.

Giosu, St., *Limba în opera lui Dimitrie Cantemir*, în: „Analele Universității „Al. I. Cuza" din Iași, 1957.

Giurescu, C., *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*, București, Tipografia „Bukarester Tagblatt", 1906.

Giurescu, C., *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*. București, Carol Göbl", 1907.

Giurescu, C., *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, București, Carol Göbl, 1908.

Ionescu-Nișcov, Tr., *Mișcarea revoluționară husită*, în: „Studii" nr. 6/1959, nr. 4/1960.

Iorga, N., *Istoria literautrii religioase a românilor pînă la 1688*, București, Socec, 1904.

Iorga, N. și Balș, C., *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.

Iorga, N., *Istoria literaturii românești*, vol. I (1688) București, Pavel Suru, 1925.

Iorga, N., *Istoria învățămîntului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1928.

Istrate, C., *O problemă controversată: literarizarea*, în: „Studii și cercetări științifice", Iași, 1956.

Ivașcu, G., *În legătură cu istoria literaturii române vechi*, în: „Contemporanul", nr. 15 (861) (12 aprilie) 1963.

Ivănescu, G., *Problemele capitale ale vechii române literare*, Extras din Buletinul Institutului de Filologie Română — Iași, vol. XI—XII 1944—45), Iași, 1948.

Jako, S., *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în: „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", vol. VII, 1964.

Lambrior, A., *Carte de citire (bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri)*. Ed. a 2-a Iași, I. Kuppermann, 1890.

Lungu, Ion, *Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării Școlii Ardelene*, în: „Tribuna", IV, 34 (186) 25 august 1960, p. 8.

Lungu, Ion, *Iluminismul românesc și Școala Ardealeană*, în: „Tribuna", II, nr. 9 (56) (1 martie) 1958, p. 8.

Lungu, Ion, *Gîndirea social-politică și filozifică a lui Samoil Micu*, în: „Din istoria filozofiei în România", vol. II, București, Editura Academiei, 1957, p. 111—157.

Lungu, Ion, *Școala Ardeleană, mișcare ideologică iluministă*, în: „Tribuna", IV, (1 și 8 sept.) 1960.

Lungu, Ion, *Idei iluministe în Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu*, în: „Din istoria filozofiei în România", vol. II, București, Editura Academiei, 1957.

Măciucă, Const., *Dimitrie Cantemir*, București, Editura tineretului, 1962.

Meteș, Șt., *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Ed. a 2-a, Sibiu, Editura librăriei Arhidiecezane, 1935.

M o l i n, V i r g i l, *Coresi editor și tipograf*, în: „Biserica ortodoxă română, nr. 3—4/1959.

M u n t e a n u, R o m u l, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, E.D.P. 1960.

M u n t e a n u, R o m u l, *Particularități ale iluminismului românesc*, în: „Gazeta lit.", București, X, nr. 51, (19 dec.), 1963.

N ă d e j d e, I o n, *Istoria limbii și literaturii române, cu probe de limbă, de ortografie și grafie din toate veacurile, precum și cu bucăți literare alese, începînd din cele mai vechi timpuri pînă azi*, Iași, Șaraga, 1886.

N e d i o g l u, G h., *Cea mai veche școală românească cu caracter statornic*, București, 1913.

O l t e a n u, P a n d e l e, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et la Maramureș*, în: „Romanoslavica", I, 1958.

O l t e a n u, P a n d e l e, *Originalele slavo-ruse ale celor mai vechi cazanii românești*, în: „Romanoslavica", IX, 1963.

P a n a i t e s c u, P. P., *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și Miron Costin*. București, Cultura națională, 1925.

P a n a i t e s c u, P. P., *La littérature slavo-roumaine de XV—XVIII-e siècle et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praze, Nakladem, vyborn, I. Szezdu slovanskych, 1931.

P a n a i t e s c u, P. P., *Începuturile dreptului scris în limba română*, în: „Studii", VII, nr. 4/1954.

P a n a i t e s c u, P. P., *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siècle*, în: „Romanoslavica", I, 1958.

P a n a i t e s c u, P. P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, Editura Academiei, 1958.

P a n a i t e s c u, P. P., *Începuturile scrisului în limba română*, în: „Studii și materiale de istorie medie", IV, 1960.

P a n a i t e s c u, P. P., *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în: „Studii și materiale de istorie medie, vol. V/1962.

P a n a i t e s c u, P. P., *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, în: „Romanoslavica", VI, 1963.

P a n a i t e s c u, P. P., *Trăsăturile specifice ale literaturii slavo-române*, în: „Romanoslavica", IX, 1963.

P a n a i t e s c u, P. P., *Legăturile culturale ale țărilor române cu Rusia în epoca reformelor lui Petru I. Date noi*, în: „Romanoslavica", II, 1959.

P a n a i t e s c u, P. P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei, 1965.

P a p a c o s t e a V i c t o r, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în: „Romanoslavica", V, 1962

P a s c u, G i o r g e, *Istoriea literaturii și a limbii române din secolul al XVI-lea*, București, Editura Cartea Românească, 1921.

P a s c u, G i o r g e, *Istoriea literaturii române din sec. al XVII*, Iași, Institutul de arte grafice Viața Românească, 1922.

P a s c u, G i o r g e, *Istoriea literaturii române din sec. al XVIII*, București, Socec, 1926—1927.

P a s c u, G i o r g e, *Istoriea literaturii române din sec. al XVIII-lea*. vol. III ; Epoca lui Clain, Șincai, și Maior, Iași, Socec, 1927.

P a s c u, G i o r g e, *Istoriea literaturii române din sec. al XVIII-lea*, II, Viața și operele lui Dimitrie Cantemir, București, Socec, 1924.

P h i l i p p i d e, A l., *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, Frații Saraga, 1888.

P i r u, A l, *Literatura română veche*, Ed. a 2-a, București, E.P.L., 1962.

P i r u, A l., *Umanismul cronicarilor*, în: „Gazeta lit.", X, nr. 14 (4 apr.), 1963.

P i r u, A l., *Literatura română în perioada feudală*, în: „Limbă și literatură", V, 1961.

Piru, Al., *Literatura română premodernă*, Bucureşti, E.P.L., 1964.
Procopovici, Alexe, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuţi, ...1922.
Puşcariu, Sextil, *Istoria literaturi. române. Epoca veche*, Sibiu, 1920, Ed. a 2-a Sibiu, Editura Kraft & Drotleff, 1930.
Rosetti, Al., *Despre unele probleme ale limbii literare*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955.
Rosetti, Al., *Limba română în secolele XIII—XVI*, Bucureşti, Editura Academiei, 1956.
Rosetti, Al., *Pentru justa interpretare a limbii textelor noastre vechi*, în: „Limba română", nr. 1 (ian.—febr.) 1951.
Rosetti, Al. şi Cazacu, B., *Istoria limbii române literare*, vol. I, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1961.
Scorpan, Gr., *Reflectarea poziţiei de clasă a boierimii în stilul cronicii lui Gr. Ureche*, în: „Studii şi cercetări ştiinţifice", Bucureşti, I, 1950.
Scorpan, Gr., *Ion Neculce*, în: „Iaşul Nou", II, decembrie 1950.
Sacerdoţeanu, A., *Predoslaviile cărţilor româneşti*, vol. I, 1508—1647. Bucureşti, I. Cărăbaş, 1938.
Sbiera, Dr. I. G., *Mişcări culturale şi literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*. Cernăuţi, 1897.
Simonescu, Dan, *Cronica lui Baltazar Walter despre Mihai Viteazul, în raport cu cronicile interne contemporane*, în: „Studii şi materiale de istorie medie", III, 1959.
Simonescu, Dan, *Probleme actuale cu privire la reconsiderarea cronicilor*, în: „Limbă şi literatură", 1961.
Sofronie, Valentin, *Păreri despre limbă în literatura română veche*, în: „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", 1962.
Strugaru, Diomid, *Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească*, în: „Romanoslavica", IV, 1960.
Sulică, N., *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României*, în: „Omagiu lui C. Chiriţescu". Bucureşti, Cartea Românească, 1937.
Russo, D., *Studii istorice greco-române*. vol. I şi II, Bucureşti, Fundaţii. 1939.
Stănescu, E. *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du moyen âges*, în: „Nouvelles études d'histoire, II, Bucureşti, 1961
Şesan, M., *Originea şi timpul primelor traduceri româneşti ale Scripturii*, Extras din revista „Candela", Cernăuţi, 1939.
Şesan, M., *Introducerea limbii române în biserică*, în: „Mitropolia Ardealului", I, nr. 12/1956.
Şesan, M., *Limba poporului în biserică*, în: „Mitropolia Moldovei", XXXII — serie nouă, nr. 3—4/1956.
Şesan, M., *Husiţii şi ortodoxia*, în: „Mitropolia Moldovei", XXXIV nr. 3—4/1958.
Schiau, Octavian, *Probleme controversate ale vechii noastre literaturi*, în: „Tribuna", II, nr. 19 (9 mai) 1963, p. 4.
Teodorescu, Barbu, *Personalitatea diaconului Coresi şi rolul lui în cultura românească*, în: „Biserica ortodoxă română", nr. 3—4/1959.
Urechiă, V. A., *Schiţe de istoria literaturii române (pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea)*, Bucureşti, Tipografia statului, 1885.
Vătăşanu, Virgil, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959.
Verdeş, Ion, *Dimitrie Cantemir, patriot gînditor şi om de ştiinţă*, în: „Din istoria filozofiei în România". Bucureşti, Editura Academiei, 1957 p. 35—111.
Zamfirescu, Dan, *Probleme deschise în studiul literaturii române vechi*, în: „Luceafărul" nr. 18 (31 august) 1963.
Zamfirescu, Dan, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticităţii*, în: „Romanoslavica", VIII, 1963.
Zamfirescu, Dan, *Studii şi articole de literatură română veche*, Editura pentru literatură, 1967.

CUPRINS

Redactor responsabil : PETRESCU AUREL
Tehnoredactor : IONESCU VICTORIA

Dat la cules 10.06.1968. Bun de tipar 19.08.1968. Apărut 1968. Tiraj 5000+130. Hîrtie scris IA. 80 g/m². ft. 16/61/86. Coli editoriale 10.787. Coli de tipar 9.75 A 10 956. C.Z. pentru bibliotecile mari 8 R. 09 (075-8) C.Z. pentru bibliotecile mici 8 R. 09. Plan 2019.

Întreprinderea Poligrafică Oltenia — Republica Socialistă România.
Comanda nr. 131